

**GÜNEY AZERBAJCAN TÜRKLERİNİN KİMLİK
MÜCADELESİ: 20. YÜZYIL İRAN'INDA
ASİMİLASYON SİYASETİNE KARŞI
MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİ**

**2024
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER**

Alireza GHOUCHI

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Ahmat MAHAMAT OUMAR**

**GÜNEY AZERBAJYCAN TÜRKLERİNİN KİMLİK MÜCADELESİ: 20.
YÜZYIL İRAN'INDA ASİMİLASYON SİYASETİNE KARŞI
MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİ**

Alireza GHOUCHI

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Ahmat MAHAMAT OUMAR

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

Ocak 2024

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	4
DOĞRULUK BEYANI	5
ÖNSÖZ	6
ÖZ.....	7
ABSTRACT.....	8
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	10
ARCHIVE RECORD INFORMATION	11
KISALTMALAR	12
GİRİŞ	14
ARAŞTIRMANIN KONUSU	14
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	15
ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ VE SORULARI.....	16
ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	17
KAPSAM VE SINIRLILIK –KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER.....	18
1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ	20
1.1. Kimlik Kavramı.....	20
1.1.1. Kimlik Kavramının Oluşumu	23
1.1.2. Kimlik Türleri	25
1.1.2.1. Bireysel Kimlik.....	25
1.1.2.2. Medeniyet - Kültür Kimliği.....	25
1.1.2.3. Dini Kimlik	26
1.1.2.4. Cinsiyet Kimliği.....	26
1.1.2.5. Ulusal Kimlik.....	27

1.1.2.6.	Sosyal Kimlik.....	27
1.1.2.7.	Aile Kimliği.....	28
1.2.	Milli Kimlik ve Milli Kimliği Belirleyen Unsurlar	29
1.3.	Kimlik ve Milliyetçilik.....	32
1.3.1.	Türk Milliyetçiliği	37
1.3.2.	Fars Milliyetçiliği	42
1.4.	Kültür Kavramı.....	43
1.4.1.	Çokkültürlülük Kavramı.....	45
1.4.2.	Çokkültürcülük Kavramı.....	46
1.4.3.	Kültürlerarasılık Kavramı	48
1.5.	Asimilasyon	50
1.6.	Entegrasyon.....	53
2.	BÖLÜM: ULUSLARARASI HUKUKTA AZINLIKLAR VE AZINLIK HAKLARI	55
2.1.	Azınlık Kavramı	55
2.1.1.	Azınlıkların Tanımı.....	59
2.1.2.	İnsan Hakları ve Azınlıklar	60
2.2.	İran’da Azınlıklar ve Azınlık Politikaları	62
2.3.	İran Anayasasına Genel Bir Bakış.....	63
2.3.1.	İran Anayasası’nda Tanınan Azınlıklar ve Hakları	65
2.3.2.	İran Anayasası’nda Tanınmayan Azınlıklar	67
3.	BÖLÜM: TARİHTE İRAN VE İRAN’IN ETNİK YAPISI.....	71
3.1.	İran’ın Tarihsel Arka Planı	71
3.2.	İran’ın Etnik Yapısı	74
3.2.1.	Türkler	77
3.2.2.	Farslar	83
3.2.3.	Kürtler.....	84
3.2.4.	Araplar	86
3.2.5.	Beluçlar	87
4.	BÖLÜM: İRAN’DA TÜRKLER ÜZERİNE UYGULANAN ASİMİLASYON SİYASETİ VE TÜRKLERİN ASİMİLASYON SİYASETİNE KARŞI VERDİKLERİ TEPKİLER	89

4.1.	İran'daki Türkler Üzerinde Uygulanan Asimilasyon Siyaseti.....	89
4.2.	İran Türklerinde Kimlik Algısı ve Türklerin Asimilasyona Karşı Verdikleri Tepkiler	91
4.2.1.	Güney Azerbaycan Türklerin Tarihsel Arka Planı	91
4.2.2.	Güney Azerbaycan'da Milliyetçilik Hareketleri	96
4.2.2.1.	Meşrutiyet Dönemi ve Settar Han	102
4.2.2.2.	Şeyh Muhammed Hiyabani Liderliğinde Azadistan Özerk Cumhuriyeti	107
4.2.2.3.	Milli Hükümet Dönemi ve Seyid Cafer Pişeveri	109
4.2.2.4.	Müslüman Halk Hareketi.....	113
4.2.2.5.	Babek Kalesi Hareketi.....	116
4.2.2.6.	Karikatür Krizi	119
4.2.2.7.	“18 Aban” Ayaklanması.....	122
4.2.2.8.	“Traktör” Takımı	123
4.2.2.9.	Urmıye Gölü Krizi	129
4.2.2.10.	Karabağ Savaşı ve Zengezur Koridoru	133
	SONUÇ	138
	KAYNAKÇA.....	142
	TABLolar LİSTESİ	158
	ŞEKİLLER LİSTESİ	159
	ÖZGEÇMİŞ	160

TEZ ONAY SAYFASI

Alireza GHOUCHİ tarafından hazırlanan “GÜNEY AZERBAYCAN TÜRKLERİNİN KİMLİK MÜCADELESİ: 20. YÜZYIL İRAN’INDA ASİMİLASYON SİYASETİNE KARŞI MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİ” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Ahmat MAHAMAT OUMAR .....
Tez Danışmanı, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 02/01/2024

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Ahmat MAHAMAT OUMAR (KBÜ) .....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi İbrahim FEVZİ GÜVEN (KBÜ) .....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Murat DELİBAŞ (HBVÜ) .....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile Yüksek Lisans derecesini onamıştır.

Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN .....
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntılarım intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Alireza GHOUCHI

İmza :

ÖNSÖZ

Tez konusunun belirlenmesi ve hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen, yapıcı ve yol gösterici öneri ve katkılarından dolayı ilk saygıdeğer danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ali ASKER'e, ve sonradan tez danışmanlığımı üstlenen ve tezin hazırlanmasında gösterdiği ilgi ve değerli önerileri ile önemli katkıda bulunan kıymetli hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi. Ahmat MAHAMAT OUMAR'a, tez savunma jürisi üyeleri olarak kıymetli hocalarım Sayın Dr. Öğr. Üyesi İbrahim FEVZİ GÜVEN'e ve Hacı Bayramı Veli Üniversitesinden Sayın Dr. Öğr. Üyesi Murat DELİBAŞ'a değerli öneri ve katkılarından dolayı sonsuz teşekkür ediyorum.

Uluslararası ilişkiler bölümünde eğitim almama vesile olan ve her aşamasında desteğini esirgemeyen değerli hocam Sayın Prof. Dr. Hüseyin KARAMELİKLİ'ye ve ders aşamasındaki tüm değerli hocalarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Son olarak tüm öğrenim süreçlerinde destekleri ile her daim yanımda olan sevgili aileme sonsuz teşekkür ediyorum.

ÖZ

Etnik çatışmalar, ulus-devletlerdeki sık sık ortaya çıkan ve Uluslararası İlişkiler(Uİ) disiplinin temel konuları arasında yer almaktadır. Bugünün siyasi ortamında kimlik arayışı, etnik azınlıklar ve bununla birlikte ortaya çıkan mücadeleler, devletlerarasındaki en önemli sorunlardan birini oluşturmaktadır. Ayrıca, Milliyetçilik, uluslararası politika ve siyaset biliminde önemli bir diğer konudur ve İran'da da gündemde yerini koruyabilmesine rağmen İran bağlamında milliyetçilik üzerine yapılan çalışmaların azlığı dikkat çekicidir. Oysa İran'ın özellikle Orta Doğu ülkeleri arasında, milliyetçiliğin dünyadaki en dikkat çekici türlerine ev sahipliği yapmış ve yapmaktadır.

Günümüzde İran, binlerce yıllık tarihinde birçok etnik grubu içinde barındıran ve çeşitli coğrafi özellikleriyle dünya siyasetinde öne çıkan bir Ortadoğu ülkesidir. İran coğrafyası içerisinde Güney Azerbaycan Türkleri otuz beş milyonu aşkın nüfuslarıyla Farslarla birlikte en kalabalık topluluktur. Jeopolitik ve Jeostratejik konumu, Sosyo-kültürel yapısı, ekonomik gücü ve nüfus potansiyeli ile Azerbaycan Türkleri, İran'da yaşanan siyasal değişimlerde öncü rol oynamışlardır. Ancak bu durum I. Pehlevi Dönemi'nden sonra yani 1924'ten sonra değişmeye başlamış, bütün Türk Eyaletlerinde, Ana dilinde yazıp okumak yasaklanmış ve ciddi manada Farslaştırma süreci başlatılmıştır. Bu süreç, 15 yıldan fazla sürmüşse de İkinci Dünya Savaşı yıllarında (1945 yılında) Tebriz'de kurulan "Azerbaycan Millî Hükümeti" ile geçici bir süre sona ermiştir. Ancak 1946 yılında Azerbaycan Millî Hükümetinin yıkılmasıyla Azerbaycan yeniden Pehlevi hâkimiyetine geçmiştir. Böylece ikinci bir Farslaştırma süreci başlamış ve bu tarihe kadar, aynı Farslaştırma ve asimilasyon siyasetine devam edilmektedir. Dört bölümden oluşan bu tez çalışması, araştırmamanın ana konusu gereği 1925'ten günümüze dek Farslar dışında kalan etnik ve kültürel kimliklere özellikle Güney Azerbaycan Türklerine yönelik uygulanmakta olan asimilasyoncu politikaların etkileri ve söz konusu siyasete karşı verilen tepkiler ele alınıp incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Etnik Azınlıklar; Kimlik; Milliyetçilik; Asimilasyon; Güney Azerbaycan Türkleri; İran

ABSTRACT

The fundamental issues of the International Relations (IR) discipline include ethnic conflicts that happen frequently in nation-states. In today's political environment, the search for identity, ethnic minorities and the struggles that arise with this constitute one of the most important problems between states. Moreover, Nationalism is another important issue in international politics and political science, and although it can maintain its place on the agenda in Iran, the scarcity of studies on nationalism in the Iranian context is striking. However, Iran has hosted and continues to host the most remarkable types of nationalism in the world, especially among Middle Eastern countries.

Today, Iran is a Middle Eastern country that stands out in world politics with its structure and geography that includes many ethnic groups throughout its thousands of years of history. Within the geography of Iran, South Azerbaijani Turks are the most populous community, together with Persians, with a population of over thirty-five million. With their geopolitical and geostrategic location, socio-cultural structure, economic power and population potential, Azerbaijani Turks have played a leading role in the political changes in Iran. However, this situation began to change after the Pahlavi I Period, that is, after 1924, and writing and reading in the mother tongue was prohibited in all Turkish States, and a serious Persianization process was initiated. Although this process lasted more than 15 years, it ended temporarily with the establishment of the "Azerbaijan National Government" in Tabriz during the Second World War (in 1945). However, in 1946, the "Azerbaijani National Government" collapsed and Azerbaijan came under Pahlavi rule again. Thus, a second Persianization process began, and the same Persianization and assimilation policy continues until this date. This thesis study, which consists of five chapters, has examined the effects of assimilationist policies that have been implemented against ethnic and cultural identities other than Persians, especially South Azerbaijani Turks, from 1925 to the present day, as part of the main subject of the research, and the reactions to these policies.

Key Words: Ethnic Minorities; Identity; Nationalism; Assimilation; Southern Azerbaijan Turks; Iran

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Güney Azerbaycan Türklerinin Kimlik Mücadelesi: 20. Yüzyıl İran'ında Asimilasyon Siyasetine Karşı Milliyetçilik Hareketleri
Tezin Yazarı	Alireza GHOUCHİ
Tezin Danışmanı	Dr. Öğretim. Üyesi Ahmat MAHAMAT OUMAR
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	02.01.2024
Tezin Alanı	Uluslararası İlişkiler
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	160
Anahtar Kelimeler	Etnik Azınlıklar; Kimlik; Milliyetçilik; Asimilasyon; Güney Azerbaycan Türkleri; İran

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	The Identity Fight Of The Turks Of South Azerbaijan: Nationalist Movements Against Assimilation Politics In 20th Century Iran
Author of the Thesis	Alireza GHOUCHI
Advisor of the Thesis	Assist. Prof. Dr. Ahmat MAHAMAT OUMAR
Status of the Thesis	Master
Date of the Thesis	02.01.2024
Field of the Thesis	International Relations
Place of the Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	160
Keywords	Ethnic Minorities; Identity; Nationalism; Assimilation; Southern Azerbaijan Turks; Iran

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Azerbaycan Demokratik Fırkası
ADP	: Azerbaycan Demokrat Partisi
ADAPP	: Association for the Defense of Azerbaijani Political Prisoners
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (İnsan Haklarının Ve Temel özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi)
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİT)
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİK)
AK	: Avrupa Konseyi
AHC	: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
AMH	: Azerbaycan Milli Hükümeti
ASSC	: Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BMÖ	: Birleşmiş Milletler Örgütü
C.	: Cilt
CIA	: ABD Merkezi İstihbarat Örgütü
ÇEV.	: Çeviren / Çeviri
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
Dan.	: Danışman
DH	: Devletler Hukuku
GAMUH	: Güney Azerbaycan Milli Uyanış Harekâtı
GAÖC	: Güney Azerbaycan Özerk Cumhuriyeti

Haz.	: Hazırlayan / Hazırlayanlar
İİC	: İran İslam Cumhuriyeti
İNP	: İran Nükleer Programı
İŞİD	: Irak Şam İslam Devleti
KDP	: Kürdistan Demokratik Partisi
KOMELA	: Kürdistan İslami Yaşam Partisi
MC	: Milletler Cemiyeti
MHCP	: Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi
PEJAK	: Kürdistan Özgür Yaşam Partisi
SAVAK	: Pehlevi Dönemi İran İstihbarat örgütü
SAVAMA	: İran İstihbarat Örgütü
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TODAİE	: Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
TUDEH	: Kitleler Partisi
UAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
UNFPA	: United Nations Population Fund
Uİ	: Uluslararası İlişkiler
...	: Yazarı bilinmiyor (İnternet kaynağı, anayasa maddesi gibi kaynakların yazarsız olduğunu göstermek için kullanıldı.)

GİRİŞ

İran, etnik yapı ve coğrafyasıyla dünya siyasetinde önemli bir ülkedir. Binlerce yıllık tarihe sahip olan ülke, farklı toplulukların kendi dil ve kültürünü koruduğu bir yapıya sahiptir. Ülke genelindeki etnik topluluklar homojen bir şekilde dağılmamış her biri kendi coğrafyasında varlığını sürdürmektedir.

İran coğrafyası içerisinde Güney Azerbaycan Türkleri, Farslarla birlikte en güçlü ve en çok nüfusa sahip olan topluluktur. Jeopolitik konumları, sosyo-kültürel yapıları, ekonomik güçleri ve nüfus potansiyelleri sayesinde siyasal değişimlerde çoğu zaman öncü bir rol üstlenmişlerdir.

Ancak bu durum I. Pehlevi döneminden itibaren (1924 yılından) değişmeye başlamış ve ana dillerinde yazıp-okuma tüm Türk illerinde yasaklanmış ve ciddi bir Farslaşma süreci başlamıştır. 15 yıldan fazla süren bu süreç, II. Dünya Savaşı yıllarında (1945) Tebriz'de Seyyid Cafer Pişeveri liderliğindeki Azerbaycanlı siyasetçi ve aydınların "Azerbaycan Milli Hükümeti"ni kurmasıyla geçici olarak sona erdi. Ancak 1946'da AMH'in yıkılması ve Azerbaycan'ın Pehlevi yönetimine dönmesiyle birlikte daha şiddetli bir şekilde ikinci bir Farslaştırma süreci başlamış ve aynı Farslaştırma ve asimilasyon politikası günümüzde de devam etmektedir.

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmanın ana konusu gereği çokkültürlü bir etnik yapıya sahip olan İran'da, modern ulus-devlet inşasında toplumsal-kültürel bütünleşmeyi sağlamak amacıyla 1924'ten günümüze dek Farslar dışında kalan etnik ve kültürel kimliklere asimilasyon siyaseti uygulanmaktadır. Özellikle Güney Azerbaycan Türklerine yönelik uygulanmakta olan asimilasyoncu politikaların etkileri ve söz konusu siyasete karşı verilen tepkiler bu tez çalışmasında ele alınıp incelenmiştir. 20. yüzyıl İran'ında Güney Azerbaycan Türk kültürüne yönelik gerçekleştirilen Farslaştırma ve asimilasyon süreçlerinin nedenlerini ve etkilerini tespit etmek ve bu süreçlere karşı Türkler tarafından kimlik algısı ile milliyetçilik hareketlerinin araştırılması çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

İran’da 1925’den itibaren Farsların iktidara gelmesi ile ulus-devletleşme süreci başlamıştır. Fars milliyetçiliğine tepki olarak Türk milli hareketinin çıkış dinamikleri ve son yüzyılda, Türklere yönelik asimilasyon politikaları ve Türkler arasında asimilasyon ve ayrımcılığa karşı hareketler anlatılmaktadır.

Çalışmamızdaki bir diğer amaç, Türk Dünyasında büyük bir öneme sahip olan Güney Azerbaycan Türkleri’nin sosyal, kültürel ve siyasi özelliklerini analiz edip bir araya getirerek bölgenin Türkiye ve uluslararası kamuoyunda tanıtımına katkı sağlamaktır.

Bu çalışmada hedeflenen, İran içinde yaşayan Azerbaycan Türklerini daha yakından tanımak, İran’ın siyasi gelişmelerindeki rollerini ve durumlarını tespit etmek, sosyo-kültürel sorunlarını tarihi bir perspektif ile değerlendirmek ve Güney Azerbaycan Türkleri ile ilgili ileride yapılacak akademik çalışmalara bir ışık tutmaktır.

Araştırmanın amaçları aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

1. İran’da yaşayan Türklerin milli ve etnik kimliklerindeki farkındalığın yükselişindeki etkenleri ve Türkler arasında dayanışma duygusunu ortaya koyan dinamiklerin neler olduğunu açıklamak,
2. Merkezi hükümet tarafından etnik gruplarına özellikle Güney Azerbaycan Türklerine uygulanan asimilasyon politikalarının etkilerini belirlemek,
3. Güney Azerbaycan Türklerinin Merkezi hükümet tarafından uygulanan ayrımcılık ve asimilasyon politikalarına karşı verdikleri tepkileri tespit etmek,
4. Araştırmada elde edilen bilgilerin sonuçlarına göre, zorunlu kültür değişmesinin doğurduğu toplumsal sorunların çözümü için önermeler sunmak,
5. Güney Azerbaycan Türk kültürüne yönelik asimilasyon politikalarının genel ve özel özelliklerini ve bu politikaların resmileştirilmesinde devlet otoritesinin rolünü konu almaktadır. Ayrıca, söz konusu politikaların evrensel ve yerel koşulları, süreçleri ve etkenleri de ele alınmaktadır,
6. Bir araştırma konusunda güncel ve bilimsel yazıların yayınlanmasına yardımcı olmak ve ilgilenenlere yeni bir perspektif sunmak,

7. İran'ın çokkültürlü etnik yapıya sahip olması, zaman zaman uluslararası güç çevrelerinin dikkatini çekmektedir. Bu nedenle Güney Azerbaycan Türk kültürü hakkında bilgi toplanması da çalışmayı önemli kılabılır.
8. Güney Azerbaycan Türk kültüründeki dönüşüm süreçlerinin incelenmesi, başta Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti olmak üzere komşu ülkelerin İran'a yönelik dış politikalarında ve yakın ilişkilerinde büyük önem taşıyabilir. Ayrıca, elde edilen bilgiler, hem İran ile yakın diplomatik ve ekonomik ilişkisi olan ülkelerin hem de İran karşıtı ülkelerin tutumlarını belirlemede önemli olabilir.

ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ VE SORULARI

İran'da Pehlevi dönemi ile başlayan ve günümüze kader devam eden hükümetler, Türk milletini yok etmek ve İran'da tek bir Fars milleti oluşturmak amacıyla Azerbaycan halkına ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal baskı uygulamıştır. Türklerin tüm insan haklarını elinden alarak, etnik temizlik, yaşam yerlerinden etme, göçe mecbur bırakmak ve ulusal kompozisyonu değiştirerek Azerbaycan'ın ulusal kimliğini, toprak ve coğrafi varlığını Türk milletinden tamamen almak istemektedirler. Fars hâkimiyeti, Türk milletini sübjektif bir olgu, milliyetçiliğin ürünü ve burjuvazinin eseri olarak görmekte ve bu şekilde milletin objektifliğini inkâr ederek, ulusal baskıyı ve milletlerin haklarını inkâr etmektedirler. Onlar ulusal bir sorunun çözümüne odaklanmak yerine sorunu görmezden gelerek ona karşı çıkmaktadır.

Bu tez çalışmamızın oluşmasında üç önemli araştırma sorusu vardır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Azerbaycan Türklerinin İran'ın siyasi gelişmelerindeki rolleri nelerdir?
2. Güney Azerbaycan Türklerinin milli kimlik bilinçlerinin yükselişindeki etkenleri ve Türkler arasında dayanışma duygusunu ortaya koyan dinamikler nelerdir?
3. Merkez tarafından etnik gruplarına özellikle Güney Azerbaycan Türklerine uygulanan asimilasyon politikalarının etkileri ve Güney Azerbaycan Türklerinin verdikleri tepkiler nelerdir?

Yukarıdaki araştırma sorularından hareketle tezin üç temel varsayımı bulunmaktadır:

1. Merkez tarafından etnik gruplarına özellikle Güney Azerbaycan Türklerine uygulanan asimilasyon politikaları, doğal olarak etnik gruplarında özellikle Türklere milliyetçilik ve dayanışma duygularını ve etnik kimlik bilinçlerinin yükselişindeki en önemli etkidir.
2. Tezde kimlik, ulusal kimlik, etnik azınlık ve milliyetçilik gibi teoriler tartışılmıştır. Bu bağlamda milletlerin kendi kaderlerini belirleme hakkı, uluslararası hukukta hükümetler, partiler ve uluslararası kuruluşlar tarafından imzalanmış, bağımsızlık hakkının milletlerin bu hayati ilkesinin önemli siyasi tercihlerinden biri olduğu kabul edilen bir kanun benimsenmektedir.
3. Azerbaycan'ın bağımsızlık hareketi ilerici ve özgürlükçü bir hareket olarak demokrasiyle ayrılmaz bir ilişkiye sahiptir. Bağımsızlık için mücadele etmek, özgürlük ve demokrasi için mücadele etmek demektir. Azerbaycan halkının zaferden sonra ilerici bir hareket olarak bağımsızlık hareketi ve milli hükümetin kurulması, bugün bu insanlara yapılan ayrımcılık ve baskıların bir kısmını ortadan kaldıracak ve toplumsal ilerleme alanını hızlandıracaktır.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu araştırma sırasında, İran Azerbaycan'ı ve İran Türkleri hakkında uluslararası ilişkiler, uluslararası politik ekonomi ve siyasi tarih gibi önemli alanlarda, birincil ve ikincil kaynaklar, bilimsel makaleler, dergiler, kitaplar, tezler, raporlar ve istatistiklere ulaşmak için internet siteleri tarama inceleme ve betimleme yöntemi kullanılarak uygun görülen tablo, harita ve şekillere yer verilmiştir.

Araştırmada veriler amaca uygun olarak toplanıp analiz edilmesi ve olaylar zinciri, tarihsel ve siyasi açıdan incelenerek aralarındaki mantıksal bağlantılar tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın konu bütünlüğü ve anlaşılabilirlik açısından hem sade hem doyurucu olması arzu edilmektedir. Uluslararası ilişkiler ve siyaset teorileri açısından İran devlet politikasının hangi teori ile daha çok örtüştüğü ve İran'ın siyasi gelişmelerinde Güney Azerbaycan Türklerinin rolü tarihi süreç içinde incelenmiş, İran devletinin ve İran halkının duyguları ve düşünceleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Güney Azerbaycan Türklerinin sorunlarının arkasında yatan sebepler, tarihi sürecin yanında yukarıdaki faktörler de dikkate alınarak araştırılmıştır.

Çalışmada 20 yüzyıldan günümüze dek Güney Azerbaycan Türklerin sosyo-kültürel sorunları ele alınarak, İran'da Türkler üzerine uygulanmakta olan asimilasyon politikası ve Türklerde kimlik algısı ile milliyetçilik harekâtı ve Türklerin devletin Asimilasyon politikasına verdikleri tepkiler tarihi süreç içinde anlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca asimilasyon sürecinin, yaşamın farklı alanlarındaki resmi ve resmi olmayan sosyal-kültürel ilişki ve etkileşimleri nasıl etkilediği açıklanmaya çalışılmıştır.

KAPSAM VE SINIRLILIK –KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Çalışmamızda özellikle İran Türklerinin önemli bir nüfusunun ikamet ettiği Güney Azerbaycan bölgesine odaklanmaktadır. Güney Azerbaycan olarak da bilinen İran Azerbaycan'ı, İran'ın kuzeybatısında yer alır ve Azerbaycan Cumhuriyeti ile sınır komşusudur. Tarih boyunca Azerbaycan Türklerinin yaşadığı bu bölge, tarih boyunca çeşitli siyasi, sosyal ve kültürel gelişmelere sahne olmuştur.

Araştırmamız öncelikli olarak Güney Azerbaycan üzerinde yoğunlaşsa da, İran'ın diğer bölgelerinde de çok sayıda Azerbaycan Türk topluluklarının bulunduğunu kabul etmek önemlidir. Çalışmamızın sınırlılıkları nedeniyle bu topluluklar analizimizde kapsamlı bir şekilde incelenmemiş olmasına rağmen varlıklarından ve daha geniş milliyetçi harekete katkılarından bahsedeceğiz.

Araştırmamızın kapsamı İran'da önemli siyasi ve sosyal değişimlerin yaşandığı 20. yüzyılı ve günümüze kader olan süreci kapsamaktadır. Bu zaman dilimi, Güney Azerbaycan Türkleri arasındaki milliyetçilik hareketlerinin ortaya çıkışı ve gelişiminin yanı sıra İran hükümetinin bu dönemde uyguladığı asimilasyon politikalarını da incelememize olanak sağlıyor. Güney Azerbaycan Türklerinin erken dönem tarihine değineceğiz, onların İran yönetimiyle olan etkileşimlerini ve Türk kültürünün etkisini inceleyeceğiz. Daha sonra İran hükümetinin uyguladığı asimilasyon politikalarını ve bu politikalara tepki olarak milliyetçilik hareketlerinin yükselişini inceleyeceğiz. Analizimiz, milliyetçi hareketin karşılaştığı entelektüel uyanışı, siyasi örgütlerin oluşumunu, edebi ve kültürel canlanmayı, ayrıca direniş ve baskıyı kapsayacaktır.

Çalışmamız, 20. yüzyıl İran'ında Güney Azerbaycan Türklerinin kimlik mücadelesi ve asimilasyon politikasına karşı milliyetçilik hareketlerinin kapsamlı bir analizini sunmayı amaçlansa da, araştırmamızın sınırlılıklarını da kabul etmek önemlidir. Öncelikle konunun genişliği ve karmaşıklığı nedeniyle, verilen kapsam dâhilinde her yönü ve ayrıntıyı kapsamak mümkün değildir. Milliyetçi hareket üzerinde önemli etkisi olan önemli olaylara, hareketlere ve kişilere odaklanacağız.

İkinci olarak, birincil ve ikincil kaynakların varlığı ve erişilebilirliği araştırmamıza sınırlama getirebilir. Çeşitli kaynakların kullanılmasıyla bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliği sağlanmaya çalışılacak, ancak bazı bilgilerin sınırlı veya taraflı olabileceği unutulmamalıdır.

Son olarak çalışmamız öncelikle Güney Azerbaycan Türklerine ve onların milliyetçi hareketlerine bakış açısına odaklanmaktadır. İran hükümetinin tepkilerine ve eylemlerine kısaca değinecek olsak da, analizimiz öncelikli olarak Azerbaycan Türk toplumunun deneyimleri ve mücadeleleri etrafında şekillenecektir.

Bu sınırlamalara rağmen araştırmamızın, Güney Azerbaycan Türklerinin kimlik mücadelesine ve 20. Yüzyıldan günümüze kader olan süreçte İran'ındaki asimilasyon politikasına karşı milliyetçilik hareketlerine dair değerli bilgiler sağlayacağına inanıyorum.

1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. Kimlik Kavramı

“Kimlik” kavramı güncel sosyal bilim, kültür ve siyaset bilimi metinlerinde en çok tartışılan, hakkında yazılan ve öne çıkan kavramlardan biridir. “Kimlik” sosyoloji, sosyal psikoloji, edebiyat, felsefe, siyaset bilimi, antropoloji gibi alanların ilgi odağı haline gelmiştir. Bu farklı disiplinlerin aynı kavramı kendi perspektiflerinden ele almaya çalıştıkları girişimler, konu hakkındaki literatürün hızlıca gelişmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Ancak kavramın çok yönlü doğası kimlik araştırmasını da zorlu bir görev haline getiriyor. Bu nedenle analizlerde kimliğin hangi yönünün ele alınacağına karar verilmesi ve bu bağlamda sınırların belirlenmesi önemlidir.¹

Acar ve Demir’in ifadesi ile kimlik, sosyal bilimler sözlüğünde “*kişinin biyolojik, sosyal, siyasal, kültürel veya dini varlığını tanımlayan, kişiye farklılık, benzerlik veya belirlilik kazandıran nitelik*” olarak tanımlanmaktadır.²

Aydoğdu'ya göre kimlik belirlemedeki çok boyutluluk ve çeşitliliğe rağmen "özne" vurgusu; tüm tanımların temelinde kavramın tanımlanmasını, analiz edilmesini ve sorgulanmasını kolaylaştırır.³

Kimlik kavramı, Fransızca’ da 1570 yılında ilk kez kullanılan "idem" kökünden gelmektedir.⁴ Bu kavram, aynılığı ve sürekliliği ifade etmek için Latince "idem" kökünden türemiş "kimlik" (identity) terimini kullanır. Türkçe’ de, "kim" soru kökünden türetilen kimlik, zorunlu bir aidiyeti, aynılığı, tekliği ve hangi kişi olduğunu ifade eder.⁵ Etimolojik kökeninde "aynı-özdeş" anlamları olsa da, kimlik ayrıca "farklı-

---

¹ Ramazan Saim Dalbay, Süleyman Demirel Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Yıl: 2018/2, Sayı:31, s. 162.

² Mustafa Acar ve Ömer Demir, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara: Adres Yayınları, 2005, s.240.

³ Hüseyin Aydoğdu, “Modern Kimlikte Öznenin Ölümü”, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2004, S.10, ss.116-117.

⁴ “Online Etymology Dictionary” (<http://www.etymonline.com/>), (Erişim tarihi: 4.11.2023).

⁵ Aydoğdu, *Modern Kimlikte*, s.117.

benzemez" kavramlarını da tanımlar. Kimlik “ötekine” karşı bir tepkinin sonucu olarak ortaya çıkar ve “kendi” ancak “öteki”ne göre var olur.⁶

Connolly'ye göre kimlik, seçebileceğimiz veya onaylayabileceğimiz şeylerden çok, kim olduğumuz ve nasıl tanındığımızla ilgilidir. Ayrıca “Kimlik”, çeşitliliğin var olmasını gerektirir ve kendi kesinliğini güvence altına almak için çeşitliliği ötekiliğe dönüştürür.⁷

Kimlik kavramı, 1940'lı yıllardan bu yana psikoloji ve sosyal psikoloji alanında tartışılmaktadır. Ancak 1980'lerden sonra, toplumun bireyin kimliği üzerindeki etkisinin daha önemli olduğu fark edildi ve kimlik oluşumu daha çok sosyoloji, sosyal antropoloji ve siyaset alanlarında incelenmeye başlandı.⁸

Gleason'a göre, "Kimlik" kavramı, 1950'li yıllarda bireyin toplum ve kendisi arasındaki ilişkiyi anlamak üzere kullanılmaya başlanmış "Ben kimim?" ve "Ben nereye aidim?" sorularıyla bağlantılı bir terimdir.⁹

Bilgin'e göre kimlik, “*kişinin kendisini, davranışları, ihtiyaçları, motivasyonları ve ilgileri ile tutarlı, ayrı ve benzersiz bir varlık olarak algılamasını içeren karmaşık ve psikolojik bir yapıdır*”.¹⁰ Dönmez ise kimliği, “*kolektif tarih ve kültürel farklılıkların oluşturduğu aidiyet duygusu ve topluluk olarak tanımlıyor*.”¹¹

Günümüz dünyasının en dikkat çekici ve merak uyandıran kavramlarından biri "kimlik"tir. Kimlik bir özellik, bir nitelik belirtisidir. Karakteristik özellikler sergileyen her kimlik aynı zamanda farklılıkları da ön plana çıkarır. Kimlik atfetme süreci bu farklılıkları ön plana çıkaran bir sınıflandırma sürecidir. Kimlik, en geniş anlamıyla kişinin tüm özelliklerini kapsar; hem bireyin kendisini nasıl gördüğü, hem de toplum

---

⁶ Jan, Assman, *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. (çev. Ayşe Tekin). İstanbul: 2001, s.135.

⁷ William E. Connolly, *Kimlik ve Farklılık -Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*, çev. Fermâ Lekesizalın, Ayrıntı Yayınları, İstanbul: 1995, ss.92-93.

⁸ Ebrahim Ramazani, *İran'daki Türklerde Spor ve Toplumsal Hareket İlişkisi: Traxtor Futbol Takımı Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 2013, s.16.

⁹ Philip Gleason, “*Identifying Identity*”, B. Ashcroft, G. Griffiths ve H. Tiffin (Der.) içinde, *The post-colonial studies reader* (2nd Edition) (p. 194-196). Oxford: Routledge, 2006, p.194.

¹⁰ Nuri Bilgin, *İnsan İlişkileri ve Kimlik, Sistem Yayıncılık*, İstanbul: 1996, ss.182-183.

¹¹ M. Banu Dönmez, *Anadolu Balamasına Ait Çoğul Anlam Havuzunun Çözümlemesi, Folklor/Edebiyat*, S. 55, 2008, ss.215-222.

tarafından nasıl görüldüğü kimlik kavramıyla ilişkilidir. Buna karşılık kişilik bir organizasyondur. Kişilik, bir kişinin kimlikler içindeki ve kimlikler arasındaki organizasyonudur.

Kimlik The Oxford English Dictionary’de (2004) şu şekilde tanımlanır:

1. öz, bileşim, doğa, hususiyetler veya üzerinde düşünülen belli vasıflar esasında aynı olma niteliği veya keyfiyeti; mutlak veya özsel aynılık, birlik; 2. bir kişinin veya bir şeyin her zaman ve her durumda aynılığı; bir kişinin veya bir şeyin kendi olma şartı ya da gerçekliği; bireysellik, kişilik; kişisel veya bireysel mevcudiyet; 3. hep kendisinin aynısı olan şey.¹²

Türk Dil Kurumu’nun yayımladığı Türkçe Sözlük’te ise kimlik:

1. Toplumsal bir varlık olarak insana nasıl bir kimse olduğunu gösteren belirti, nitelik ve özelliklerin bütünü; etiket. 2. Kişinin kim olduğunu tanıtan belge, kimlik belgesi, tanıtma kartı, hüviyet. 3. Herhangi bir nesneyi belirlemeye yarayan özelliklerin bütünü.¹³ olarak tarif edilir.

Sarup, kimliği tanımlarken iki yaklaşımı tartışıyor: “*Kimliği verili ve daha statik olarak tahayyül eden geleneksel yaklaşım sınıf, ırk, cinsiyet bağlamında tutarlı ve bütüncül bir yapının varlığını kabul eder. Diğer yaklaşım ise kimliğin dinamik ve inşa edilen bir olgu olduğunu kabul eder.*”¹⁴ Özellikle ulusal kimlik ve siyasal iktidarla ilişkisi bağlamında kimliğin şekillendirilebilirliği daha da ön plana çıkıyor: “*Ulusal kimlik akışkandır, 'ötekilerle olan güç çatışmaları yoluyla oluşur ve bu çatışmalar devam etmektedir (...). Kimlikler söylemler tarafından inşa edilir, ancak ortaya çıkan olgu bir son nokta değildir çünkü söylemler arasındaki güç dinamikleri hâlâ devam etmektedir.*”¹⁵

Günümüzde kimlik, öncelikle "Ben kimim?" sorusunun cevabıyla şekillenmektedir. Ancak aynı zamanda toplumun bizi nasıl algıladığıyla da ilgili bir kavramdır. Özellikle 20. Yüzyılda modern dönemde sıkça tartışılmış, postmodern dönemde ise bu tartışmalar zirveye çıkmıştır. Farklılıkların ifadesi olarak görülen

---

¹² Mustafa Altunoğlu, *Kimlik'in Modern İnşası, Kimlik Politikaları ve Türkiye'de Kimlik Tartışmaları*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara: 2009, s.8.

¹³ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara: 1998, s.1324.

¹⁴ Madan Sarup, “*Identity and Narrative*”. *Identity, Culture and the Post-modern World*. Editör: R. Tasneem; G. Athens: The University of Georgia Press, 1996, s.14.

¹⁵ Bilgen Sütçüoğlu, “*Türkiye’de Ulusal Kimliğin Tanımını Değiştirme Çabası: Devlet Katında Nâzım Hikmet’in Değişen İmgesi*”, Gönül Pultar(Ed.), *Kimlikler Lütfen*(s.273288), Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yay., 2009, s.275.

kimlik, toplumsal uyumun artmasına rağmen çatışmaları da beraberinde getirebilmektedir.¹⁶

Bu noktada kimlik kavramının tanımına da değinmek istiyoruz. Bilindiği üzere kimlik çok boyutlu ve muğlak bir kavramdır. Bu kavramın bilimsel olarak kullanılabilmesi için amacının belirlenmesi, bağlamının netleştirilmesi ve sınırlarının doğru çizilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda sosyal-kolektif-kültürel kimliğin sosyolojik boyutuyla 'kimlik'in temel kavramsallaştırmaları olduğunu söyleyebiliriz.

1.1.1. Kimlik Kavramının Oluşumu

Genel ve basit bir tanımla ve birçok açıdan eksiksiz olarak her bireyin kimliği, "Ben kimim?" sorusunun cevabıdır. Ancak mesele bu sözlerden daha karmaşıktır. Çünkü "Ben kimim?" sorusunun cevabı birçok boyutu var. Kimlik kavramı hem günlük dilde hem de bilimsel tartışmalarda kullanılmakta ve şu eşanlamlıları içermektedir: Ben özneyim, ben nesneyim, benlik algısı, benlik imajı, kimliğim ve kişiliğim.

İnsan kimliği sosyal bir kategoridir. Doğum anında tüm insanlar, dünyanın neresinde doğmuş olursa olsun, hangi etnik ve kabile mensubiyetine sahip olursa olsun, tüm canlı türleri arasında insan tipinin aynı özelliklerine sahiptir ve birbirinden farklılıklar; hiçbir temel özelliğe sahip değildir. Dolayısıyla insanın toplum içinde büyümesi ve gelişmesi sırasında oluşan insan kimliği kategorisi tamamen sosyal ve sosyolojik olup kan, ırk, ten rengi vb. ile hiçbir ilgisi yoktur.

Kimlik, bireyin inançları, değerleri, kişilik özellikleri ve sosyal rolleri dâhil olmak üzere benlik algısının çeşitli yönlerini kapsayan karmaşık ve çok yönlü bir kavramdır. Kendini diğerlerinden ayrı, benzersiz ve farklı bir birey olarak anlamak ve tanımdır. Kimlik sabit ya da statik bir yapı değil, hem iç hem de dış faktörlerin şekillendirdiği dinamik ve gelişen bir süreçtir.

Kimliğin oluşumunda pek çok faktör rol oynar; bunlar arasında bilişsel faktörler, ebeveynlerle ilgili faktörler, okulla ilgili faktörler, sosyo-kültürel faktörler,

---

¹⁶ Assiye Aka, "Kimliğe Teorik Yaklaşımlar", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2010, C.34, S.1, s.17.

ailedeki çocukların doğum sırası ve yaş farkı, ergen davranışları ve ergenlerin hayal gücü yer alır. Gençlerin kimliğinin oluşumunda sosyo-kültürel geçmişin etkisi diğer faktörlerden daha fazladır.

Yeni medya, bir yandan kimliklerin birliğini ve bütünlüğünü, diğer yandan da parçalanmasını ve çeşitlenmesini güçlendirip teşvik etmeye yardımcı oldu. Bir tür medya brikolajı olarak adlandırılabilir bir olgu (insanların farklı sosyal sınıflardan özneleri kendine çekerek yeni kültürel kimlikler yarattığı bir süreç anlamına gelir).

Günümüz dünyasında yeni iletişim araçlarının toplum dokusuna nüfuz etmesiyle birlikte, önceden belirlenen ve tanımlanan kimlik artık sürekli değişiyor, geliyor ve krize giriyor.

Suavi'ye göre “içsel (duygusal) ve dışsal (etik) bakış açılarının diyalektiği içinde oluşan ve belli bir istikrar kazanan benlik algısı, sosyo-kültürel bir kimlik olarak ortaya çıkar. Ancak bu istikrar durumunun ebedi ve sonsuz bir boyuta sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Tarihsel ve coğrafi değişkenlik ve hareketlilik, toplumsal, siyasal ve ekonomik koşullardaki değişimler bu istikrara yönelik tehdit alanları oluşturmaktadır. Bu tehditler, grupları ve toplulukları zaman içinde kimlik değişimine açık olmaya zorladığı gibi, bireylerin de zamanla "kimliklerini değiştirmelerine" olanak tanımaktadır. Sonuç olarak kimliğin oluşumunda farklı tarihsel süreçlerin yanı sıra çeşitli aktör ve faktörlerin de rol oynadığını söylemek doğru olacaktır.”¹⁷

Kimlik oluşumu doğrusal veya basit bir süreç değil, çeşitli faktörlerin karmaşık bir etkileşimidir. Hem bireysel aktörlerden hem de sosyal ve kültürel bağlamların dayattığı kısıtlamalardan etkilenir. Kimliğin oluşumu yaşam boyu süren bir kendini keşfetme, kendini yansıtırma ve kendini gerçekleştirme yolculuğudur. Bu, kişinin özgün benliğini ortaya çıkarma ve benimseme ve yaşamda bir amaç ve anlam duygusu bulma sürecidir.

---

¹⁷ Suavi Aydın, Azınlık Kavramına İçeriden Bakmak, *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık ve Azınlık Tartışmaları*. Ayhan Kaya ve Turgut Tarhanlı (der.) İstanbul: Tesev, 2005, s.122.

1.1.2. Kimlik Türleri

Kimliğin farklı türleri, düzeyleri ve hiyerarşileri vardır.

1.1.2.1. Bireysel Kimlik

Her insanın kimliği, onun bir arada ele alınması gereken özellikleri ve yetenekleri ile iyi ve kötü özelliklerinin bir bütünüdür ve bu husus, zayıflıkların ve kötülüklerin zayıflamasına, güçlü yönlerin ve erdemlerin ve kimlik dinamiklerinin güçlendirilmesine neden olur. Bireysel kimlik üç boyutu içerir: kişisel, sosyal ve içsel.

Özünde kimlik son derece kişisel ve öznel bir deneyimdir. Bireyin kendilik algısı ile sosyal ve kültürel çevreyle etkileşimi arasındaki sürekli etkileşimin sonucudur. Kimlik, yalnızca bireyin içsel özellikleri tarafından belirlenmez; aynı zamanda toplumsal normlar, kültürel beklentiler ve kişilerarası ilişkiler gibi dış faktörlerden de etkilenir.

Kimlik, her biri bireyin benlik kavramının belirli bir yönünü vurgulayan farklı perspektiflerden görülebilir. Bir perspektif, bireyi bir birey olarak tanımlayan benzersiz özelliklere, deneyimlere ve niteliklere atıfta bulunan kişisel kimliktir. Kişisel kimlik, kişinin adı, fiziksel görünümü, yetenekleri, becerileri ve kişisel başarıları gibi yönleri kapsar. Kişinin bireysel deneyimleri ve kişisel geçmişiyile şekillenen benlik duygusudur.

Bir başka bakış açısı ise bireyin çeşitli sosyal gruplara üyeliğinden kaynaklanan benlik kavramının yönlerini ifade eden sosyal kimliktir. Sosyal kimlik, cinsiyet, etnik köken, milliyet, din veya meslek gibi belirli bir sosyal kategorinin tanınmasına ve tanımlanmasına dayanmaktadır. Bu grup üyelikleri ile ilişkili sosyal roller, beklentiler ve normlar tarafından şekillendirilen benlik duygusudur.

1.1.2.2. Medeniyet - Kültür Kimliği

Medeniyet, tarihi bir dönemde belirli bir coğrafyada yaşayan, ortak hedefleri olan ve belirli başarılarla imza atan bir grup insanın yaşam tarzı anlamına gelir. Bu kimlik, bireyin toplumunun geçmişine ve ilerlemesine ilişkin bilgi ve inancına dayanmaktadır. Kültürel kimlik ise, belirli bir kültüre veya kültürel gruba ait olma ve

özdeşleşme duygusunu ifade eden başka bir kimlik perspektifidir. Kültürel kimlik, belirli bir kültürel topluluğun paylaşılan inançlarını, değerlerini, geleneklerini, göreneklerini ve dilini kapsar. Bireyin maruz kaldığı kültürel miras, uygulamalar ve deneyimlerle şekillenen benlik duygusudur.

Kültürel kimlik statik değildir, zamanla gelişir ve uyum sağlar. Küreselleşme, göç ve kültürlerarası etkileşimler gibi çeşitli faktörlerden etkilenir. Günümüzün birbirine bağlı dünyasında, bireyler genellikle hem kendi miras kültürlerini hem de benimsedikleri ülke veya topluluğun kültürünü benimseyerek birden fazla kültürel kimlik arasında gezinirler. Bu çok kültürlü kimlik, insan deneyimlerinin çeşitliliğini ve karmaşıklığını yansıtmakta ve toplumların zenginliğine katkıda bulunmaktadır.

Kültürel çeşitliliği anlamak ve benimsemek, sosyal uyumu, hoşgörüyü ve saygıyı teşvik etmek için gereklidir. Farklı kültürel kimlikleri tanımak ve onlara değer vermek, farklı geçmişlere sahip bireylerde aidiyet ve kapsayıcılık duygusunu geliştirebilir. Toplumlar, kültürel çeşitliliği kutlayarak, kültürlerarası diyalog ve anlayışı teşvik ederken, kültürel mirasın korunmasını ve tanıtılmasını teşvik eden bir ortam yaratabilir.

1.1.2.3. Dini Kimlik

Bir kişinin belirli bir dine mensup olma ve o dine ilişkin değer ve duygusal düşüncelere dayalı olarak kendisini tanımlamasıdır. Dini kimlik, bireyin belirli bir dini gruba veya inanç sistemine olan bağlılığına dayanarak oluşur. O dinle ilişkili inançları, değerleri, ritüelleri ve uygulamaları kapsar. Dini kimlik, bireyin dünya görüşünün, ahlaki değerlerinin ve sosyal etkileşimlerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynayabilir.

1.1.2.4. Cinsiyet Kimliği

Bu kimlik aynı zamanda kişinin cinsiyet rolünün farkında olmasını ve cinsiyeti (erkek veya kadın) nedeniyle kişiye verilecek sorumluluk ve görevlere aşina olmasını da içerir. Cinsiyet kimliği, bireyin kendi cinsiyetine ilişkin içsel algısıyla ilişkili olan kimliğin belirli bir yönüdür. Doğumda atanan cinsiyetle uyumlu veya uyumlu olmayan, derinden hissedilen erkek, kadın veya ikili olmayan olma duygusudur.

Cinsiyet kimliği biyolojik, psikolojik ve sosyal faktörlerin birleşiminden etkilenen son derece kişisel ve öznel bir deneyimdir.

Sonuç olarak cinsiyet kimliği, insan kimliğinin karmaşık ve çok yönlü bir yönüdür. Biyolojik, psikolojik ve sosyokültürel faktörler de dahil olmak üzere çeşitli faktörlerden etkilenir. Cinsiyet kimliği gelişimi yaşamın erken dönemlerinde başlar ve çocukluk ve ergenlik boyunca devam eder. Bireylerin kendilerini tanımlayabilecekleri çeşitli cinsiyet kimliklerini tanımak ve bunlara saygı duymak ve herkes için destekleyici ve kapsayıcı bir ortam yaratmak önemlidir.

1.1.2.5. Ulusal Kimlik

Ulusal topluluktaki ortak unsur ve sembollere ait olma ve bağlılık duygusu anlamına gelir. Kimlik ve farklılaşmaya neden olan en önemli ulusal unsurlar ve semboller şunlardır: Toprak, din ve ritüeller, gelenek ve görenekler, tarih, dil ve edebiyat, halk ve hükümet. Ulusal bir toplumda, üyelerin söz konusu unsur ve simgelerin her birine olan aidiyet ve bağlılık derecesi, onların ulusal kimlik duygusunu belirler.

Ulusal kimlik, bireyin belirli bir etnik gruba olan bağlılığına dayanmaktadır. Bu grubun kültürel, dilsel ve tarihi geleneklerine ait olma ve özdeşleşme duygusunu içerir. Etnik kimlik, bireyin kendilik algısını, davranışlarını ve başkalarıyla olan etkileşimlerini etkileyebilir.

1.1.2.6. Sosyal Kimlik

Sosyal kimlik bir insan kategorisidir. Doğum anında tüm insanlar, dünyanın neresinde doğmuş olursa olsun, hangi etnik ve kabile mensubiyetine sahip olursa olsun, tüm canlı türleri arasında insan tipinin aynı özelliklerine sahiptir ve hiçbir temel özelliğe sahip değildir. Birbirinden farklılıklar; Dolayısıyla insanın toplum içinde büyümesi ve gelişmesi sırasında oluşan insan kimliği kategorisi tamamen sosyal ve sosyolojik olup kan, ırk, ten rengi vb. ile hiçbir ilgisi yoktur.

Sosyal kimlik, kendimize ve toplumdaki yerimize dair anlayışımızı şekillendiren, insan varoluşunun ayrılmaz bir yönüdür. Bireyin çeşitli sosyal gruplara

üyeliğinden kaynaklanan benlik kavramının bir kısmını ifade eder. Bu gruplar milliyet, etnik köken, din, cinsiyet, meslek ve hatta hobileri veya ilgi alanlarını içerebilir ancak bunlarla sınırlı değildir. Sosyal kimlik, bireylerin kendilerini nasıl algıladıkları ve başkalarıyla nasıl etkileşimde buldukları konusunda önemli bir rol oynamaktadır.

Sosyal kimlik, bireyin sosyal gruplara üyeliğine dayanan benlik kavramının bir parçası olarak tanımlanabilir. Bu gruplarla ilişkili inançları, tutumları, değerleri ve davranışları kapsar. Sosyal kimlik sabit veya statik değildir; bireyler farklı sosyal bağlamlarda ve deneyimlerde gezindikçe zaman içinde değişebilir ve gelişebilir.

Sosyal kimliğin oluşumu, erken çocukluk döneminde başlayan ve bireyin yaşamı boyunca devam eden karmaşık bir süreçtir. Sosyalleşme, kültürel normlar ve kişisel deneyimler gibi çeşitli faktörlerden etkilenir.

Sosyal kimlik, bireylerin kendilerini ve toplumdaki yerlerini anlamalarını şekillendirmede önemli rol oynayan çok yönlü bir kavramdır. Grup üyeliği, sosyal sınıflandırma, sosyal karşılaştırma ve duygusal bağlanma gibi çeşitli bileşenleri kapsar. Sosyal kimliğin oluşumu sosyalleşme, kültürel normlar ve kişisel deneyimler gibi faktörlerden etkilenir. Ulusal, etnik, dini, cinsiyet ve mesleki kimlik gibi farklı sosyal kimlik türleri, bireylerin aidiyet duygusuna ve belirli sosyal gruplarla özdeşleşmelerine katkıda bulunur. Sosyal kimliği anlamak, insan davranışını, sosyal etkileşimleri ve bir bütün olarak toplumun dinamiklerini anlamak için gereklidir.

1.1.2.7. Aile Kimliği

Aile kimliğinin anlamı genç ile ailesi arasındaki ilişkiyi ve aralarındaki bağların neler olduğunu belirlemektir. Bir gencin ailesi onun için iki açıdan önemlidir: Birincisi, ailenin otoritesi ve meşruiyeti boyutu, ikincisi ise aile kurumu içerisinde genç ile ebeveynleri arasındaki ilişkilerin bolluğudur. Kişisel kimlik, kişinin tutum, yetenek ve yeteneklerine ilişkin algısı anlamına gelir.

Aile, bireyin kimliğinin oluşmasında ve gelişmesinde en etkili faktörlerden biridir. Doğduğumuz andan itibaren ailemiz, benlik duygumuzun ve kim olduğumuza dair anlayışımızın şekillenmesinde çok önemli bir rol oynar. Aile ilişkileri inançlarımızı, değerlerimizi ve davranışlarımızı şekillendirdiği için kimliğimiz için bir temel sağlar.

Sonuç olarak aile ilişkileri bireyin kimliğinin oluşmasında ve gelişmesinde derin bir etkiye sahiptir. Ebeveynler, kardeşler, geniş aile ve aile dinamiklerinin tümü, bireyin benlik duygusunun, değerlerinin ve inançlarının şekillenmesine katkıda bulunur. Aile ilişkilerinin kimlik üzerindeki etkisini anlamak, insan gelişiminin karmaşıklığı ve destekleyici ve besleyici aile ortamlarının önemi hakkında değerli bilgiler sağlayabilir.

1.2. Milli Kimlik ve Milli Kimliği Belirleyen Unsurlar

20. yüzyıl, imparatorlukların sonu ve ulus devletlerin kuruluşunun başlangıcına işaret eder. Milli kimlik ve milli devlet kavramları, tüm dünyada öne çıkmış ve ulusun tarihine göndermeler yapıp, bu zemin üzerine inşa süreci başlamıştır. Küreselleşmenin paradoksal bir halde getirdiği dil, din, kültür, etnik köken ve inanç farklılıkları, yüzyıllarca süregelen milli tarih potasında eritilmiş ve birlik ve beraberlik ruhunun canlandığı temel dayanak noktaları haline gelmiştir.¹⁸

Son yıllarda, kimliğin anlamı üzerine yapılan araştırmaların yanı sıra, en çok konuşulan ve tartışılan konulardan biri de milli kimlik kavramıdır. Milli kimlik, vatandaşlık statüsüne bakılmaksızın bir devlete veya millete ait olma hissidir. Toplumun her bir bireyi tarafından kabul edilen birçok şey, milli kimlik kavramının içinde yer almaktadır.

Bir milletin kendine özgü benzersiz nitelikleri, dili, bayrağı, inanç ve ilkelerine sahip çıkması ve yaşadığı ülkeyi vatan olarak görmesini etkileyen değerlerin kişinin kimliğinde var olmasına milli kimlik denir.

TDK sözlüğünde milli kimlik veya milli hüviyet, “*bir milletin kendine özgü düşüncesi ve yaşayış biçimi, dil, töre ve gelenekleri, toplumsal değer yargıları ve kuralları ile oluşan özellikler bütünü;*” olarak tanımlanmaktadır.¹⁹ Bireysel, fiziksel, etnik, dinî, hukukî, kültürel, sosyal vb. kimlikleri bütünleştiren millî kimlik;

---

¹⁸ Eyup Sertaç Ayaz, “*Milli Kimliğin Kurucu Ve Koruyucusu Olarak Dil*” *Uluslararası Orta Asya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*“ Göç, Yoksulluk ve Kimlik” Bışkek: 2018. s.616.

¹⁹ <http://www.tdk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 04.11.2023).

bünyesinde barındırdığı farklı unsurları ortak değerler çerçevesinde birleştirir ve varlıklarını korumalarını sağlar.²⁰

Gramsci'ye göre kimlik, toplumsal, kültürel ve ekonomik ilişkiler ile geçmiş konjonktürünü açığa çıkaran bir olgudur. Her birey, yalnızca var olan ilişkilerin sentezi değil aynı zamanda bu ilişkilerin tarihinin de bir sentezidir. Kimlik, geçmişin özetidir ve oluşturulması, günlük hayat ile ekonomik, siyasi itaat ve egemenlik ilişkilerinin kesişmesiyle anlaşılabilir.²¹ Guibernau, milli kimliğin üç temel işlevinin olduğunu belirtmektedir. İlk olarak, milli kimlik insanlara seçim yapma konusunda yardımcı olur ve insanların kendi siyasi kaderlerine karar verme hakkına sahip olmaları gerekir. İkincisi, milli kimlik insanların başka insanlarla olan ilişkilerini kolaylaştırır, çünkü millet hepimizin ortak bir kültüre sahip olduğu bir topluluk olarak görülür. Son olarak, millet bireylere güç verir ve kendilerini aşan bir varlık ile özdeşleşmelerine yardımcı olur.²²

Milli kimlik ve milliyet, insanların etnik, kültürel, bölgesel, ekonomik ve politik faktörler gibi karmaşık yapılarıyla bağlantılıdır. Bunlara dış işlevler adı verilebilir. Milletler, üyelerinin yaşadığı ve çalıştığı belirli bir sosyal alanı tanımlar ve bir topluluğu zamana ve mekana yerleştiren tarihi bir ülkenin/ülkenin sınırlarını belirler. Ayrıca insan kaynakları da dahil olmak üzere bu bölgeler üzerinde kontrol sahibi olurlar ve etkin işbölümü uygulayarak kaynakların toplum üyeleri arasında dağılımını sağlarlar. Siyasi personelin seçimi, hükümetlerin seçimi ve siyasi davranışların düzenlenmesi bu toplumun ulusal kimliği ve ulusal çıkar kriterlerine uygun olarak gerçekleştirilmektedir. Milli kimliğin en önemli işlevi, bir toplumun kendine özgü kişiliğini ve değerlerini tanımlamak, kadim gelenek ve görenekleri yansıtmak, ortak hukuki hak ve kurumların görevlerini meşrulaştırmaktır. Günümüz dünyasında ulusal kimlik, toplumsal düzen ve dayanışmanın temel meşruiyet kaynağı haline gelmiştir. Milletler, bireylerin iç işlevlerinde daha samimi bir rol oynamaktadır. Bayraklar, para birimleri, milli marşlar, üniformalar, anıtlar ve kutlamalar gibi

---

²⁰ Eyup Sertaç Ayaz, *Milli Kimliğin*, s.616.

²¹ Antonio Gramsci, *Notes For Introduction and Approach to The Study of Philosophy and the History of Culture*, London: 1998, s.49.

²² Montserrat Guibernau, *20.Yüzyılda Ulus Devletler ve Milliyetçilikler*, Çev, Neşe Nur Domaniç, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1997 s.128.

semboller, topluluk üyelerine ortak miraslarını ve kültürel yakınlıklarını hatırlatır, ortak kimlik ve aidiyet duygularını güçlendirir. Böylece bir millet, engelleri aşabilen, zorluklara göğüs gerebilen güçlü bir grup haline gelir.²³ Çağdaş dünyada benzersiz bir ortak kültür aracılığıyla "kim" olduğumuzu bilebiliriz. Bu tanım, dünyada bir yer bulmamıza yardımcı olduğu için ulusal kimlik açısından birçok açıdan büyük önem taşımaktadır.²⁴

Eğer milli kimliğin en çok zorluk çıkarıcı ve en yüksek miktarda karmaşıklık içeren faktörleri sıralanacaksa; en başında insanların benzer özelliklerini paylaşmaları ve ortak bir inançla birbirlerine bağlanmalarıyla canlanan ortak bir arzunun yer aldığı söylenebilir. Bu tür bir kimliğe sahip olan bir milleti açıklayabilmek için derinlemesine inceleme yapılması gereklidir. İkinci sırada, milli kimlik, yalnızca geçmişteki değerlerden beslenmez, aynı zamanda geleceği de hedefler ve karşılıklı dayanışma gerektirir. Son olarak, vatana duyulan bağlılık ve ona sahip çıkmak, millet ve devlet arasındaki bağın güçlenmesini sağlar ve onun korunmasını zorunlu kılar.²⁵

Millî kimlik, bir toplumun zengin kültürel öğelerini bünyesinde barındırıyor olsa da, kültürel kimlikle özdeşleşmiyor. Aslında, bazı kültür kaynaklarının seçimine dayanan bir kimliktir.²⁶ Bu kaynakların en önemlilerinden biri de dil'dir. Dil, gelecek nesillere kültür ve tarih bilincini aktararak kültür ve uygarlığın gelişmişliğini yansıtır. Toplumun belirgin özellikleri, dil aracılığıyla yeni nesillere aktarılır. Dil, bireyleri bir toplumun parçası ve ulus haline getirmek için kullanılır ve aynı zamanda diğer toplumlardan ayırt edici bir özelliğe sahiptir. Tabii ki milleti oluşturmak için dilin yanında başka unsurlar da etkilidir ve bunların oranı her millette değişebilir. Ancak, Birçok dilbilimciye göre, milleti millet yapan en önemli faktör dildir.²⁷

Dil bütünlüğünün olmayışı veya bozulması, milletin yavaş yavaş yok olması anlamına gelir. Dolayısıyla dil bir millet için her şeydir. Kültürün diğer yönlerine

---

²³ Anthont D. Simith, *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*, İstanbul: Everest Yayınları, 2002, s.34.

²⁴ Hakkı Şekerbay, "Kimlik Politikası, Milliyetçilik, Etnisite Bağlamında Avrupa'da Ayrılıkçı Hareketler ve Avrupa Birliği'ne Olan Etkileri," Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya: 2009.

²⁵ Şekerbay, *Kimlik Politikası*, s.13.

²⁶ Şimşek Ilgaz, 2007: s.195.

²⁷ Ercilasun'dan aktaran Işcan-Karagöz-Almalı, 2017, s.43.

ilişkin tartışmalar, o kültür ögesinin gelişmesine yol açabilir, ancak toplumun genel yapısını bozacak kadar önemli ölçüde etkilemez. Ancak dilde tartışmalara ve değişikliklere yol açan radikal kararlar toplumsal birliği doğrudan etkiler ve dolayısıyla dille oyun oynanamaz.²⁸

1.3. Kimlik ve Milliyetçilik

Milliyetçilik modern siyasetin önemli bir parçasıdır ve dünyanın her yerinde tarihi sürekli olarak yeniden şekillendiği ve 200 yıldan fazla bir süredir etkisini sürdürdüğü ifade edilmektedir.²⁹

Milliyetçilik kavramı ilk kez, Fransız rahip Augustin Barruel tarafından Jakobenlere karşı kullanılmıştır. Milliyetçilik 19. yüzyılda siyasi bir doktrin olarak yaygınlaşmıştır. Milliyetçilik fikri, J.J. Rousseau'nun halkın kendi kendini yönetmesi inancından etkilenerek Fransız Devrimi sırasında ortaya çıktı.³⁰ Ancak Elie Kedourie gibi milliyetçiliğin kökenlerini Immanuel Kant'a kadar götüren düşünürler de vardı. Bu durum Kant'ın siyaset alanında önemli bir etki yaratan ve milliyetçi düşünceye kaynak oluşturan iyi niyet, özgürlük ve özerklik düşüncelerinden kaynaklanmaktadır.³¹

Milliyetçilik doktrini, toplumun ulus-devlet biçiminde örgütlenmesi gerektiği inancıdır. Milliyetçilik, uluslaşma ve ulus devlet kavramlarının bir ideoloji olarak sanayileşme ve kapitalist hayata geçişle aynı dönemde ortaya çıktığı ve modernleşmenin bir yan ürünü olduğu genel kabul görmektedir.³²

Gellner'a göre, milliyetçilik siyasi bir ilke olarak, siyasi bir birimin ulusal birimle örtüşmesini savunan bir yaklaşımdır. Gellner milliyetçiliği temel olarak duygusal bir kavram olarak görür ve bunun ihlal edilmesi durumunda öfke,

---

²⁸ Birsal, 2013:s.43.

²⁹ Andrew Heywood, *Siyasetin Temel Kavramları*. (H. Özler, Çev.) Ankara: 2015, s.339.

³⁰ Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş*. (A. K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnaç, Ş. Akın, & B. Kalkan, Çev.) Ankara: 2013, s.161.

³¹ Umut Özkırmı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*. Ankara, 2016, s. 33-34; Metehan Karakurt, *Çarlık Dönemi Azerbaycan'da Türk Milliyetçiliği*, Yüksek Lisans Tezi, Ardahan Üniversitesi, Ardahan: 2018.

³² Suavi Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Ankara: 1993, s.60.

gerçekleşmesi durumunda ise tatmin duygusundan kaynaklandığını savunmaktadır.³³ Ancak milliyetçiliğin sadece bir duygu olmanın ötesine geçtiğini belirtmekte fayda var. Milliyetçilik hem duyguyu hem ideolojiyi kapsayan aynı zamanda toplumsal bir hareketi içerecek bir kavramdır. Bir kişinin milletine duyduğu güçlü bağlılık duygusu, milliyetçiliğin "biz bilinci" veya "onlar bilinci" olarak ortaya çıkabilen duygusal yönünü açıklamaktadır. Milliyetçilik, kişinin kendisini diğerlerinden ayıran özellikleri vurguladığı bir bilinç gelişimidir. Ortak dil, din, geçmiş ve ülkü gibi öğeler üzerine odaklanarak milliyetçilik, duygusal yönünün işlenmesinden kaynaklanır. Genel olarak egemen sınıf, toplumun ihtiyaçlarını karşıladığını iddia ederek iktidarlarını meşrulaştırmak için bu duyguyu kullanır. Milliyetçiliğin sonucu, ideolojinin kendisi tarafından yönlendirilen duygu ve ideoloji karışımını içeren hareket yönü tarafından belirlenir.³⁴

Hans Kohn, milliyetçilik kavramını Batılı ve Batı dışı olarak iki farklı kategoriye ayırmaktadır.³⁵ Bu iki tür milliyetçilik arasındaki temel fark, ulusal düzenin oluşumu ya tamamen yok olmaması ya da tam olarak oluşmamasıdır. Öte yandan, Batı milliyetçiliği uzun bir süreç içinde, güçlü içsel dinamiklerin sonucu olarak ortaya çıkmış bir milliyetçilik şeklidir. Bu süreç, feodal beylerin ve kilisenin güç kaybetmeye başlaması, burjuvazinin ise güçlü bir merkezi yapı kurma konusunda krala destek vermesiyle başladı. Bu, Batı milliyetçiliğinin gelişmesinde çok önemli bir andı.³⁶

Umut Özkırmılı'ya göre milliyetçilik siyasi bağlamından çıkarılarak farklı bir tanımla anılmaktadır. Özkırmılı milliyetçiliğin özünde bilincimizi şekillendiren ve dünyayı anlamlandırmamıza yardımcı olan bir söylem olduğuna inanmaktadır; diğer bir deyişle kolektif kimliklerimizi belirleyen, günlük konuşmalarımızı, davranışlarımızı, tutumlarımızı etkileyen bir görme, yorumlama ve algılama biçimidir.³⁷

---

³³ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusculuk*, çev: Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan, İstanbul: 1992, s.19.

³⁴ Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Bilgi Yayınevi, 4. baskı, Ankara, Mart 1997, ss.27-30.

³⁵ Hans Kohn, *The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Background, With a New Introduction by Craig Calhoun*, (Originally published by Macmillan Company, 1944), New Jersey: Transaction Publishers, 2005, s.329.

³⁶ Oran, *Atatürk Milliyetçiliği*, s.31.

³⁷ Özkırmılı, *Milliyetçilik Kuramları*, s.14.

Milliyetçilik, herhangi bir çatışma dönemi ya da sadece belirli bir zamanda ortaya çıkan bir kavram değildir. Dünya düzeninin bilinçli olarak kolektif benliğini şekillendirir ve son 200 yıla damgasını vuran devlet yapısının da temelini oluşturur.³⁸ Calhoun'a göre Milliyetçiliğin üç farklı boyutu bulunmaktadır: Birincisi, bir söylem olarak milliyetçilik: insanları kendi ülkeleri ve ulusal kimlikleri etrafında düşünmeye yönlendiren bir kültürel anlayış ve retorik ürünüdür. Dünya çapında, belirli ortamlar ve geleneklerde ortaya çıkan farklı milliyetçilik türleri ve düşünce tarzları vardır. İkincisi, Milliyetçilik, insanların ulusal toplulukların çıkarlarını gerçekleştirmek için ulusal özerklik, bağımsızlık veya birleşme yoluyla devlete katılma gibi toplumsal hareketler ve politikalar yürütmeleri olarak tanımlanabilir. Üçüncüsü, Milliyetçilik, bir ulusun üstünlüğünü savunan bir değerlendirme biçimidir ve genellikle akımlar ve devlet politikalarıyla ilişkilendirilir, ancak bunun bir zorunluluk olmadığı unutulmamalıdır.³⁹

Milliyetçiliğin sadece etnik çatışmaların ortaya çıkardığı bir olgu olarak değerlendirilmemesi gerektiği ve hayatın her alanında karşımıza çıkan bir kavram olduğu vurgulanmalıdır. Bununla birlikte milliyetçiliğin siyasi alana indirgenmesi ve tek bir tanım veya teori ile açıklanmaya çalışılmasının zor olduğu belirtilmelidir. Ayrıca milliyetçiliğin iyi veya kötü olarak etiketlenmesi yönündeki tartışmalar da devam etmektedir. Yapılan çalışmalarla bu sorunun kısmen aşıldığı ancak terim etrafındaki tartışmaların sona ermediği vurgulanmalıdır. Kavrama yüklenen anlamların değişkenlik gösterdiği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Karl Popper ve Karl Deutsch, açık bir toplumun en büyük zorluğunun milliyetçilik olduğu konusunda hemfikirdirler. Popper, milliyetçiliğin toplumun önünde büyük bir engel olduğunu ifade ederken, Deutsch ise toplumsal ve siyasal ilerlemenin en üst noktası olarak milliyetçiliğe vurgu yapmıştır. Her iki düşünür de açık bir topluma ulaşmanın yolunun milliyetçilikten geçtiğini belirtmişlerdir.⁴⁰

Milliyetçilik veya nasyonalizm (Fransızca: Nationalisme), bir ulusun çıkarlarını geliştirmeyi amaçlayan bir düşünce ve faaliyettir. Temel olarak bir ülkenin siyasi

---

³⁸ Craig Calhoun, *Milliyetçilik*, (B. Şutçüoğlu, Çev.) İstanbul: 2012, s.3, 7-8.

³⁹ Calhoun, *Milliyetçilik*, ss.7-8.

⁴⁰ Elie Kedourie, *Avrupa'da Milliyetçilik*. (M. H. Timurtaş, Çev.) Ankara: 1971, s.VIII.

unsurlarını etkilemeyi hedefleyen sağcı bir sosyo-politik hareket olarak tanımlanan milliyetçilik, milletin inançlarını, ideallerini, tarihini, kimliğini, haklarını ve çıkarlarını yüceltmek ve geliştirmeyi amaçlar.

Milliyetçilik bir milletin kendi toprağına, diline, kültürüne, tarihine veya ırkına olan sevgisi ve aidiyeti, o milletin bu özelliklerini savunmasına ve korumasına neden olur. Millet ve milliyetçilik kelimeleri tarih boyunca değişimlere uğramış ve bir ölçüde değişmiştir. Milliyetçiliğı dayanışma, toprağına bağlılık ve vatanseverlik olarak ele alırsak, bu ilginin geçmişten bu yana, eski çağlarda da insanda var olduğunu görürüz, ancak daha da ileri gidildikçe Milli egemenliğin ortaya çıktığının farkına varırız. Bir bakıma bireylerin katılımını da gösteren milli hareketler, millet kelimesinin iktidar nezdinde büyümesine işaret etmekte ve milliyetçiliğı siyasi bir ideoloji olarak öne çıkarmaktadır.

Günümüzde milliyetçilik, toplumun ve bireylerin günlük hayatını etkileme derecesi nedeniyle, modern tarihin en önemli belirleyicilerinden biri olarak hizmet eden ortak bir duygu olarak geniş çapta kabul edilmektedir.⁴¹

Milliyetçilik Baskın Oran'a göre, bir içsel bir motive edici, bir ideolojik bir inanç ve toplumsal bir hareket olarak tanımlanmıştır. Bu duygu milliyetçi ideoloji tarafından yönlendirilir ve milliyetçi ideoloji genellikle siyasi hedeflere ulaşmak için kullanılır. Milliyetçiliğin ortaya çıkmasındaki ilk etken ortak dil, din, geçmiş ve gelecek idealleridir. İkinci etken ise, dış faktörlerin ortaya çıkmasıdır. Milliyetçilik millet kavramı üzerine odaklanır ve amacı millet içinde siyasi örgütlenmeyi ve bağımsız bir ulus devlet kurmaktır.⁴²

Anderson milliyetçiliğı, benzersiz bir kültürel yapı olarak tanımlar. Anderson, bu yapılarınmaları çözümleyebilmek için milliyetçiliğin tarihsel süreçlerdeki gelişimini, manasını nasıl kazandığını ve neden bu kadar güçlü bir meşruiyete sahip olduğunu incelememiz gerektiğini savunmaktadır. Anderson, bir kültürel yapı olarak tanımlanan milliyetçiliğin, 18. yüzyılın sonlarına doğru tarihsel güçlerin en yüksek düzeyde karışması ile kendiliğinden ortaya çıktığını ve sonrasında farklı coğrafyalarda ve farklı

---

⁴¹ Mehdi Jabarian, *basit dilde milliyetçilik veya milliyetçilik ne anlama geliyor?* <https://jabbarian.com/nationalism-in-simple-words/> (Erişim tarihi: 06.05. 2023).

⁴² Oran, *Atatürk Milliyetçiliğı*, ss.19-21.

biçimlerde var olduğunu vurguluyor. Ona göre milliyetçiliği tanımlamanın zorluğu, onun bir ideoloji olarak görüldüğü gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Anderson, milliyetçiliği liberalizm ya da faşizm gibi kavramlardan ziyade, ailevi ve dini etmenlerden düşünmenin en yüksek düzeyde anlaşılır kılacağını öne sürüyor.⁴³

Milliyetçilik, Heywood tarafından milletin siyasi örgütlenmenin temeli olduğuna inanılan bir duygu olarak açıklanır. Bu düşünceye iki temel varsayım dayanmaktadır: insanların farklı milletlere ait olduğu ve bir milletin bir siyasi topluluk olduğu fikrinden ortaya çıkan bir ideolojidir. İki önemli teorisyen olan Heywood ve Smith'e göre, milliyetçilik modern düşüncelerin yanı sıra tarihsel unsurlara da dayanarak farklı kültürel, etnik ve siyasal biçimlerde ortaya çıkabilir. Bu düşünce sadece bir siyasi ideoloji ve toplumsal hareket olmanın ötesinde, aynı zamanda bir kültür biçimi de olabilir. Milliyetçilik aynı zamanda bir milletin özerkliğini, birliğini ve kimliğini kazanmasını ve sürdürmesini amaçlayan ideolojik bir hareket olarak da tanımlanabilir.⁴⁴

Giddens'in ifadesiyle milliyetçilik, bir siyasi düzen içindeki üyelerin ortak geçmişini ve kültürünü ön plana çıkaran bir sembolik ve inanç sistemine psikolojik bağlılık duygusudur.⁴⁵ Milliyetçilik, aynı siyasi otoriteye bağlılığı paylaşan bireyler arasında daha homojen bir yapı oluşturarak siyasi ve ulusal sınırların birleşmesine çalışan siyasi bir güçtür. Bu psikolojik bağlantı, bir toplumdaki en yüksek düzeydeki şaşkınlık ve patlamayla yansıtılır.⁴⁶

Gellner şöyle açıklıyor: "*Milliyetçilik öncelikle siyasi bir birimin ulusal bir birime yakınlaşmasını öngören siyasi bir ilkedir.*"⁴⁷ Başka bir deyişle milliyetçilik, iktidarda olanlarla, o iktidar tarafından yönetilen halkları birleştiren bir siyasal teoridir. Gellner, bu ilkenin milliyetçiliği hem bir duygu hem de bir akım olarak en iyi şekilde

---

⁴³ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (İ. Savaşır, Çev.) İstanbul: 2017, ss.18-20.

⁴⁴ Anthont D. Smith, *Milli Kimlik*. (B. S. Şener, Çev.) İstanbul: 1994, ss.118-121.

⁴⁵ Anthony Giddens, *The Nation-State and Violence: Volume Two of A Contemporary Critique of Historical Materialism*. Oxford, 1992, s.116.

⁴⁶ Recep Boztemur, Tarihsel Açıdan Millet ve Milliyetçilik: Ulus-Devletin Kapitalist Üretim Tarzıyla Birlikte Gelişimi. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, (38), 2006, s.166.

⁴⁷ Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, s.19.

tanımladığını savunuyor. Bu milliyetçi duygu, ya ilkenin yok edilmesinden duyulan öfkeden ya da gerçekleşmesinden duyulan memnuniyetten kaynaklanarak milliyetçi akımın harekete geçmesine neden olur.⁴⁸

Sonuç olarak, milliyetçilik, çok karmaşık bir olgu olduğu için sunulan tanımların hiçbiri evrensel ve kesin bir tanım oluşturamamıştır. Bu durum, milliyetçiliğin zaman içinde tanımlayan kişinin görüşlerine ve durumuna göre değişebilmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Güney Azerbaycan'da Türk milliyetçiliği bağlamında milliyetçilik kavramı incelendiğinde, geçmişle bağlantısı olan modern bir kavram olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁹

1.3.1. Türk Milliyetçiliği

İran, geçmişten bugüne içinde birçok etnik kökene sahip halkların yaşadığı bir devlettir. Bu çok etnikli devletin en büyük iki etnik grubu, Türkçe ve Farsça konuşan topluluklardır. Bu iki topluluk, İran tarihinde bu bölgede kurulmuş devletleri yöneten topluluklar olmalarından dolayı burada sadece Türk Milliyetçiliğinden ve ardından kısa Fars Milliyetçiliğinden bahsedilecektir.

Güney Azerbaycan Türkleri'nin bağımsızlık hareketi ve varlığı hem İran hem de Türk dünyası açısından büyük önem taşımaktadır. İran'da yaşayan Türkler, ülkenin tarihine, siyasetine, ekonomisine ve kültürel hayatına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Ayrıca İran'ın etnik çeşitlilik gösteren yapısında Türk demografisi önemli bir yer tutmaktadır.

İran devletinin kültür alanındaki politikası, "Kültürel Mühendislik" adı altında ülkenin ideolojisine uygun tek tip insan yaratmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda devlet kurumları milli projeler niteliğinde saha araştırmaları gerçekleştirir, bunlardan biri de "İran Genel Kültürü Endekslerinin Araştırması ve İncelemesi Projesi"dir. Bu proje kapsamında ülkenin farklı bölgelerinde halkın kültürel ürünlere ilgisini ölçmek ve ülkenin kültür haritasını çıkarmak hedeflenmiştir. Projeyi

---

⁴⁸ Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, ss.19-20.

⁴⁹ Metehan Karakurt, *Çarlık Dönemi Azerbaycan'da Türk Milliyetçiliği*, Yüksek Lisans Tezi, Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ardahan: 2018, ss.12-16.

oluşturan 33 ciltten 32 tanesi eyaletlerin genel kültürlerini ele almış, eyalet bölümlerinde ise Türklerin nüfus dağılımı gibi etnik yapılarla ilgili istatistikler sunulmuştur. İran coğrafyasında Türklerin nüfus dağılımı şu şekilde gösterilmiştir.⁵⁰

Tablo 1: İran genel kültür konseyine göre İran Türklerinin nüfus dağılımı

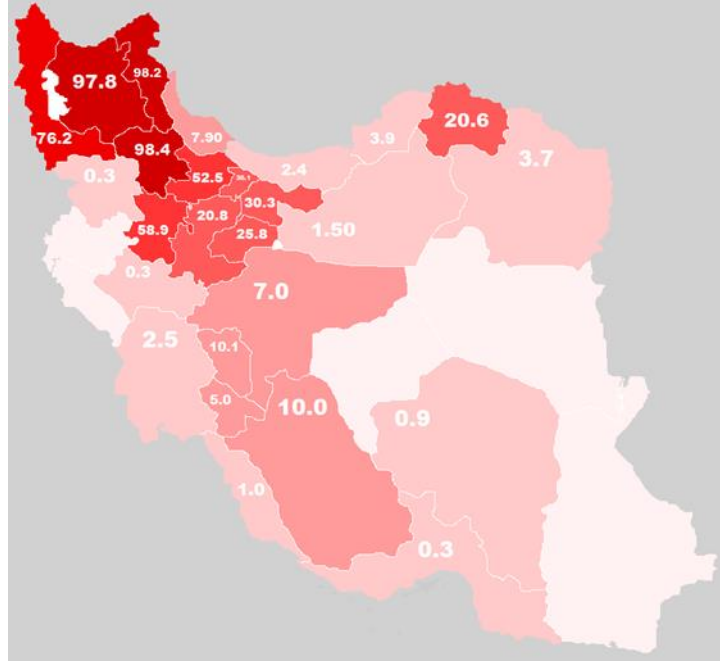
İran Genel Kültür Konseyine Göre İran Türklerinin Nüfus Dağılımı			
Eyalet Adı	Türk Nüfus (%)	Eyalet Adı	Türk Nüfus (%)
Doğu Azerbaycan	97.8	Fars	10
Batı Azerbaycan	76.2	Kum	20
Erdebil	98.2	Kürdistan	6.1
Elburz	36.1	Kirman	0.9
Buşehr	1	Kirmanşah	0.9
Tahran	30.3	Kohgiluye ve Boyerahmet	5
Çaharmahal ve Bahtiyari	12.1	Gülistan	41.5
Kuzey Horasan	20.6	Gilan	7.9
Huzistan	2.5	Luristan	0.3
Zencan	98.4	Merkezi	27.54
Simnan	1.5		

Kaynak: Ülke Genel Kültürü Endekslerinin Araştırma ve İnceleme Projesi / Yönetici Kurum: İran Genel Kültür Konseyi

⁵⁰ Güney Azerbaycan Jeopolitiği- Babek Şahit, <https://www.tebarens.com/guney-azerbaycan-jeopolitigi-babek-sahit/> (Erişim tarihi: 18.07.2023); <https://www.tarihistan.org/iran-da-turk-nufusunun-yasadigi-bolgeler-ve-sinirlari/27082/> (Erişim tarihi: 18.07.2023).

Şekil 1: İran genel kültür konseyine göre Türklerin nüfus dağılımını gösteren harita⁵¹

Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu'nun (UNFPA) istatistiksel rakamlarına göre İran'ın genel nüfusunun %51'i Fars, %26'sı Türk, %8'i Gilani ve Mazendarani, %7'si Kürt, %3'ü Arap, %2'si Beluç, 2%'si Lur ve %1'i diğer etnik topluluklar tarafından oluşmaktadır.⁵²

Tablo 2: UNFPA'ya göre İran Türklerin nüfusu⁵³

UNFPA'ya Göre İran Türklerinin Nüfusu	
Etnik	%
Azerbaycan Türkleri (Kuzeybatı Türkleri)	24
Türkmenler (Kuzeydoğu Türkleri)	2
Kaşkay Türkleri (Güney Türkleri)	1'den az
Toplam	≈ 27

⁵¹ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3c/Map_of_Turkic-inhabited_provinces_of_Iran%2C_according_to_a_poll_in_2008.png (Erişim tarihi: 18.08.2023).

⁵² <http://iran.unfpa.org/Country%20Profile.asp> (Erişim tarihi:18.08.2023).

⁵³ Güney Azerbaycan Jeopolitiği- Babek Şahit, <https://www.tebarens.com/guney-azerbaycan-jeopolitigi-babek-sahit/> (Erişim tarihi: 18.07.2023).

İran'da faaliyet gösteren Türk aktivistlerin saha çalışmalarındaki tahminlerine göre, İran'daki Türk toplumu İran'ın kuzeybatı, orta, güney ve kuzeydoğu bölgelerinde yaklaşık 35-40 milyonluk bir nüfusa sahip olacak şekilde yaşamaktadırlar. Bu yaklaşık değeri doğrulama bakımından resmi sayılabilecek bir açıklama İran eski Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salihî'den gelmiştir. Salihî, 18 Ocak 2014 tarihinde Türkiye'ye yaptığı ziyarette, Türk basınına İran Türklerinin nüfusuyla ilgili yaptığı açıklamada “İran nüfusunun %40 Türk'tür ve bu rakam iki ülkenin ilişkilerini pekiştirmekte iyi bir potansiyele sahip etkindir” şeklinde beyanda bulunmuştur. Birçok uluslararası kuruluş, İran Türkleri'nin nüfus dağılımı hakkında farklı rakamlar vermiştir.⁵⁴

Tablo 3: Çeşitli merkez ve ansiklopedilere göre Azerbaycan Türklerinin nüfusu⁵⁵

Çeşitli Merkez ve Ansiklopedilere Göre İran'daki Azerbaycan Türklerinin Nüfusu		
Merkez ve Ansiklopedi	Nüfus (Milyon Kişi)	%
Encyclopædia Iranica(2)	16	—
Encyclopædia Britannica(3)	15	—
Ethnologue(4)	18,7	—
Uluslararası Azınlık Hakları Gurubu Ansiklopedisi(5)	16	24
Yeni Amerika Vakfı(6)	—	21.6
CIA World Factbook(7)	—	24
Looklex Encyclopaedia(8)	12	17

Azerbaycan Türklerinde Kimlik mücadelesi ve asimilasyon politikalarına karşı direniş, 20. yüzyılda ivme kazanmıştır. Bu dönem, Güney Azerbaycan Türkleri

⁵⁴ Farklı kaynaklarda yer alan bilgilere göre, Türklerin İran'daki nüfusuna dair net bir rakam bulunmamaktadır. Bunun nedeni, İran hükümetinin etnik kimliklerin açık bir şekilde araştırılmasına izin vermemesidir. Bu yüzden araştırmacılar, İran'daki Türk nüfusunu kesin olarak belirleyememekte ve sadece tahmini değerler sunabilmektedirler. Burada, objektif bir yaklaşım benimseyerek, uluslararası alanda geçerliliği olan değerleri paylaşıyoruz. İran'da Türk Nüfusu: Türk Aktivistlere göre 35-40 milyon. bkz. <http://tebaren.org/?p=732> (Erişim tarihi: 18.08.2023); Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu'na göre 20 milyon. bkz. <https://goo.gl/w7I5Uq> (Erişim tarihi: 18.08.2023); İran eski Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salihî'ye göre 32 milyon. bkz. <http://tebaren.org/?p=732> (Erişim tarihi: 20.08.2023); Encyclopædia Iranica'ya göre 16 milyon. bkz. <https://goo.gl/wK2uc6> (Erişim tarihi: 23.08.2023); Encyclopædia Britannica'ya göre 16 milyon. bkz. <https://goo.gl/pGei0v> (Erişim tarihi:18.08.2023); Ethnologue'ya göre 18.7 milyon. bkz. <https://goo.gl/8cWAKM> (Erişim tarihi: 18.08.2023); Uluslararası Azınlık Hakları Gurubu'na göre 16 milyon. bkz. <https://goo.gl/W14IGP> (Erişim tarihi:23.08.2023); New America Foundation'a göre yüzde 21.6. bkz. <https://goo.gl/la0puV> (Erişim tarihi:24.08.2023); CIA World Factbook'a göre 16 milyon. bkz. <https://goo.gl/ouzG6X> (Erişim tarihi:23.08.2023); Looklex Encyclopædia'ya göre ise 12 milyon. bkz. <http://looklex.com/e.o/iran.peoples.htm> (Erişim tarihi: 23.08.2023).

⁵⁵ Babek Şahit, Güney Azerbaycan Jeopolitiği, <https://www.tebarens.com/guney-azerbaycan-jeopolitigi-babek-sahit/> (Erişim tarihi: 18.07.2023).

arasında kimliklerini, kültürel ve dilsel haklarını koruma ve geliştirme arzusundan kaynaklanan milliyetçilik hareketlerinin ortaya çıkmasına sahne olmuştur. Aydınlar ve aktivistler Güney Azerbaycan Türklerinin harekete geçirilmesinde ve onların durumu hakkında farkındalık yaratılmasında önemli bir rol oynamışlardır.

20. yüzyıl İran'ındaki milliyetçi hareketler çeşitli faktörlerden etkilenmiştir. Bu dönemde Güney Azerbaycan Türkleri arasındaki entelektüel uyanış, onların milli bilincinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Aydınlar ve akademisyenler, dillerini ve geleneklerini korumanın önemini vurgulayarak kültürel miraslarını keşfetmeye ve bu yolda mücadele etmeye başlamışlardır. Güney Azerbaycan Türkleri arasındaki milliyetçi hareketler bölgedeki daha geniş milliyetçi hareketlerden, özellikle de komşu Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk'ün önderlik ettiği Türk milliyetçi hareketinden etkilenmiştir. Güney Azerbaycan Türkleri, Atatürk'ün modern, laik ve bağımsız ulus-devlet vizyonundan ilham aldıklarını ve kendi kaderlerini tayin etme mücadelelerinde Atatürk'ün başarısını tekrarlamaya çalışmışlardır.

Milliyetçilik hareketlerinde siyasi örgütlerin oluşumu da önemli bir rol oynamıştır. Bu kuruluşlar Güney Azerbaycan Türklerine kaygılarını dile getirebilmeleri ve haklarını savunabilmeleri için bir platform sağlamış olup topluluğun karşılaştığı zorluklar hakkında farkındalık yaratmayı ve davalarına destek sağlamayı amaçlamışlardır.

Edebi ve kültürel canlanma, milliyetçi hareketlerin temel bir yönü haline gelmiştir. Yazarlar, şairler ve sanatçılar eserleriyle Güney Azerbaycan Türklerinin kültürel mirasının tanıtılmasında önemli rol oynamışlardır. Kimliklerini korumak ve asimilasyona karşı direnmek için edebiyat, müzik ve diğer sanatsal ifade biçimleri etkili olmuştur.

Ancak bu dönemlerde milliyetçi hareketler, İran hükümetinin direnişi ve baskısıyla karşılaşmıştır. Protestolar ve gösteriler baskılarla, tutuklamalarla ve şiddetle karşılanmıştır. Hükümet, milliyetçi hareketleri ulusal birlik ve istikrara yönelik bir tehdit olarak görmüş ve bu durum bir baskı ve direniş döngüsüne yol açmıştır.

Güney Azerbaycan Türkleri zorluklara ve hükümetin baskılarına rağmen temel haklarını ve kimliklerini savunmak için mücadele ve dayanışmalarını sürdürmüşlerdir.

Dil ve eğitim, kimlik mücadelesinde en önemli etkenlerdendir. İran hükümeti Pehlevi döneminden günümüze kadar olan süreçte okullarda ve kamusal alanlarda Azerbaycan Türkçesinin kullanımını engellemeye yönelik politikalar uygulamaktadır. Ancak dili yeniden canlandırma ve iki dilli eğitimi teşvik etme çabaları milliyetçi hareketlerin merkezi haline gelmiştir. Medya ve edebiyat, dilin korunması ve tanıtılmasında hayati bir rol oynamış, Güney Azerbaycan Türklerinin kültürel kimliklerini sürdürmelerine olanak sağlamıştır.

Sonuç olarak Güney Azerbaycan Türkleri, İran'da kültürel ve dilsel kimliklerini koruma konusunda önemli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. 20. yüzyılda Pehlevi dönemi ile başlayan milliyetçi hareketler, günümüze kadar olan süreçte de İran hükümetinin uyguladığı asimilasyon politikalarına bir tepki olarak devam etmektedir. Bu hareketler, dilin, eğitimin ve kültürel ifadenin önemini vurgulayarak Güney Azerbaycan Türklerinin kültürel mirasını korumayı ve tanıtmayı amaçlamaktadır. Baskıyla karşı karşıya kalmalarına rağmen milliyetçi hareketler kimlik ve dayanışma mücadelelerini sürdürmektedirler.

1.3.2. Fars Milliyetçiliği

İran bağlamında Fars kimliği, ortaya çıkan ilkesel milliyetçilikler çerçevesinde değerlendirilebilecek temel kimlik grubu olarak öne çıkmaktadır. İranlı tarihçiler Farsça kimliğini Perslere atfetmekte ve Pers kelimesinin zamanla Farsçaya dönüştüğünü iddia etmektedirler.⁵⁶ Her ne kadar bazı uzmanlar⁵⁷ bu görüşü reddedip Fars ve Pers kimlikleri arasındaki akrabalığı vurgulasa da, tam benzerlik fikrine yönelik itirazlara rağmen, İran'ın geleneksel kimlik algısında Fars olmanın birincil değerlere işaret ettiğini söylemek mümkündür.

1926 yılında Rıza Şah tarafından kurulan Pehlevi Hanedanlığı, Avrupa'daki milliyetçi akımlardan büyük ölçüde etkilenmiş, hatta yönetsel olarak faşizme yakın bir yöntem benimsemiştir. Bu dönemde devlet bürokratları arasında modern bir İran ulusunun inşa edilmesi gerektiğine dair bir inanç vardı. Her ne kadar devletin milleti

---

⁵⁶ Mohammed-Reza Djalili-Thierry Kellner, *100. Soruda İran*, Çeviren Reşat Uzman, İstanbul: 2017, s.30.

⁵⁷ Söz konusu yaklaşım hakkında detaylı bilgi için bkz, Aygün Attar, "İran'ın Farslaşma Süreci ve bu Süreçte Farsçanın Rolü", *Erdem Dergisi*, Sayı 52, 2008, s.4.

inşa ettiği bu yaklaşım, modern milliyetçilik gibi görünse de şah rejimi, milleti ilksel değerler üzerinden temellendirmeye odaklanmış ve geçmişe yapılan vurguları ön plana çıkarmıştır.⁵⁸ Bu bağlamda Pers kimliği, İrancılık temeline dayandırılmaya çalışılmış ve Aryan ırkı iddiası ön plana çıkarılmıştır.⁵⁹

Bu süreçte Pers milliyetçiliği bir devlet siyaseti olarak benimsenmiş ve İran'da milliyetçi politikaların şekillenmesinde Avrupa'daki ırkçı düşünceler etkilemiştir. İran İslam Devrimi sonucunda Şah rejimi yıkıldı. Ancak İslam Devrimi sonrasında karar vericiler ülkenin kimliğini Fars kimliği (İranlılığı temel alan) ve Şiilik üzerinden açıklamayı tercih etmiştir.⁶⁰

1.4. Kültür Kavramı

Kültür, insan yaşamının çeşitli yönlerini kapsayan karmaşık ve çok yönlü bir kavramdır. İnançlarımızı, değerlerimizi, davranışlarımızı ve başkalarıyla olan etkileşimlerimizi şekillendiren varoluşumuzun temel bir parçasıdır. Kültür, bir grubu veya toplumu karakterize eden inançların, değerlerin, geleneklerin, davranışların ve eserlerin ortak kalıpları olarak tanımlanabilir. Nesilden nesile aktarılan dinamik ve sürekli gelişen bir olgudur.

Kültür, belirli bir coğrafi konum veya etnik kökenle sınırlı değildir; dünyadaki her toplum ve toplulukta bulunabilir. Bireylerin çevrelerindeki dünyayı algıladıkları ve yorumladıkları bir mercektir. Kültür, deneyimlerimizi anlamak ve düzenlemek, kimliklerimizi şekillendirmek ve sosyal etkileşimlerimizi etkilemek için bir çerçeve sağlar. Özünde kültür, bir grup içinde iletişimi ve sosyal uyumu sağlayan ortak anlamlar ve semboller sistemidir. Bu anlamlar ve semboller dil, ritüeller, gelenekler, sanat, müzik, edebiyat ve dini uygulamalar dâhil olmak üzere çeşitli biçimlerde olabilir. Kültürel değerleri, inançları ve normları bir nesilden diğerine ifade etme ve aktarma aracı olarak hizmet ederler.

---

⁵⁸ Jamşid Behnam, "Iranian Society, Modernity and Globalization", *Iran: Between Tradition and Modernity*, Derleyen: Ramin Jhanbegloo, Lexington Books, Lanham 2004, s.5.

⁵⁹ Yalçın Sarıkaya, *Tarih ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2008, s.87.

⁶⁰ Kadir Ertaç Çelik, "İslam Devrimi Sonrası İran'da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist bir Bakış", *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, Cilt 1, Yaz 2016, s.266.

Kültür statik değil, dinamik ve uyarlanabilirdir. Teknolojik gelişmeler, küreselleşme, göç ve sosyal değişim gibi iç ve dış etkilere yanıt olarak zaman içinde gelişir. Toplumlar etkileşime girdikçe ve fikir alışverişinde bulundukça, kültürler harmanlanıp dönüşebilir ve yeni kültürel ifadeler ve kimlikler ortaya çıkabilir.

Kültürün önemli bir yönü bireysel ve kolektif davranış üzerindeki etkisidir. Kültürel normlar ve değerler tutumlarımızı, inançlarımızı ve davranışlarımızı şekillendirir, başkalarıyla etkileşimlerimize rehberlik eder ve karar verme süreçlerimizi etkiler. Belirli bir kültürel bağlamda neyin kabul edilebilir veya kabul edilemez olarak değerlendirildiğini anlamak için bir çerçeve sağlarlar.

Yukarıdaki açıklamalara bakıldığında kültür kavramının birden fazla tanımının olduğu görülmektedir. Bu nedenle benzer anlamlar taşısa da çeşitli düşünürler tarafından farklı açıklamalarla yorumlanmıştır. Bu düşünürlerden biri olan Asa Briggs, kültür kavramını tanımlamaya yönelik girişimlerin çoğunun, bu kavramın yanlış kullanılan anlamından ilham aldığına inanıyor. Bunun, kelimenin 18. ve 19. yüzyıllarda geçirdiği evrimden kaynaklandığını ve kelimenin mütevazı kökenlerinden çok uzakta yeni anlamlar kazandığını öne sürüyor. Briggs, bazı insanlar için kültürün bir israf gösterisi olarak görüldüğünü savunuyor. Ona göre, "*Bu zihniyete göre kültür, bir şey ya da süreç değil, bireylerin ya da toplumların sahip olduğu ya da yoksun olduğu bir durum ya da ilerleme biçimidir.*"⁶¹ Kültür kavramının değişken ve dönüşen bir yapıya sahip olduğu geçmişe bakılarak gözlemlenebilir bir durumdur.⁶²

Kültür kavramı üzerine yapılan tüm çalışmalarda kimlik oluşumunun tarihselliğine de değinilmektedir. Kültür ve kimlik kavramları, küresel tartışmaları belirleyen diğer kavramları da kapsamakta ve zaman zaman yeni kavramların ortaya çıkmasını tetiklemektedir.⁶³

---

⁶¹ Asa Briggs, "*Kültür*", (Çev.) Sevim Kebeli, Millî Folklor 19/74, 2007, s.99.

⁶² Aysel Ay ve Filiz Aydoğan, Çokkültürlülük Bağlamında Türkiye’de Çokkültürcü Medya ve TRT Kürdi, *İnsan&İnsan* (3/9, Yaz/Summer 2016), s.37.

⁶³ Ay ve Aydoğan, *Çokkültürlülük Bağlamında*, s.38.

1.4.1. Çokkültürlülük Kavramı

Çokkültürlü ve çokkültürlülük terimleri sıfat olarak ilk kez 1941'de İngilizce'de, tarafsız, önyargısız ve bağımsız bireylerden oluşan kozmopolit bir toplumu tanımlamak için kullanılmıştır.⁶⁴ “Çokkültürlülük” tanımı ise, 1970'lerin başlarında isim olarak Avustralya ve Kanada'da, devletlerin kültürel çeşitliliği desteklemek amacıyla benimsenen politikalar için kullanılmıştır.

Çokkültürlülük, farklı kültürel grupların birbiriyle etkileşim içerisinde bir arada yaşamasını ifade eder. Bu kavram, çeşitliliğe ve kültürel geçmişlere saygı duymayı ve eşit fırsatlara sahip olmayı desteklemektedir. Hiçbir kültürün diğerine üstünlüğü olmadığını vurgulayan veya toplumun zenginliğine katkıda bulunan her kültürün kendine özgü bir değere sahip olduğunu kabul eder.

Will Kymlicka'ya göre, *“bir devletin vatandaşları farklı uluslardan oluşuyorsa (çok uluslu devlet) ya da farklı uluslardan kopup gelmişse (çok etnikli devlet) ve bu olgu bireysel kimliğin ve siyasi hayatın önemli bir parçasını oluşturuyorsa, o devlet çokkültürlüdür.”*⁶⁵

Çokkültürlülük, bir toplumda farklı kültürel grupların yer almasını tanımlayan bir kavramdır. Bu gruplar, dil, din, ırk, etnisite ve tarih gibi farklı özelliklere sahiptir. Çokkültürlü toplum kavramı ise en az iki kültürel topluluğun bir arada yaşadığı toplum olarak tanımlanabilir. Bu anlayış, eşitlikçi bir yaklaşımla birlikte farklı kültürlerin varlığına da işaret eder. Etnik, yerli azınlıklar ve göç, çokkültürlülük kavramının ortaya çıkmasındaki önemli rol oynayan faktörlerdir.⁶⁶

Çokkültürlülük, toplumun zorluklardan muaf olmadığını altı çizilerek, kültürel farklılıkların yanlış anlamalara, çatışmalara ve gerilimlere sebep olabileceği vurgulanmıştır. Bu nedenle, sürekli diyalog, eğitim ve kültürel duyarlılık ve anlayışı teşvik etmek önemlidir.

---

⁶⁴ Celalettin Yanık, *Dünyada ve Türkiye'de Çokkültürlülük*, Bursa: 2013, s.42.

⁶⁵ Will Kymlicka, “Multiculturalism: Success, Failure, and The Future”. Transatlantic Council on Migration, Migration Policy Institute, 2012, s.6.

⁶⁶ Milena Doytcheva, *Çokkültürlülük*, çev., Tuba Akıncılar Onmuş, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss.15-25; Ay ve Aydoğan, *Çokkültürlülük Bağlamında*, s.39.

Birleşmiş Milletler merkezli tartışmaların ortaya çıkışı, Will Kymlicka tarafından anlatılmıştır. Will Kymlicka, çokkültürlülük tartışmalarının ortaya çıkışını İkinci Dünya Savaşı sonrasına ve Birleşmiş Milletler'in farklı toplumların eşitliği üzerine yeni bir ideoloji benimsemesine bağlamıştır. Bu ideoloji, sömürgecilikten kurtulma, ırk ayrımcılığına karşı mücadele ve azınlık haklarına odaklanan politik hareketlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu tartışmaların temelini Birleşmiş Milletler'in atması ve Will Kymlicka'nın bu konudaki açıklamaları oluşturmaktadır. Ayrımcılık karşıtlığı ve insan hakları mücadelesinin ikinci dalgası, toplumsal dışlama ve yaftalama gibi konuların ele alınmasını gerektirir. Çoğu Batı ülkesinde, bu mücadeleler sonucunda etnik, ırksal ve dinsel azınlıklara karşı devlet destekli ayrımcılık durdurulmuştur. Ancak birçok toplumda hala ekonomik, politik, sosyal ve kültürel eşitsizlikler devam etmektedir. Kymlicka'ya göre, çokkültürlülük bu eşitsizliklerin giderilmesine yardımcı olabilecek bir yol olabilir.⁶⁷

Sonuç olarak kültür, insan yaşamının belirleyici bir öğesidir ve kişisel kimliklerimizi, inançlarımızı ve davranışlarımızı şekillendirir. Diğer insanlarla olan etkileşimlerimizi ve dünya görüşümüzü de etkileyen dinamik bir kavramdır. Çokkültürlülük, toplumlarda kültürel çeşitliliği kabul eder ve buna saygı duyar, böylece sosyal uyumu, yaratıcılığı ve fikir alışverişini teşvik eder. Ancak kültürel duyarlılık ve zorlukların üstesinden gelmek için sürekli çaba gösterilmesini gerektirir.

1.4.2. Çokkültürcülük Kavramı

Çokkültürlülük (multiculturalität), farklı kültürlerin bir arada var olması olarak tanımlanan bir antropolojik/sosyolojik terimdir. Buna karşın, çokkültürcülük, merkezi veya yerel siyasal iktidarın benimsediği bir ideoloji olarak kullanılabilir. Bu ayrım, çokkültürlülüğü bir olgu olarak değil, bir siyasal ideoloji olarak görmenin önemini vurgulamaktadır. Çokkültürcülük ideolojisi, komüniter (topluluk odaklı) bir yaklaşımın ürünüdür. Çokkültürlülük ideolojisi de vatandaşlık ideolojisi gibi yeni bir milliyetçilik tarzıyla ulus-devlet düzenini korumayı amaçlamaktadır. Batılı biçiminde, çokkültürlülük ideolojisi daha önce var olan "kültürleşme" (culturalisation) sürecini derinleştiriyor. Bu süreç etnik azınlıkların sadece folklorik anlamda kabul edilmesine,

---

⁶⁷ Kymlicka, "Multiculturalism", s.6.

dağıtım ve paylaşım süreçlerinde ise göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Etnik azınlıkları özellikle karşılaştıkları toplumsal eşitsizlikleri göz ardı ederek "kültürleştirilen" yaklaşımlar son yıllarda Batı Avrupa'da yaygınlaştı.⁶⁸ Bu yaklaşım, toplumsal eşitsizliği, dışlanmayı, ayrımcılığı, ırkçılığı ve diğer sınıfsal farklılıkları kültürel farklılıkların bir sonucu olarak indirgemeye yöneliktir.⁶⁹

Batı ötesi kültürlerin, çokkültürcülük ideolojisi çerçevesinde oluşturulan kuruluşlarda temsil edilmesi, aslında sınırların daha da derinleşmesine neden oluyor. Bu ideoloji, kültürleri birbirinden bağımsız bölümler olarak görüyor ve değişmez yapılar olarak tanımlıyor. Ayrıca, bu ideoloji etnik grupların kültürlerini birer meta olarak algılıyor. Ancak bu anlayış, etnik azınlık kültürlerini önemsizleştirmek ve hatta egzotikleştirmekten başka bir şey değil. John Russon da, çokkültürcülük ideolojisi platformlarının öteki kültürleri ayırttığını ve bunları bireyin gözünde daha egzotik hale getirdiğini belirtiyor.

Çoğulculuk adına yapılan jest olan hoşgörülü yaklaşımın aslında ötekini dışlama ve egzotikleştirme yoluyla üstün bir konuma yerleştirdiği vurgulanıyor. Azınlık kültürlerinin ilgi çekici ve egzotik olarak algılandığı bu anlayış, onların bizim hoşgörümüze ve desteğimize muhtaç olmalarını gerektiren bir iktidar ilişkisi yaratıyor. Bu da aslında çokkültürlülük idealinin en azından etnik bir anlatımdan öte bir şey olmadığını gösteriyor.⁷⁰

Russon, çokkültürcülük ideolojisinin kamusal ve özel alanlar arasındaki ayrımın önemini vurgular ve bu ayrımın bireylerin kamusal alanda ortak değerler etrafında birleşmelerine ve özel alanda kendi tercihlerini sürdürmelerine olanak

---

⁶⁸ Aleksandaa Alund, *Immigrant Youth: Transnational Identities* C. Palmgren *et al.* (der.), *Ethnicity in Youth Culture* içinde (Stockholm University, 1992).⁴ ve Aleksandaa Alund and Caal Ulaik Schierup, *Paradoxes of Multiculturalism: Essays on Swedish Society* (Aldershot: Avebury, 1991); Ayhan Kaya, *Türk Diasporasında Etnik Stratejiler ve Çokkültürlülük ideolojisi: Berlin Türkleri*, *Toplum ve Bilim*, No. 82 (Güz 1999).

⁶⁹ Alund and Schierup, *Paradoxes of Multiculturalism*, s.139.

⁷⁰ John. Russon, "Heidegger, Hegel, and Ethnicity: The Ritual Basis of Self-Identity", *The Southern Journal of Philosophy* XXXIII, 524 (1995).

sağladığını savunur. Ancak, bu anlayış bazı kültürlerin özgürlüklerini kısıtlayarak baskıcı bir tutum izler ve kültürler arasındaki etkileşimi engelleyebilir.⁷¹

Kamusal ve özel alan arasındaki sınırların azınlıklar üzerindeki hegemonyayı güçlendirdiği ve kültürler arasındaki etkileşimin önünde engel teşkil ettiği belirtilen metinde, çokkültürcülük ideolojisinin karşı karşıya kaldığı zorluklardan bahsedilmektedir. Azınlık kültürlerinin değişmeden kalma tehlikesi ve iktidar ilişkisinin artması gibi önemli açmazlar vurgulanmaktadır.⁷²

Çokkültürcülük ideolojisi özgür ifade imkanı sağlarken, insanların politik ve ekonomik taleplerini geri plana atar. Batıdaki etnik azınlıklar kültürel mücadeleye odaklanarak toplumsal gerilim noktalarını azaltmayı amaçlayan çokkültürcülük ideolojisi tarafından etkilenir. Azınlıklar, yapısal dışlanmışlık yerine devletin sunduğu kaynaklardan faydalanmayı amaçlar. Bu nedenle, çokkültürcülük uygulaması liberalizm ile benzer bir karakter sergiler.⁷³

Özetlemek gerekirse, çokkültürcülük, azınlıkların kimliklerini etkinlikler aracılığıyla ifade edebilecekleri bir alan sağlamayı hedefleyen bir ideolojidir. Ancak son zamanlarda bazı akademisyenler tarafından eleştirilmektedir çünkü farklı kültürlerin temsili, sınırları daha da ayırık hale getirmektedir. Ayrıca, kültürlerin bölümlere ayrılmasına ve özelleştirilmesine neden olabilir.⁷⁴

1.4.3. Kültürlerarasılık Kavramı

Son dönemlerde, “çokkültürcülük” söyleminin yerini “Kültürlerarasılık” söylemi almıştır. Kültürlerarasılık aslında farklı kültürler arasında etkileşim ve alış-veriş teşvik eder ve kültürleri sözde “ayrı” alanlara hapsetmek yerine birlikte yaşamayı teşvik eder. Kültürlerarasılık, ırkçılığa, yabancı düşmanlığına, milliyetçiliğe ve etnik-merkezciliğe karşı mücadele etmeyi hedefler. Bu yaklaşım, çokkültürcülük

---

⁷¹Ayhan Kaya, Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık, Çokkültürcülük ve Azınlık Tartışmaları: *Birarada Yaşamamanın Siyaseti, Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık ve Azınlık Tartışmaları*. İstanbul: Tesev, 2005, s.15.

⁷² Kaya, *Avrupa Birliği*, ss.15-16.

⁷³ Kaya, *Avrupa Birliği*, ss.16-17.

⁷⁴ Kaya, *Avrupa Birliği*, s.17.

anlayıştan farklı olarak insanlar ve gruplar arasındaki farklılıklara değil “benzerliklere” vurgu yapar. Dolayısıyla kültürlerarası yaklaşım, belli ölçüde çokkültürcülüğün kaynaklandığı düşünülen toplumsal çözülmenin yol açtığı sorunların çözümünde yararlanılabilecek bir yöntem olarak ön plana çıkmaktadır. Özellikle eğitim alanında sıklıkla karşılaştığımız kültüre duyarlı yaklaşım modelinin, daha evrensel düşünen küresel vatandaşlar yetiştireceğine inanılıyor. Bu yaklaşım, bireyler ve gruplar arasındaki karşılıklı etkileşimin kaçınılmazlığını vurgulayarak bize antropolojik açıdan kültürlerin önceden tanımlanmış sınırlara hapsedilemeyeceğini hatırlatır. Kültürler etkileşim ve değişim süreci yoluyla sürekli olarak gelişirler.⁷⁵

Kültürlerarasılık, toplumların giderek çeşitlenmesi ve birbirine bağlı hale gelmesiyle birlikte son yıllarda büyük ilgi gören bir kavramdır. Farklı kültürler arasındaki anlayışı, takdiri ve etkileşimi kapsayan, çeşitli kültürel kökenden gelen bireyler arasında diyalogu, saygıyı ve eşitliği teşvik eden bir terimdir. Kültürlerarasılık, çeşitliliğe karşı hoşgörünün ötesine geçer; Herkes için aidiyet ve katılım duygusunu teşvik ederek, farklı kültürlerden insanlar arasında anlamlı bağlantılar ve ilişkiler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Kültürlerarasılık, kültürel çeşitliliğin toplumları zenginleştirdiğini ve gelişmelerine katkı sağladığını vurgular. Her kültürün kendine özgü bakış açıları ve değerlerine saygı duyulması gerektiğini belirtir. Farklılıkların kutlanması ve korkulmak yerine anlaşılması gerektiğine dikkat çeker. Bireyleri farklı kültürlerden insanlarla ilişki kurmaya ve birbirlerinden öğrenmeye teşvik eder. Son olarak ise, kültürlerarasılığın anlayış ve işbirliği köprüleri kurmaya yardımcı olduğunu söyler.

Kültürlerarasılık, kültürün dinamik yapısının tanınması ve kültürlerin sürekli gelişen, değişen ve çeşitli faktörlerden etkilenen varlıklar olduğunun kabul edilmesi ile ilgilidir. Bu, bireyleri değişime açık ve çeşitliliği takdir eden, uyumlu ve açık fikirli olmaya teşvik eder.

Kültürlerarasılık, farklı kültürlerden insanlarla etkili iletişim kurma ve etkileşimde bulunma yeteneği olan kültürlerarası yeterliliğin önemini vurgular. Bu,

---

⁷⁵ Bu konuda daha ayrıntılı bir tartışma için bkz., Ursula Neumann, Eğitim ve Öğretim Sürecinde Bir Kaynak Olarak Çok dillilik, A. Kaya ve B. Şahin (der.), *Türkiye ve Yakın Dönem Göç Süreçleri içinde*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007; Ursula Boos Nünning, “Almanya’daki Türk Kökenli Genç Göçmenlerin Topluma Entegrasyonu: Kültürlerarası Eğitim” *Kökler ve Yollar*, Ayhan Kaya ve Bahar Şahin (der.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, ss.206-207.

farklı kültürleri anlamayı, kendi önyargıların farkında olmayı ve kişisel davranışları uyumlu hale getirmeyi içerir. Kültürlerarası yeterlilik, bağlantı kurma, çatışmaları çözme ve saygı ve anlayışı teşvik etme konularında önemlidir.

Kültürlerarasılık, toplumsal kalkınmada hayati bir rol oynar ve farklı kültürlerden bireylerin bir araya gelmesini ve deneyimlerini paylaşmasını teşvik eder. Bu konu, topluluklardaki kültürel çeşitliliğin tanınması ve kutlanması ile potansiyel çatışmaların ele alınması arasında denge kurar.

Kültürlerarasılık, çokkültürlülükten daha ileri bir yaklaşım olarak kabul edilir ve farklı kültürler arasındaki etkileşimi ve diyalogu teşvik eder. Doğru yönetilmediği takdirde kültürel çeşitliliğin yanlış anlamalara ve çatışmalara yol açabileceğinin farkındadır. Bu nedenle, bireyler arasında anlamlı kültürlerarası alışveriş için fırsatlar yaratmayı amaçlar.

Sonuç olarak Kültürlerarasılık, farklı kültürleri anlayış, saygı ve etkileşimi teşvik eden bir kavramdır. Amacı, kültürel çeşitliliğin değerini fark etmek ve bireyler arasında anlamlı kültürlerarası alışverişini teşvik etmektir. Bu kavram, farklı kültürel kökenlere sahip bireylerin birlikte uyumlu ve kapsayıcı toplumlar oluşturabilmesi için önemlidir.

1.5. Asimilasyon

Bilgin, asimilasyonu, bir bireyin veya grubun kültürel kimliğinden, kültürel geçmişinden ve yaşam tarzından koparak başka bir kültürü benimseme süreci olarak tanımlıyor. Bu dönüşüm sadece davranışta değil aynı zamanda zihniyette de yaşanmaktadır.⁷⁶ Büyük bir topluluk içinde bir topluluğun dil, din, kültür gibi kimlik öğelerini değiştirerek benimsemesi sonucunda ortaya çıkan asimilasyon, göçün yoğun yaşandığı toplumlarda oldukça tartışılan bir konudur.

Asimilasyon, sosyal grupların etkileşiminden doğan sosyo-kültürel bir karşılaşmadır. Böyle bir etkileşimde asimilasyon, bir kültürel sistemin giderek başka bir kültürel sistem veya sisteme benzemesi ve onun etkisi altına alınmasıyla ortaya çıkar. Kökeni Latince “benzer yapmak” (assimilare) anlamına gelen asimilasyon, bu

---

⁷⁶ Nuri Bilgin, *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, İzmir: Ege Yayıncılık, 1994, s.75.

durumda ortaya çıkan bir kavramdır ve yavaş, uzun soluklu, nesillere yayılan bir süreçtir. Bu süreçte egemen kültür, etkilendiği kültürün kendine özgü özelliklerini siler ve bunların yerine kendi ideallerini ve bu ideallere ulaşmak için kullandığı araçları koyar. Hâkim kültür, gücünü çoğunlukla alt kültürün zanaat ve teknik gibi somut unsurları ile dil, tarih, gelenek ve görenekler gibi soyut varlıklarını dönüştürmek için kullanır ve sonuçta onun hakim kültür içinde erimesine neden olur.

Asimilasyon, insanların hâkim kültüre uyum sağlamasını ve onun uygulamalarını benimsemesini içeren iki yönlü bir süreçtir. Aynı zamanda, bu insanların hâkim toplum tarafından kabul edilmesini ve bütünleşmesini de içerir. Genellikle, asimilasyon, bireylerin veya grupların daha geniş bir sosyal dokunun parçası olduğu bir sosyal entegrasyon biçimidir.

Asimilasyon, farklı düzeylerde gerçekleşebilen bir süreçtir ve bireysel veya grubun tamamının baskın topluma entegrasyonunu içerir. Bireysel asimilasyon, bireyin kültürel ve davranışsal değişiklikleri benimsemesini ve grup veya toplumsal asimilasyon ise daha büyük bir topluma entegrasyonu ve ekonomik ve sosyal değişiklikleri ifade eder.

Devletlerin göç alan toplumlarda farklı kültürlere sahip göçmenlerin kendi toplumlarına uyum sağlayamaması durumunda toplumsal sorunlar çıkacağı kaygısını taşıdıkları ve bu sorunları çözmek için çeşitli teori ve stratejilere başvurdukları görülüyor. Bu stratejiler arasında asimilasyon ve kültürel farklılıkları hoşgörüle karşılayarak birlikte yaşama kültürü geliştirme önemli yer tutuyor. Asimilasyon, bir grubun kolektif belleği ve kimliğinin ortadan kaldırılmasını amaçlayan bir sistem olarak tanımlanıyor ve bu yaklaşım, insan davranışlarını ve ilişkilerini önceden belirlemeyi görev olarak görüyor. Bu yaklaşımın en belirgin örneklerinden biri, ABD'deki "eritme potası" politikasıdır.⁷⁷

Asimilasyon süreci, toplumda hâkim olan kültürü benimsemek, ona uyum sağlamak, hatta ortalama nüfustan farksız hale gelmek için göçmenlerin dillerini, yaşam tarzlarını, kültürlerini ve değerlerini terk etmeleri beklenmektedir. Asimilasyon, göç eden birey ve grupların tek taraflı olarak topluma dâhil edilmesini ifade eden bir

---

⁷⁷ Cemal Yalçın, Göç Sosyolojisi, Ankara: Anı Yayıncılık, 2004, ss.57-58.

süreç olup, çoğunlukla ikinci nesil göçmen çocuklar arasında eğitim kurumları aracılığıyla gerçekleşmektedir.⁷⁸

Asimilasyon politikaları, azınlık gruplarını kültürel değerlerinden ayırmak için belirli alanlara kısıtlı erişim sağlamayı amaçlamaktadır. Bu politikalar, göçmenlere karşı dışlayıcı ve yasaklayıcı uygulamaları da beraberinde getirmişlerdir. Bu tür uygulamalar, göçmen birey ya da gruplar açısından kültürel bir terki ifade etmektedir.⁷⁹

Ansiklopedik Politika Sözlüğüne göre Asimilasyon (Assimilation), iki veya daha fazla toplum veya grubun giderek birbirine benzemesi sürecidir. Bu süreçte toplumlar veya gruplar arasındaki benzerlikler o kadar gelişmiştir ki, aynı toplumsal yapıya katılmak, başka bir deyişle 'ayrı' bir toplumsal birim olma bilincinden çıkıp daha büyük bir toplumsal varlığın parçası olmak mümkün hale gelmiştir. Çağdaş sosyolojide de ırk ve etnik kökene bağlı çatışmalarda ele alınan asimilasyon kavramı iki temel farklı durumu ifade edebilir. Asimilasyonun ilk örneği, iki toplum veya grubun yoğun ve sürekli etkileşim yoluyla kendi kültür öğelerini feda ederek ortak bir kültür oluşturmasıdır. İkinci durumda asimilasyon, bu süreçte bir tarafın kendi kültürünün yok olması, diğer tarafın kültürünün de başkaları tarafından benimsenmesi anlamına gelir. Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk dönemlerinde Avrupa'dan gelen göçmenlerin durumu, asimilasyonun ilk biçimine örnek teşkil ederken, Yerli Amerikalıların aynı ülkedeki egemen kültüre karşı konumu ise ikinci asimilasyon biçiminin örneğini yansıtmaktadır.⁸⁰

Asimilasyon, bir grup insanın kendi isteğiyle ya da doğal yollarla büyük bir kültürün içinde erimesi ve kültürel olarak yok olmasıdır. Bu durum, kültürel baskı ve zorlama gibi açık bir otoriteden değil, zımni baskıdan kaynaklanır. İnsanların kendi

---

⁷⁸ Stephen Castles ve Mark J. Miller, *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, çev. Bülent Uğur Bal ve İbrahim Akbulut, İstanbul: Bilge Üniversitesi yay., 2008, s.362; Muhamed Sporišević, *Kültür Değişmeleri Bağlamında Turanköy*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2018.

⁷⁹ Göksel Göker ve Gülümser Meşe, "Türk Göçmenlerin İtalyanlara Bakış Açısı: Bir Kültürlerarası İletişim Araştırması", *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, C: VII, S. 1, Konya: Ocak 2011, s.70; Sporišević, *Kültür Değişmeleri*, s.33.

⁸⁰ Faruk Sönmezoğlu, *Ansiklopedik Politika Sözlüğü*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s.14.

kültürel kimlikleriyle yaşamalarının giderek zorlaştığı veya dezavantajlı bir hale geldiği durumlarda bu süreç etkili olabilir.⁸¹

Avrupa Konseyi, Ulusal Azınlıkların Korunması için Çerçeve Sözleşmesi'ni imzalayan devletlere azınlık kültürlerinin geliştirilmesi ve zorunlu asimilasyondan kaçınma gibi görevler yükledi. Bu sözleşme, azınlık hakları üzerine ilk uluslararası sözleşme olma özelliğine sahiptir ve 1 Şubat 1995'te imzaya açılmıştır.⁸²

Asimilasyon düşüncesinin terkedilip, bireylerin ve grupların kendi kültürel değerlerini yaşamalarına izin verilmesi ve yeniden kültürleşmelerine izin verilmesi, çok kültürcü yaklaşımın benimsenmesine ve asimilasyon teorilerinin reddedilmesine yol açmıştır.⁸³

1.6. Entegrasyon

Çoğunluk tarafından kabul görmüş evrensel, tek bir entegrasyon teorisi yoktur. Entegrasyon, uyum ve adaptasyon kavramları birbirleri yerine kullanılabilen ve bu sürecin bakış açısını yansıtan kelimelerdir. Bu kavramların biyolojik ve mekanik anlamları arasındaki farklar, bu sürece alternatifler aramayı teşvik eder. Biyolojik alanda sıklıkla kullanılan entegrasyon, bir organizmanın kendi genomuna başarıyla entegre ettiği yabancı bir dna'yı ifade eder. Ancak bu kavramın toplumsal hayata uygulanması sorunludur ve insan ilişkilerinin laboratuvarında incelenen mekanik bir durum gibi algılanmasına neden olabilir.⁸⁴ Entegrasyon araştırmaları pek çok varsayıma ve tanıma dayanır ve bu tanımlar birbiriyle çelişebilir ve karmaşıklaşabilir. Ancak yapılan entegrasyon tanımlarından, ne anlama geldiğini ve hangi süreçlere işaret ettiğini anlamak mümkündür.⁸⁵

---

⁸¹ Suavi Aydın, Azınlık Kavramına İçeriden Bakmak, *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık ve Azınlık Tartışmaları*. Ayhan Kaya ve Turgut Tarhanlı (der.) İstanbul: Tesev, 2005, s.124.

⁸² Dilek Kurban, s.203.

⁸³ Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, s.6; Sporišević, *Kültür Değişimleri*, s.33.

⁸⁴ M. Murat Erdoğan, *Suriyeliler Barometresi 2019*. Orion Kitabevi, 2020, s.12.

⁸⁵ Stephan Castles, Understanding Global Migration: A Social Transformation Perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(10), 2010, 1565–1586. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2010.489381>.

Etnik entegrasyon, İran'da uzun yıllardır tartışma konusu olan karmaşık ve çok yönlü bir kavramdır. Farklı etnik grupları bir toplum içinde bir araya getirme ve onların sosyal, ekonomik ve politik yaşamın çeşitli yönlerine eşit katılımlarını ve dâhil olmalarını teşvik etme sürecini ifade eder. Etnik entegrasyonun amacı, farklı etnik kökenlerden bireylerin barış içinde bir arada yaşayabileceği ve ulusun kalkınmasına katkıda bulunabileceği uyumlu ve kapsayıcı bir toplum yaratmaktır.

İran bağlamında etnik entegrasyon kavramına tarih boyunca farklı yaklaşılmıştır. Entegrasyon yaklaşımının zaman içinde ülkenin değişen siyasi, sosyal ve kültürel dinamiklerini yansıtacak şekilde geliştiğini belirtmek önemlidir. İran tarihinin ilk yıllarında hükümetin etnik entegrasyona yaklaşımı entegrasyondan çok asimilasyona odaklanmıştı. Bu yaklaşım, etnik grupların kültürel ve dilsel çeşitliliğini bastırarak ve homojen bir Fars kültürünü teşvik ederek birleşik bir İran kimliği yaratmayı amaçlıyordu.

Kaçar hanedanlığı döneminde (1789-1925), merkezi hükümet gücünü pekiştirmeye ve sınırları içindeki çeşitli etnik gruplar üzerindeki kontrolü sürdürmeye çalıştı. 1925'ten 1979'a kadar İran'ı yöneten Pehlevi hanedanı, etnik entegrasyon konusunda asimilasyoncu yaklaşımı sürdürdü. Hanedanlığın kurucusu Rıza Şah, ülkeyi modernleştirmeyi ve merkezileştirmeyi amaçlayan politikalar uyguladı. Bu politikalar, Farsça olmayan dillerin okullarda ve devlet kurumlarında yasaklanmasının yanı sıra, etnik azınlıklar tarafından Farsça isimlerin zorla benimsenmesini de içeriyordu. Hükümet ayrıca diğer etnik grupların katkılarını ve tarihlerini göz ardı ederek tarih ve kültürün Pers merkezli bir versiyonunu destekledi.

Ancak asimilasyoncu politikalara rağmen İran'daki çeşitli topluluklar arasında etnik çeşitlilik ve kültürel uygulamaların varlığını sürdürdüğünü belirtmek önemlidir. Hükümetin etnik kimlikleri bastırma çabaları bu grupların zengin kültürel mirasını tamamen ortadan kaldırmadı.

1979 İslam Devrimi, İran'ın etnik bütünleşmeye yaklaşımında önemli değişikliklere yol açtı. Humeyni liderliğindeki yeni hükümet, etnik çeşitliliğin ve kültürel hakların önemini kabul etti. 1979'da kabul edilen İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, etnik azınlıkların kendi dillerini ve kültürlerini koruma ve geliştirme haklarını kabul ediyordu. Ancak Etnik azınlıklarla ilgili sözde kabul edilen kültürel ve dilsel hakların hiçbiri uygulama aşamasına geçmedi.

2. BÖLÜM: ULUSLARARASI HUKUKTA AZINLIKLAR VE AZINLIK HAKLARI

2.1. Azınlık Kavramı

Modern çağımızda, Azınlık tanımı pek çok alanda uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimcilerin dikkatini çeken bir konu haline gelmiştir. Mevcut toplumsal yapı ve ilişkilerde azınlık kavramı giderek karmaşık hale gelmiştir. Toplumsal yapının incelenmesinde modellerin ve analiz birimlerinin çeşitlenmesi, azınlıklara ilişkin tartışmaların yoğunluğunun artmasına neden olmuştur. Azınlık kavramı uzun bir geçmişe sahip değildir. Bu terimler Avrupa'nın 16. yüzyıldaki reform hareketinden sonra ortaya çıkmış ve ilk kez dini gruplar için kullanılmıştır.⁸⁶

Azınlık kavramı ilk kez Katolik ve Protestan hükümetler arasında imzalanan azınlıkları koruma anlaşmaları yoluyla geliştirilmiş ve uluslararası hukuka ve ilişkilere girmiştir. Bu anlaşmalar önemliydi çünkü her iki tarafın da azınlık olduğu devletleri içeriyordu; bu anlaşma 1562'den 1598'e kadar sürdü ve en sonunda 1648'de Vestfalya Barışı ile sona erdi. Burada her iki taraf da kanlı "din savaşları" yoluyla birbirlerini kendi dinlerine döndüremeyeceklerini anlamıştı; bunun yerine azınlıkları koruyacak yöntemler bulmaya yöneldiler.⁸⁷ Azınlık kavramı anlayışı 18. yüzyılda Fransız Devrimi sırasında gelişmiş, toplum ve millet kavramı değiştikçe etnik ve kültürel bir kimlik kazanmıştır. Başlangıçta kültür, etnik köken ve kimlik perspektifinden incelenen azınlık kavramı, uluslararası ilişkilerin yapısındaki değişimlere uygun olarak giderek siyasi düzeyde de tartışılmaya başlanmıştır.

Tarihte büyük devletler azınlık haklarını, hedeflerine ulaşmak için azınlık gruplarını kullanarak bir dış müdahale aracı olarak görmüşlerdir. Bu durum azınlıklar konusunu uluslararası hukukun alanına taşımış ve uluslararası ilişkilerin en temel

---

⁸⁶ Khayala Abbas, *Güney Azerbaycan'da Basın Faaliyetleri: Muhammet Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı Dönemi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara: 2019.

⁸⁷ Orhan Baskın, *Türkiye'de azınlıklar, kavramlar, iç mevzuat, içtihat, uygulama*, İstanbul: TESEV yayınları, 2004, s.11; Abbas, *Güney Azerbaycan*, s.5.

sorunlarından biri haline getirmiştir. Sonuç olarak azınlıkların genel olarak tanımlanması zorlaşmış ve anlayışta karışıklıklara neden olmuştur.⁸⁸

Latince küçük ve sayıca az anlamına gelen "minor" sözcüğünden (minority) türetilen azınlık terimi, eski Türkçeye "Ekalliyet" olarak çevrilmiştir. Bu kavram sadece az bir miktarı belirtmekle kalmıyor, aynı zamanda nitelik açısından güç ve değer anlamında yoksunluğu ifade etmekte ve farklılığa vurgu yapmaktadır.⁸⁹ "Azınlık" kavramının tanımına ilişkin çeşitli fikirler öne sürülerek bilim ve uluslararası camiada tartışmalara yol açmıştır.

Tartışmalar sonucunda en yaygın kabul gören tanım, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu Raportörü Francesco Capotorti tarafından 1977 yılında hazırlanan etnik, dini ve dil azınlıklarının haklarıyla ilgili çalışmada ortaya konulmuştur. Capotorti raporunda azınlığı:

Bir devletin nüfusunun geri kalanına göre sayıca az olan, egemen konumda olmayan, üyeleri o devletin vatandaşı olan nüfusun geri kalanından farklı etnik, dinsel veya dilsel özelliklere sahip olan ve kültürlerini, geleneklerini, dinlerini ya da dillerini korumaya yönelik, üstü örtülü de olsa, bir dayanışma duygusu gösteren bir grup olarak tanımlamıştır.⁹⁰

Capotorti'nin önerdiği tanımın kaynağı, Milletler Cemiyeti döneminde 31 Temmuz 1930'da Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın tavsiye niteliğindeki görüşüdür; Burada "topluluk", belirli bir ülke veya bölgede yaşayan, ırkını, dinini, dilini ve geleneklerini korumak için dayanışma duygusuyla birleşmiş, bir grup insan olarak tanımlanmaktadır.⁹¹

Başka bir açıdan bakıldığında, azınlık kavramının bir başka tanımı, 1949 yılında BM İnsan Hakları Komisyonuna bağlı olan Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu'nun üçüncü oturumunda onaylanan ve bugün

---

⁸⁸ Şekerbay, *Kimlik Politikası*, s.14.

⁸⁹ Ayşe Füsün Arsava, *Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1993.

⁹⁰ Hüseyin Akgül, *Azınlık Kavramı: Azınlıklarla İlgili Düzenlemeler, Azınlık Kavramı ile ilgili Temel Sorunlar ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Azınlıklara Bakış*, İzmir: Akademi Kitabevi, 2003, s.9; Ayrıca bkz. Naz Çavuşoğlu, *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*, İstanbul: Su Yay., 2001, s.35.

⁹¹ Akgül, *Azınlık Kavramı*, s.9.

hala BM'nin resmi azınlık tanımı olarak kullanılan metindir. Bu tanıma göre, “*azınlık; bir toplumda devamlı olarak etnik, dilsel ya da dinsel geleneklere ve diğer önemli özelliklere sahip olan ve bu özellikleri muhafaza etmek isteyen, hâkim pozisyonda bulunmayan grupları*” ifade etmektedir.⁹²

Dünya üzerindeki tüm azınlık gruplarını kapsayabilecek genel bir tanım olmasa da, en çok kabul edilen tanımlardan biri “*bir toplumda, nüfusun büyük çoğunluğu oluşturan bir gruptan dini, dili, etnik kökeni veya kültürel bakımdan farklı özelliklere sahip olan topluluk*” olarak ifade edilen tanımdır.⁹³ Devletler, azınlıkların varlığı ve uluslararası belgelerle sağlanan haklar nedeniyle kendi bağımsızlıklarını tehdit altında görmüşlerdir. Bu yüzden, devletler mümkün olduğunca az sayıda grubu azınlık olarak kabul etmişlerdir. Devletlerin, ulusal egemenlik ve birlik kaygısı nedeniyle birbirinden çok farklı anlamlara gelen azınlık tanımları mevcuttur.⁹⁴

Azınlıklarla ilgili daha tarafsız bir bakış açısı ve farklı tanımlara bakacak olursak; BM'nin Brezilyalı raportörü Toscanu, azınlıkları “*bir devletin nüfusunun, topraklarının belirli bir bölümüyle tarihsel olarak bağlantılı, kendine özgü bir kültüre sahip, ırk, dil ve din farklılığı nedeniyle devletin diğer uyruklarının çoğunluğuyla farklılık gösteren grup*”⁹⁵ olarak tanımlamaktadır. Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi ise 1990'da azınlığı şöyle tanımlamıştır: “*Bir devletin çizilmiş ve kabul edilmiş sınırları içinde yaşayan, o devletin vatandaşı olan ve dil, din, kültürel özellikler ve nüfusun çoğunluğundan kesin bir şekilde ayrışabilen bölgesel veya ayrı bir topluluktur.*”⁹⁶ BM'nin tanımı ise azınlıkları, kendine özgü özellikleri olan ve egemen kesimden farklılaşan, ulusal bir kimlik veya ulus olma niteliklerine sahip olan bir topluluk olarak görür.⁹⁷ Bilimsel literatürde tartışılan ve yazarlar tarafından belirtilen tanımlara göre ise; T. Modeen, azınlıkları, bağımsız devletin diğer vatandaşlarından,

---

⁹² Akgül, *Azınlık Kavramı*, s.10.

⁹³ Okan Gümüş ve Aziz Sevi, *Ansiklopedik Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Ankara: Polat Yayınları, 1996. s.209.

⁹⁴ Şekerbay, *Kimlik Politikası*, s.14.

⁹⁵ Jennifer Jackson Preece, *Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus Devlet Sistemi*, Çev., Ayşegül Demir, İstanbul: Donkişot Yay, 2001. s.24.

⁹⁶ Preece, *Ulusal Azınlıklar*, s.38.

⁹⁷ Preece, *Ulusal Azınlıklar*, s.39.

ulusal bir bilinç temelinde ayırt edilebilen belirgin özelliklere sahip bir grup olarak tanımlar. Loponce'ye göre ise azınlık “*siyasi olarak egemen gruptan ortak dil, din, ve ulusal mirasla ayrılan, kendi seçimleri olan ulusal bütünlüğe dâhil olmaya zorlanacaklarından korkan topluluktur.*”⁹⁸

Yapılan tanımların ardından, bir grubun azınlık olarak adlandırılabilmesi için taşınması gereken bazı genel şartların bulunduğuna değinilmiştir. Öncelikle devletin geri kalan nüfusundan farklı etnik, dini, dilsel ve kültürel özelliklere sahip bir topluluğun bulunması gerekir. Etnik, dini veya dilsel özellikleri nedeniyle çoğunluktan ayrılan grupların sayılarının az olması ve baskın durumda olmaması gerekmektedir. Azınlık haklarından yararlanacak olan bu toplulukların üyelerinin, yaşadıkları ülkenin vatandaşı olmaları gerekmektedir. Yani kendini farklı hisseden grubun ortak bir bilince ve bu farklılıklarını koruma arzusuna sahip olması gerekmektedir. Bu özelliklere sahip olan ve kendilerini azınlık olarak tanımlayan bu gruplar, farklılıklarını koruyarak daha geniş haklar ve refah içinde yaşayabilmek için siyasi olarak mücadele etmeye devam ediyorlar. Daha sonra tartışılacağı gibi, uluslararası hukuk ve siyaset bu grupların mücadeleleriyle şekillenmektedir. Bazı gruplar haklarını demokratik bir şekilde siyasi platformda savunurken, bazıları da daha geniş kitlelere ulaşmak ve bağımsızlık mücadelesi vermek için terör faaliyetlerine girişiyorlar. Bugün Avrupa'daki pek çok azınlık grubu, yani kendilerini egemen devlet nüfusundan farklı gören etnik unsurlar, uluslararası hukukun tanıdığı haklar sayesinde önemli kazanımlar elde etmiştir.⁹⁹ Son olarak, azınlık hakları uluslararası bir boyut kazanmış olsa da ülkelerin iç meselesi olarak kabul edilmekte ve dış müdahale yerine, organizasyonlar aracılığıyla denetleme ve yaptırım uygulama gibi yollarla sorunların çözümü amaçlanmaktadır.

---

⁹⁸ Preece, *Ulusal Azınlıklar*, s.36.

⁹⁹ Akgül, *Azınlık Kavramı*, s.54.

2.1.1. Azınlıkların Tanımı

Azınlıklar her toplumun ayrılmaz bir parçasıdır ve toplumun çeşitliliğine ve zenginliğine katkıda bulunur. Ancak azınlık kavramının tanımlanması, farklı bağlamlara ve yasal çerçevelere göre değişiklik gösterdiğinden her zaman basit değildir. Uluslararası hukuk alanında azınlıkların tanımı zaman içinde farklı ayrımcılık ve ötekileştirme biçimleriyle karşı karşıya kalan çeşitli grupları içerecek şekilde gelişmiştir.

BM ulusal veya etnik, dinsel ve dilsel azınlıklara mensup kişilerin haklarına ilişkin bildirgesi'nde azınlıkların geniş bir tanımını yapmıştır. Bu bildireye göre azınlıklar: "*bir devletin nüfusunun geri kalanından sayısal olarak daha düşük olan, hâkim konumda olmayan, üyeleri kendi etnik, dinsel veya dilsel kimliklerine sahip olan ve bunları korumak isteyen gruplar*" olarak tanımlanıyor.

Bu tanım, azınlık gruplarını karakterize eden birçok temel unsurun altını çizmektedir. Birincisi, azınlıklar bir eyaletteki çoğunluk nüfusuna kıyasla sayısal olarak daha küçüktür. Bu sayısal kriter azınlıkları genel nüfustan ayırmada önemlidir. İkincisi, azınlıklar baskın olmayan bir konumdadır; bu, çoğunluğa kıyasla önemli bir siyasi, ekonomik veya sosyal güce sahip olmadıkları anlamına gelir. Bu hâkimiyet eksikliği çoğu zaman azınlık gruplarının marjinalleşmesine ve dışlanmasına yol açmaktadır. Son olarak, azınlıkların korumaya çalıştıkları farklı bir etnik, dini veya dilsel kimliği vardır. Kimliğe yapılan bu vurgu, kültürel çeşitliliğin önemini ve azınlık gruplarının kendilerine özgü özelliklerini koruma ve ifade etme haklarını kabul etmektedir.

Azınlık kavramının etnik, dinsel ve dilsel grupların ötesine uzandığını belirtmek önemlidir. Uluslararası hukuk, azınlıkların ırk, milliyet, yerli statü ve hatta siyasi bağlılık gibi başka temellere de dayanabileceğini kabul etmektedir. Azınlıklara ilişkin bu daha geniş anlayış, toplumların farklı doğasını ve farklı grupların karşılaşabileceği çeşitli ayrımcılık biçimlerini yansıtmaktadır.

BM'nin tanımına ek olarak, bölgesel insan hakları belgeleri ve ulusal yasalar da kendi azınlık tanımlarını sağlayabilir. Bu tanımlar genellikle ilgili bölge veya ülkelerin spesifik tarihi, kültürel ve sosyal bağlamlarını dikkate alır. Örneğin, Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Avrupa Çerçeve Sözleşmesi, ulusal azınlıkları "*bir*

eyalette yaşıyan, o devletin vatandaşı olan ancak etnik, kültürel, dini kökenleri veya dilsel özellikleri bakımından nüfusun çoğunluğundan farklı olan bir grup kişi" olarak tanımlanmaktadır.

Azınlıkların tanımları farklılık gösterse de temel prensip aynı kalıyor: Farklı özellikleri nedeniyle dezavantajlı durumda olan kişi ve grupların haklarının tanınması ve korunması. Azınlık hakları, toplumlarda eşitliği, çeşitliliği ve sosyal uyumu teşvik etmek için gereklidir.

Sonuç olarak azınlıklar, çoğunluk nüfusa göre sayısal olarak daha düşük konumda olan ve baskın olmayan olan gruplardır. Farklı etnik, dinsel, dilsel veya diğer kimliklere sahiptirler ve bunları korumaya çalışırlar. Azınlıkların tanımı farklı yasal çerçevelere göre değişiklik gösterebilir ancak azınlıkların haklarının korunmasına ilişkin temel prensip tutarlıdır. Azınlık haklarının tanınması ve korunması, dünya çapındaki toplumlarda kapsayıcılığı, eşitliği ve çeşitliliğe saygıyı teşvik etmek açısından çok önemlidir.

2.1.2. İnsan Hakları ve Azınlıklar

Tarih boyunca insanlar, benzer yaşam tarzlarına sahip oldukları, aynı soydan geldiklerine inandıkları ve pek çok ortak noktaya sahip oldukları kişilerle bağ kurma eğiliminde olmuşlardır. Öte yandan farklı gördüklerini dışladılar. Bu dinamik toplumlar arasında çatışma ve rekabete yol açarak savaflara yol açmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak azınlık toplulukları asimilasyon riskiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu tür savafların önlenmesi amacıyla 16. yüzyıldan itibaren azınlıkların haklarının korunmasına yönelik çalışmalar günümüze kadar devam etmiştir.¹⁰⁰

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından azınlıkların korunmasında hakim yaklaşım, onlara "herkesle" aynı evrensel insan haklarının tanınması ve uluslararası insan hakları hukuku kapsamında korunmalarının sağlanması yönünde şekillendi.¹⁰¹ İnsan haklarının korunmasının ayrılmaz bir parçası olan *eşitlik ve*

---

¹⁰⁰ Zeri İnanç,(der), *Uluslararası Belgelerde Azınlık Hakları*, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2004, s17.

¹⁰¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., G. Pentassuglia, *Minorities in International Law*, Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2002, ss.26,29-30; F. B. Rohmer, *The Minority Question in Europe*, Strasbourg: Council of Europe Publishing, 1996, p.21; E. Klein, "The Protection of Minorities: Conception and Implementation," *Law and State*, Vol. 44, 79 (1991).

ayrımcılık yapmama genel ilkeleri, azınlıkların korunması konusunu ele almanın temel ilkeleri olarak görülüyordu. Ancak 1947 yılında BM İnsan Hakları Komisyonu bünyesinde Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu kuruldu. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 10 Aralık 1948'de kabul edildiği gün, BM Genel Kurulu, 217 C (III) sayılı kararıyla Alt Komisyon'u azınlık sorunlarını araştırmak ve çözüm bulmakla görevlendirdi. BM Genel Kurulu tarafından 1966 yılında kabul edilen Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 27. maddesinde azınlıkların korunmasına ilişkin hüküm bu Alt Komisyonun çalışmaları esas alınarak hazırlanmıştır.¹⁰²

Uluslararası insan hakları hukukunda evrensel bağlayıcılığı olan ve evrensel nitelikteki azınlık haklarına ilişkin ilk düzenleme olan 27. madde, her ne kadar önemli olsa da, savaş sonrası anlayışın izlerini taşıyor ve özenle yazılmıştı:

Etnik, dinsel ya da dilsel azınlıkların bulunduğu devletlerde, bu azınlıklara mensup kişiler, kendi gruplarının diğer üyeleriyle birlikte toplu olarak kendi kültürlerinden yararlanmak, kendi dinlerinin gereğini yerine getirmek ve uygulamak ya da kendi dillerini kullanmak haklarından mahrum edilemezler.¹⁰³

1990'lı yıllarda Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 27. maddesinde eşitlik ve ayrımcılık yasağı ilkeleri açıkça ifade edilmiş, 'olumsuz' ifadesinin sınırları aşılmış ve "özel haklar" gerektiren yeni standartlarla şekillenmiştir. Bu süreçte öncü rolü AGİK üstlendi. AGİK sürecinin başlangıcında, 1975 tarihli Helsinki Nihai Senedi'nin azınlıkların insan haklarını korumaya yönelik klasik yaklaşımının¹⁰⁴ yerini 1990 Kopenhag Belgesi¹⁰⁵ aldı. Bu değişiklik, 1990'lardaki azınlık belgeleri arasında, "Doğu Bloku"nun dağılmasının ardından etnik faktörlerin barış ve istikrar üzerindeki

---

¹⁰² Pentassuglia, *Minorities in International*, s.97.

¹⁰³ Ancak belirtmek gerekir ki, 27. maddenin "koşullu" ("*Etnik, dinsel ya da dilsel azınlıkların bulunduğu Devletlerde*") ve "negatif" ifadesinin ("*mahrum edilemezler*") sınırları, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin denetim organı İnsan Hakları Komitesi'nin bu maddeye ilişkin Genel Yorumuyla aşılmıştır. Bkz., "General Comment No. 23 (50) on Article 27 / Minority Rights," *Human Rights Law Journal*, Vol. 15, No. 4-6 (1994): ss.234- 236.

¹⁰⁴ Helsinki Nihai Senedi VII. Prensiptir. Helsinki Nihai Senedi'nin Türkçe çevirisi için bkz., A. Gündüz, *Milletlerarası Hukuk Temel Belgeler-Örnek Kararlar*, İstanbul: Beta, 2003, ss.679-685.

¹⁰⁵ *Document on the Copenhagen Meeting of the Conference on Human Dimension of the CSCE (1990)*. Türkçe çevirisi için bkz., Gündüz, *Milletlerarası Hukuk*, ss.705-722; G. Alpkaya, *AGİK Sürecinden AGİT'e İnsan Hakları*, İstanbul: Kavram, 1996, ss.137-148. İngilizce metin için bkz., *International Legal Materials* (29 / 1990): 1305 vd.

istikrarsızlaştırıcı etkisine bir çözüm bulunması yönündeki ortak endişeden kaynaklandı.¹⁰⁶

Genel olarak azınlıkların korunmasını ele alan Çerçeve Sözleşmesi, hukuki açıdan bağlayıcı ilk çok taraflı belgedir. Ancak, "azınlık üyelerine" doğrudan haklar vermek yerine, taraf devletlerin "ulusal yasal düzenlemeler ve uygun hükümet politikaları" yoluyla uygulamayı taahhüt ettikleri ilkeleri tanımlayan hükümler içermektedir. Bu bağlamda Sözleşme, taraf devletlere belirli bir takdir yetkisi tanımakta ve belirli koşulların dikkate alınmasına olanak tanımaktadır. Çerçeve Sözleşmesi, Avrupa Konseyi'ne üye 12 devletin onayıyla 1 Şubat 1998'de yürürlüğe girmişti. Bugün Sözleşmeye 37 ülke taraftır. İzlanda, Lüksemburg, Yunanistan, Gürcistan ve Belçika Çerçeve Sözleşmesini imzalamış ancak onaylamamıştır. Andorra, Fransa, Türkiye ve Avrupa Konseyi'nin son üyesi Monako Çerçeve Sözleşmesini imzalamamıştır.¹⁰⁷

2.2. İran'da Azınlıklar ve Azınlık Politikaları

İran devleti tarafından resmi olarak tek dinsel azınlık grubu olan gayrimüslim azınlıklar (Ermeniler, Yahudiler, Zerdüşter, Süryaniler ve Keldaniler) tanınmaktadır. Uluslararası alanda kabul görmüş sosyolojik azınlık tanımına uyan başka azınlık grupları da mevcut olsa da bunlar İran devleti tarafından resmi olarak tanınmamaktadır.

Günümüzde İran coğrafyasında sadece Farslar değil aynı zamanda çeşitli etnik grupları, Türkler, Türkmenler, Araplar, Kürtler, Beluçlar, Gilekler, Mazeniler, Lorlar vs. yaşamaktadır. Azınlık olarak tanımlanan, Fars olmayan milletler arasında en büyük nüfusu Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır. Resmi olmayan bilgilere göre sayıları 35 milyondan fazla olup çoğunlukla İran'ın kuzeybatı ve kuzey bölgelerinde ve sayıları az gruplar şeklinde hemen hemen İran'ın her bölgesinde yaşamaktadırlar. Azerbaycan

---

¹⁰⁶ AGİK sürecinde, azınlık haklarında yeni standartlara geçişi 1989 Viyana Belgesi hazırlar: Katılımcı devletler, ulusal azınlıkların kültürel, dilsel ve dinsel kimliklerini koruyacaklar ve bu kimliklerin geliştirilmesi için uygun koşulları yaratacaklardır (Viyana Belgesi, İlkeler, par. 19). Viyana Belgesi'nin İngilizce metni (*Concluding Document of the Vienna Follow-up Meeting, 1989*) için bkz., *Human Rights Law Journal*, Vol. 10 (1989): s.270.

¹⁰⁷ Çavuşoğlu, *Uluslararası İnsan*, ss.168-169.

Türkleri yoğun olarak tarihi toprakları sayılan ve günümüzde Güney Azerbaycan adıyla de bilinen, İran'ın Kuzeybatısında yaşamaktadırlar.¹⁰⁸

Pehlevi rejimi ve şimdiki İran İslam cumhuriyeti güya bütün etnik grupları kapsayacak olan İran veya İrancılık adıyla Farslaştırmayı ve Şiiliği devletin esası olarak kabul edecek ve bunlara biz ve bunlardan olmayan diğer etniklere ötekiler olarak ve bu haksızlığa itiraz edenlere bölücü, ayrılıkçı ve "düşman" olarak kurgulanmalarına yol açmıştır. Ayrıca bu etnik grupları hem ayrılıkçı unsurlar hem de İran'a baskı yapmak isteyen dış güçler tarafından kullanılan araçlar olarak da gösterilmektedir.

Bugün, İran büyük bir ikileme karşı karşıya: Ülkenin kaderini belirleyen iki seçenek arasında bir seçim yapmak zorundadır. Bir yanda, azınlıkların varlığını kabul edip onların mutlu ve üretken vatandaşlar olmalarını sağlayarak ülkenin birlik ve beraberliğine katkıda bulunabilir. Diğer yanda ise, 1924'ten beri uygulanan ancak herhangi bir sonuca ulaşamayan İranlaştırma politikasını devam ettirerek halkının küstürülmesine ve ülkenin etnik bir çatışmaya sürüklenmesine neden olabilir.¹⁰⁹

2.3. İran Anayasasına Genel Bir Bakış

1979'da kabul edilen İran Anayasası, İran İslam Cumhuriyeti'nin temel yasasıdır. Hükümetin yapısını, vatandaşların hak ve sorumluluklarını ve ülkenin hukuk sistemine yön veren ilkeleri özetlemektedir. İran İslam Cumhuriyeti, geçmişte Şah rejimi tarafından asimile edilen, başta Türkler olmak üzere, Fars olmayan halkların talepleriyle karşı karşıya kalmıştır. Başlangıçta hükümet bu halklara birtakım idari ve kültürel haklar¹¹⁰ tanıyacağını vaat etmişti ancak zamanla bu sözlerin hiçbirinin yerine

---

¹⁰⁸ Abbas, *Güney Azerbaycan*, s.6.

¹⁰⁹ Murat Saraçlı, "*İran'da Azınlıklar*", *Ortadoğu Siyasetinde İran*, der. Türel Yılmaz-Mehmet Şahin, Ankara: Barış Kitap, 2008, s.159.

¹¹⁰ 1979'da Tahran Üniversitesi'nde İran Hukukçular Cemiyeti'nin davetiyle "İran kavimlerinin kültürel sorunları ve İran İslâm Cumhuriyeti Anayasası" konusunda İran'ın çeşitli etnik ve siyasi gruplarının da katılımıyla gerçekleşen toplantıda, hazırlanmakta olan İran Anayasası'nın değişik ilkeleri ele alınmıştır. Bu toplantıda Azerbaycan Cemiyeti tarafından Prof. Dr. Cevat Heyet, Prof. Dr. Hamit Nutki ve Dr. H. Kâtibi Anayasa'ya "okul eğitimi 4. sınıfa kadar ana dilinde ve ondan sonra ana dili ve Fars dillerinde olacaktır" ve "Radyo televizyon ve bütün kitle iletişim araçları kavmi, yerel ve millî kültürün geliştirilmesine hizmet edecektir" maddelerinin eklenmesini istemişlerdir. Detaylı bilgi için bkz. Hamit Nutki, "Mesele-ye Ferheng-e Akvam-e Mohtelef-e İran ve Kanun-e Esasi Cumhuri-ye İslâmi", Varlık,

getirilmediğine tanık olundu. Azınlık hakları bağlamında İran Anayasası, ülke içindeki azınlık gruplarının korunması ve tanınmasına yönelik bir çerçeve sunmaktadır.

İran Anayasası, ülke içinde çeşitli etnik, dil ve dini azınlık gruplarının varlığını kabul etmektedir. Bu azınlıkların haklarını tanıır ve ulusun sosyal, kültürel ve siyasi yaşamına katılımlarını güvence altına alır. Anayasanın 19. maddesi, etnik veya dilsel kökenlerine bakılmaksızın tüm İranlıların eşit haklara sahip olduklarını ve kanun önünde eşit olduklarını açıkça belirtmektedir.¹¹¹

İran Anayasası "azınlık" terimini açıkça tanımlamasa da, İran nüfusunun çeşitliliğini ve farklı etnik ve dini grupların varlığını kabul etmektedir. Anayasa bu grupların haklarını kabul etmekte ve onların kültürel, dilsel ve dinsel kimliklerinin korunmasının önemini vurgulamaktadır.

İran Anayasası, azınlıklar da dâhil olmak üzere tüm vatandaşların temel hakları olarak eşitlik ve ayrımcılık yapmama ilkelerini desteklemektedir. Anayasanın 20. maddesinde herkesin kanun önünde eşit olduğu, ırk, etnik köken, dil ve din ayrımının yasak olduğu belirtilmektedir. Bu hüküm, azınlık gruplarının hiçbir şekilde ayrımcılığa veya ötekileştirmeye maruz kalmamasını sağlamayı amaçlamaktadır.

İran Anayasası azınlık gruplarının haklarını korumayı amaçlayan çeşitli hükümler içermektedir. Madde 15, tüm bireylerin kendi kültürel, dilsel ve dinsel miraslarından yararlanma hakkını güvence altına alır. Bu hüküm, ülke içindeki kültürel çeşitliliğin korunmasının önemini kabul etmekte ve azınlık gruplarının kendi gelenek ve göreneklerini özgürce yaşayabilmelerini sağlamaktadır.

Ayrıca Anayasa'nın 26. maddesi, azınlıklar da dâhil olmak üzere tüm vatandaşların düşünce, ifade ve toplanma özgürlüğünü garanti altına almaktadır. Bu hüküm, azınlık gruplarının fikirlerini ifade etmelerine, kamusal tartışmalara katılmalarına ve haklarını ve çıkarlarını savunmak amacıyla barışçıl gösterilere katılmalarına olanak sağlamaktadır.

İran Anayasası azınlık haklarının korunmasına yönelik bir çerçeve sunarken, bu hakların uygulamada tam olarak hayata geçirilmesini engelleyen sınırlamalar ve

---

2, (1979), 12-13'ten naklen Bilgehan A. Gökdağ, M. Rıza Heyet, "İran Türklerinde Kimlik Meselesi", bilig, Yaz / 2004, sayı 30, s.57.

¹¹¹ İran İslâm Cumhuriyeti Anayasası, Çev., Abdullah Ünlü, İstanbul: Evrensel Yay., 1996, s.31.

zorluklar bulunmaktadır. Temel zorluklardan biri Anayasanın yetkililer tarafından yorumlanması ve uygulanmasıdır. Bazı durumlarda, ayrımcı uygulama veya politikalar nedeniyle azınlık gruplarının hakları kısıtlanabiliyor veya ihlal edilebiliyor.

Diğer bir zorluk ise özellikle azınlıkların haklarını ele alan kapsamlı mevzuatın bulunmamasıdır. Anayasa genel bir çerçeve sağlamakla birlikte, farklı azınlık gruplarının kendine özgü ihtiyaç ve endişelerini ele alan özel yasa ve düzenlemelere de ihtiyaç vardır. Bu, haklarının etkili bir şekilde korunmasını ve desteklenmesini sağlayacaktır.

Ayrıca toplumsal tutumlar ve önyargılar da azınlık haklarının tam anlamıyla hayata geçirilmesinin önünde engeller oluşturabilir. Azınlık gruplarına yönelik ayrımcılık ve stereotipler, eğitim, istihdam ve kamu hizmetlerine erişim de dâhil olmak üzere toplumun çeşitli yönlerinde devam edebilir. Bu toplumsal zorlukların üstesinden gelmek, yalnızca yasal reformları değil aynı zamanda hoşgörüyü, anlayışı ve çeşitliliğe saygıyı teşvik etmeye yönelik çabaları da gerektirir.

Sonuç olarak, İran Anayasası azınlık gruplarının haklarını tanıyor ve onların korunması ve topluma katılımları için bir çerçeve sağlıyor. Ancak bu hakların tam olarak hayata geçirilmesini sağlamak için ele alınması gereken sınırlamalar ve zorluklar vardır. Anayasanın uygulanmasının güçlendirilmesi, özel mevzuatın çıkarılması ve kapsayıcılık kültürünün ve çeşitliliğe saygının teşvik edilmesi için çaba gösterilmelidir.

2.3.1. İran Anayasası'nda Tanınan Azınlıklar ve Hakları

Şubat 1979'daki İslam Devrimi'nin ardından aynı yılın Kasım ayında kabul edilen ve 1989'da bazı maddeleri değiştirilen İran İslam Cumhuriyeti Anayasası,¹¹² 177 maddeden oluşmakta olup, I. Bölümü'nün 13. maddesinde Zerdüştleri, Yahudileri ve Hıristiyanları (Süryaniler, Keldaniler ve Ermeniler) resmi olarak tanınan tek dini azınlık grupları olarak kabul edilmişlerdir. Anayasaya göre resmi dinin İslam ve

---

¹¹² İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın İngilizce tam metni için bkz. "Iran Constitution", http://www.servat.unibe.ch/law/icl/ir00000_.html, (Erişim tarihi: 20.08.2023). Saraçlı, "İran'da Azınlıklar", s.161.

mezhebin Caferilik/Şiilik¹¹³ olduğu İran'da, adı geçen bu gayrimüslim azınlıklara dinlerini yaşama, toplum içindeki kişisel ilişkilerinde inanç kurallarına göre hareket etmek ve kendi dillerinde eğitim verme konusunda tam özgürlük verilmektedir.¹¹⁴

Anayasada, "Gayrimüslimlerin Hakları" başlıklı 14. maddesi, İran İslam Cumhuriyeti ve tüm Müslüman vatandaşlarına, İslam'ın eşitlik ve adalet ilkeleri çerçevesinde, gayrimüslimlere karşı saygı gösterme ve haklarını koruma çağrısında bulunmaktadır. Ayrıca, 15. madde, resmi dili olan Farsça dışındaki bölgesel dillerde yayın yapılabilmesine ve bu dillerin okullarda öğretilmesine olanak tanımaktadır. Bu da, gayrimüslim azınlıkların kendi dillerini okulda öğrenme ve bu dillerde yazılı veya görsel yayın yapma hakkına sahip oldukları anlamına gelmektedir. Anayasa aynı zamanda, gayrimüslim azınlıklara, İran İslami Danışma Meclisi'nde temsilci bulundurma hakkı da tanımaktadır. Anayasa'nın 64. maddesinin 2. fıkrasına göre Zerdüşter, Museviler ve Asurîler/Keldaniler (Asurîler ve Keldaniler ortaklaşa) birer temsilci ile Ermeniler ise, ülkenin kuzey ve güneyinden birer tane olmak üzere, iki temsilci ile Meclis'te temsil edileceklerdir. Buna göre İran İslami Danışma Meclisi'nde gayrimüslim azınlıklar toplam beş temsilci ile haklarını arayabilecek ve bunları, mümkün olduğu oranda, savunabileceklerdir.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda doğrudan azınlıkları hedef alan maddeler yer aldığı gibi, dolaylı olarak azınlıklara haklar tanıyan hükümler de bulunmaktadır. Örneğin Anayasa'nın 19. maddesinde ırk, renk, din, dil veya etnik grup ayrımı yapılmaksızın tüm İran vatandaşlarının eşit olduğu ve bu özelliklere dayalı ayrımcılığın yasak olduğu belirtiliyor. Ayrıca Anayasa'nın 23. maddesinde, inançları ne olursa olsun, bireyleri inançları nedeniyle yargılamanın veya baskı yapmanın yasak olduğu belirtiliyor.

Görüldüğü üzere, İran Anayasası'nda, gayrimüslim azınlıklar için çoğunluğa sağlanan özel haklar ve ayrıca azınlık ve çoğunluk üyeleri arasında tam bir eşitliği garanti etmek için "pozitif haklar"ın yanı sıra, diğer vatandaşlarla ayırım gözetmeksizin eşit haklara sahip olma "negatif haklar" da tanınmıştır.

---

¹¹³ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası madde 12.

¹¹⁴ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası madde 13.

Bu sebeple, İran'ın Anayasası, gayrimüslimler için günümüzde kullanılan azınlık standartlarına benzer bir haklar sağlamaktır. Ancak, Anayasa'da veya diğer resmi belgelerde, İslam'ın Caferi/Şia mezhebinden olmayan Sünni azınlıklar, Bahailer¹¹⁵ ve dini gruplar dışında kalan etnik, dilsel ve ulusal azınlıklara yer verilmemesi ve onların haklarının korunmaması, şiddetli eleştirilere maruz kalmaktadır.

2.3.2. İran Anayasası'nda Tanınmayan Azınlıklar

İran'da gayrimüslimler (Ermeniler, Yahudiler, Zerdüşter, Süryaniler ve Keldaniler) Anayasa tarafından resmi olarak tanınıp yasal bir statü verilirken, aynı zamanda İran halkının çoğunluğundan farklı niteliklere sahip başat konumda olmayan, sayıca daha az nüfusu olan ve bu nitelikleriyle de azınlığın sosyolojik tanımına uyan¹¹⁶ birçok etnik, dinsel ve dilsel azınlık grubu da bulunmaktadır. 90'dan fazla dil ve lehçenin konuşulduğu İran'da 85 milyonluk mozaik bir etnik yapı bulunmaktadır; en önde gelen azınlık grupları Türkler, Araplar, Kürtler, Beluçlar ve Türkmenlerdir. Tarih boyunca bu azınlık grupları hem yurt içinde hem de yurt dışında uluslararası alanda haklarını ve mücadelelerini savunma konusunda daha iddialı hale geldiler.

Bu durumun temel sebebi, 1924'ten beri uygulanan Farslaştırma politikasının ve devlet tarafından Şia temelli "İranlılık" kimliğinin benimsenmesiyle Sünniliğin ve etnik kimliklerin siyasi bir konu haline getirilmesidir. Ayrıca, azınlık gruplarının güçlü etnik milliyetçi eğilimlerinin yanı sıra, sınır bölgelerindeki irredantist soydaşlarının bulunması ve bağımsızlık talebi için teşvik edilmeleri, şu anki hareketliliğin ana kaynağıdır.¹¹⁷ Son olarak, İran hükümetinin bu azınlık gruplarının varlığını kabul

---

¹¹⁵ İnananlarınca, peygamber Bahauallah (1812-1892) tarafından 1844 yılında İran'da kurulduğu iddia edilen Bahai dininde diğer tüm peygamberlerin bu dininin kurucusu olan Bahauallah'ı müjdelemek için gönderildiğine inanılır. İslamiyet'in değil kendi dinlerinin son tek tanrılı din olduğuna inanan Bahailer'in İran'ın toplam nüfusu içerisindeki oranları %0.01'in de altında olup, İran'dan başka ülkelere göçe zorlanmaları bunda temel nedendir. bkz. "Bahailer", <http://www.karacaahmet.net/arastirma.asp?id=272>, (Erişim tarihi: 21.05.2023).

¹¹⁶ Azınlığın hukuksal ve sosyolojik tanımları ve bu konuda uluslararası alanda yapılmış çalışmalar için bkz. Gaetano Pentassuglia, *Minorities in International Law (An Introductory Study)*, Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2002, ss.55-74.

¹¹⁷ Arif Keskin, "ABD-İran Gerginliği Çerçevesinde İran'da Etnik Milliyetçilik", *Stratejik Analiz*, C. 6, S. 72, (Nisan 2006), ss.68-69.

etmemesi ve uluslararası standartlardaki azınlık haklarını tanımaktan kaçınması, baskı ve şiddet uygulaması da ülkedeki etnik huzursuzluğun önemli bir nedenidir.¹¹⁸

İran'ın azınlıkları koruma yükümlülüğüyle ilgili olarak (doğrudan veya dolaylı olarak) iki önemli uluslararası hukuki metinden bahsedilebilir. Bunlardan biri, Birleşmiş Milletler tarafından 1965 yılında hazırlanan ve İran tarafından 29 Ağustos 1968'de onaylanan,¹¹⁹ "*Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme*"dir.¹²⁰ Diğeri ise yine Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan ve İran tarafından 24 Haziran 1975'te onaylanan "*Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme*"dir.¹²¹ Bunlar İran'ın azınlıkları korumaya yönelik taahhütlerini yerine getirmesi açısından çok önemli iki anlaşmadır.

Bu maddelere baktığımızda, Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin¹²² 27. maddesinin özellikle azınlıklara odaklandığını görüyoruz. Bu sözleşme, "*etnik, dinsel veya dilsel azınlıkların bulunduğu ülkelerde, azınlıkların kendi kültürlerini yaşamak, kendi dinlerini açıkça ifade etmek ve uygulamak ya da kendi dillerini kullanma hakkından yoksun bırakılmayacakları*" açıkça belirtilmektedir.

Bu çerçevede bakıldığında, İran'ın yalnızca gayrimüslimleri azınlık olarak sınıflandırıp haklar vermesi yeterli değildir. Diğer azınlıkların da gayrimüslimlerin yararlandığı haklardan faydalanabilecekleri ve ülkedeki tüm azınlıkların kendi kültür ve kimliklerini koruyup geliştirebilecekleri bir ortamın sağlanması gereklidir. Bugün uluslararası alanda kabul gören azınlık rejimi ile bağdaşmayan şey, devletin yalnızca gayrimüslimleri azınlık olarak kabul etmesi ve diğer etnik, dinsel ve dilsel grupları bu statüye dâhil etmemesidir.

---

¹¹⁸ Saraçlı, "*İran'da Azınlıklar*", ss.167-168.

¹¹⁹ Birleşmiş Milletler Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşmesini imzalayan veya onaylayan devletler ile tarihleri için bkz. <http://www.ohchr.org/english/countries/ratification/2.htm>, (Erişim tarihi: 07.09.2023)

¹²⁰ Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi'nin İngilizce orijinal tam metni için bkz. <http://www.ohchr.org/english/law/pdf/cerd.pdf>, (Erişim tarihi: 07.09.2023).

¹²¹ Birleşmiş Milletler Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'ni imzalayan ve/veya onaylayan devletler ile tarihleri için bkz. <http://www.ohchr.org/english/law/ccpr-ratify.htm>, (Erişim tarihi: 07.09.2023).

¹²² Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin İngilizce orijinal tam metni için bkz.

<http://www.ohchr.org/english/law/pdf/ccpr.pdf>, (Erişim tarihi: 07.09.2023).

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın¹²³(AGİK) 1991 yılında düzenlediği Cenevre Azınlık Uzmanları Toplantısı'nda alınan karara göre, azınlık olmanın "objektif koşulları" arasında farklı etnik, dinsel veya dilsel kökene sahip bir grubun varlığı; bir eyaletin nüfusunun geri kalanından gelen özellikler; bu grubun genel nüfus içindeki sayısının azlığı; sayısal azınlık tarafından karakterize edilen grubun ikincil konumu ve grup üyelerinin devlet vatandaşlığının yanı sıra farklı (ayırıcı) özelliklerini/kimliklerini de koruma arzusu hem objektif hem de subjektif koşulları sağlayan bu kişiler azınlık olarak kabul edilecek ve bu gerçeğin ülke yönetimi tarafından kabul edilmesi veya reddedilmesinin hiçbir etkisi olmayacaktır.¹²⁴

İran'da nüfus yoğunluğuna göre gayrimüslimler dışında en önde gelen azınlık grupları Türkler, Kürtler, Araplar ve Beluçlardır. Bu etnik gruplar Farslaştırma ve Şiileştirme politikalarıyla asimilasyona tabi tutulmuştur. Bu asimilasyon politikası ekonomik, siyasal ve kültürel araçların yanı sıra kanunlarla da desteklenmektedir. Bunun sonucunda azınlıkların asil ve tarihi etnik isimleri değiştirilmiş, kendilerine özgü kimlikleri ve kültürleri inkâr edilmiş, bölgeleri bölünmüş, etnik kimlikleri sistematik olarak aşağılanmış, önemli olay ve kavramları silinip çarpıtılmış, hatta azınlık ve etnik üyelerden direnenler ağır cezalara maruz kalarak ve bunların hepsi homojen bir toplum yaratma çabasıyla yapılmıştır ve günümüzde yine yapılmaktadır. Bu etnik azınlıklar tarihin farklı dönemlerinde baskılara ve hak ihlallerine maruz kalmış ve İran devletine karşı çeşitli mücadeleler vermişlerdir.

Bu zaman diliminde, farklı etnik gruplar kendi kültürlerini ve ekonomik-siyasi çıkarlarını korumak amacıyla milliyetçi hareketlerini başarıyla oluşturdu. İran Devleti'nin Şia inancı ve Fars kültürüne dayanan "İranlılık" kimliği dışında kalan azınlıkların, kimlik mücadelesi göstermelerindeki en büyük etkiyi hissettiren faktörler olarak şunları belirtebiliriz.

1. Önemli oranda nüfusa ve geniş topraklara ve zengin kültüre sahip olmaları,
2. Asimilasyona veya Farslaştırmaya yönelik İran'ın tarihsel politikasına direnmeleri ve bu direncin günümüzde de devam etmesi.

---

¹²³ AGİK, 1994 yılında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ismini almıştır.

¹²⁴ Baskın Oran, *Türkiye'de Azınlıklar-Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, ss.37-39.

3. Sınır ötesi güçlü bağlantılara ve ilişkilere sahip olmaları,
4. Haksızlıklar karşısında hukuki yollardan tepkilerini ortaya koymaları ve haklarını aramaları kadar doğal bir şey yok.

3. BÖLÜM: TARİHTE İRAN VE İRAN'IN ETNİK YAPISI

3.1. İran'ın Tarihsel Arka Planı

Resmi adı İran İslam Cumhuriyeti olan İran olarak bilinen ülke Ortadoğu'da yer almakta olup Irak, Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Afganistan ve Pakistan ile sınırları paylaşmaktadır(Şek. 1). İran, 85 milyonu aşan nüfusuyla zengin bir tarihe ve karmaşık bir etnik yapıya sahip bir millettir. İran'ın etnik kökenlerinin çeşitliliği, coğrafi konumunun ve çeşitli medeniyetler ve imparatorluklarla olan tarihsel etkileşimlerinin bir sonucudur. Ortadoğu bölgesinin en büyük kara kütesine sahip olan İran'ın tarihi çok eskilere dayanmaktadır.¹²⁵ Zeki Velidi Togan'ın verdiği bilgiye atıfta bulunan Gülara Yenisey, "İran" kelimesinin kökeninin "Aryan" teriminden geldiğini belirtmektedir. Yazar bu verilere dayanarak aynı kitapta bölgede daha önce Türklerin yaşadığını, İranlıların ise daha sonra geldiklerini de belirtmektedir.¹²⁶

Togan, "İran Türklerinin Eski Tarihi" adlı kitabında bölgeye hâkim olan kadim uygarlıklara ulaşmak için dil konusunu araştırmış ve bunların Azerbaycan, İran ve Irak'ta eklemeli bir dil kullandıklarını tespit etmiştir. Eklemeli dil, modern Türkçenin babası olarak kabul edilmektedir. Başka bir çalışmada İran'ın, M.Ö. 3000 yıllarında Türklerin kurduğu "Kuti Devleti" de dâhil olmak üzere, aslında daha önce Türklerin yaşadığı bir toprak olduğu belirtiliyor. Bu da İran'ın kadim bir Türk yurdu olarak zengin bir tarihe sahip olduğunu göstermektedir.¹²⁷ Yazar ayrıca bölgeye Pasargad kabilesinin rehberliğinde 10 Pers kabilesinin geldiğini belirtmektedir. Yazar Firdevs'i Şehnamesine atıfta bulunarak, 10 Pers kabilesinin, ilkel bir şekilde yaşadıklarını, sonradan bölgede konuşulan eklemeli dili öğrenip uygar olduklarını delil olarak söylemektedir. Söz konusu yazara ve birçok araştırmacıya göre de Persler Türklerden binlerce yıl sonra bölgeye gelmişlerdir.¹²⁸

---

¹²⁵ Cemil Hasanlı, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycan'ı*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2005, s.7.

¹²⁶ Gülara Yenisey, *İran'da Etnopolitik Hareketler*, Ötüken Yayınları, İstanbul: 2008, s.103.

¹²⁷ Recep Albayrak, *Türklerin İran'ı*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2013, s.314.

¹²⁸ Albayrak, "*Türklerin İran'ı*", s.314; Mehmed Tagi Zehtabî, "İran Türklerinin Eski Tarihi", Çev. Farhad Rahim, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay., 2010.

Şekil 2: İran haritası¹²⁹

İran'a ilişkin en eski yazılı belgelere ilk kez M.Ö. 9. yüzyılda Asur kaynaklarında rastlanmaktadır. Medler ve Persler, Orta Doğu'ya göç ederek Fars diye adlanan bölgeye yerleşmişlerdir.¹³⁰ Medler zamanla büyüdü ve Persleri de egemenlikleri altına alarak İskitleri yenilgiye uğratmışlar ve Tahran'ın olduğu bölgeye kadar ilerlemişlerdir. Bu göçle gelen ve İskitlerle savaşan Medler ve Persler, İskitlerin bu bölgede önceden var olduğunun bilgisini ortaya çıkarmaktadır. Bugün dünya tarihçilerin ortak görüşlerine göre de İskitler, tarihte bilinen en eski Türk devletlerden biridir. Bu bilgilerden hareketle İran bölgesinin çok eski bir Türk toprağı olduğu rahatlıkla anlaşılabilir. Türklerin bu bölgeye sonradan gelip yerleştiklerini iddia eden pek çok taraflı tarihinin tezi tamamen çürütülmüştür. Türkler ne Moğol istilası ne de Selçuklu Devleti döneminde Anadolu'dan İran'a yerleşmesine yol açmamıştır. İran toprakları eski çağlardan beri Türk yurduudur. Yüzyıllar boyunca bölgedeki egemen güçler değişse de İran'ın en eski Türk yurtlarından biri olduğu tartışılmaz bir gerçektir.

¹²⁹ <https://devridunya.blogspot.com/2011/02/iran-haritalar.html> (Erişim tarihi: 11.06.2023).

¹³⁰ Ziya Musa Bunyatov, "Azerbaycan", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt IV, İstanbul: 1991, ss.317-322.

651 yılına kadar pek çok hükümdarın eline geçen bölge, daha sonra İslam ordularının eline geçmiştir. Bu dönemde Sasani Devleti ortadan kalkmıştı. Bölgede Emeviler, Abbasiler, Karahanlılar ve Gazneliler hâkim olmuşlardır. Dandanakan Savaşı ile bölge Selçuklu hâkimiyetine girmiştir. Selçuklu devlet sisteminde askeri kuvvetler Türklere verilirken, bürokrasi İranlıların elindeydi. Sünni İslam'ı temel alan devlet yönetimi, Nizamülmülk'ten itibaren resmi yazışmalarda ve bürokraside Farsçayı kullanmıştır.¹³¹ Selçuklu Devleti'nden sonra bölgede küçük hanedanlıklar kurulmuştur. Moğol istilasıyla karanlık bir dönem başlamıştır. İlhanlılar ile Moğollar arasındaki çatışma önemli şehirlerde ciddi hasarlara neden olmuştur. Yıllar süren hâkimiyet mücadelelerinin ardından bölge önce Kara Koyunluların, ardından Akkoyunlu Türkmenlerin kontrolüne geçmiştir.

16. yüzyılın başına gelindiğinde Şah İsmail, Safevi Devleti'nin hükümdarı olarak Akkoyunlu Devleti'ne son vererek bölgede siyasi birliği sağlamıştır. Bu dönemin gelecek yüzyıllara damgasını vuracak en önemli olayı Şiiliğin devlet politikası olarak benimsenmesiydi. Bu yeni dönem İran tarihinde bir dönüm noktası oldu. I. Şah Abbas döneminde Safeviler zirveye ulaşarak en parlak dönemini yaşamış ancak aynı zamanda Türk halkının etkisini azaltıp Gürcülere devlet içinde daha fazla güç vermeye başlamışlardır. Safevi Devleti Afganlar tarafından işgal edilmiştir. Bir süre yaşanan kaostan ardından Afşar kabilesinden Nadir Şah, devleti eski gücüne geri getirmeyi başarmıştır. Nadir Şah'ın ölümünün ardından iktidar mücadelesi Kaçar Türklerinin yükselişiyle sona erdi ve İran'daki son Türk devleti olan Kaçar Hanedanlığının (1795-1925) devri başlamıştır. Türkmen aşiretlerinden Kaçar aşiretinin lideri Ağa Muhammed Han, İran topraklarını kontrol altına alarak güçlü bir idari yapı kurdu. Bu güçlü yapıyı oluşturmak için kullandığı şiddet, İran'daki Türk milleti için en büyük felaketlerden biriydi.¹³²

20. yüzyılın ilk yarısından sonra, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Rıza Han, 1925'te İngilizlerin desteğiyle başkent Tahran'da Pehlevi Hanedanı'nı kurdu. Kaçar Hanedanlığının Rus ve İngiliz sömürsü altında çökmesi gibi, Pehlevi Hanedanlığı da Rusya'nın, İngiltere'nin ve nihayetinde ABD'nin hırsları da bataklığa sürüklendi.

---

¹³¹ Aygün Attar, "İran'ın Farslaşma Süreci ve bu Süreçte Farsçanın Rolü", *Erdem Dergisi*, Sayı 52, 2008, s.3.

¹³² Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan", *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt II, Eskişehir: 1997, ss.91-118.

Sonunda Ayetullah Humeyni, Avrupa'dan özellikle Fransa'nın desteğiyle 1979'da ülkesine döndü ve İran İslam Cumhuriyeti'ni kuracak bir devrime öncülük etti.

Safevi devletiyle başlayan süreç, İran'ı birleşik bir Şii milleti haline getirmiştir. Safevilerin en güçlü hükümdarı I. Şah Abbas, devletin yönünü Şii dini ve Fars merkezli bir eksene kaydırması. Bu yapı Safevilerin halefleri olan Afşar ve Kaçar hanedanları döneminde de devam etmiş ve 1925 yılında yönetimin nihayet Fars kökenli Pehlevi hanedanına geçmesiyle ivme kazanmıştır. 20. yüzyılın başlarında her kabile kendi dilini konuşurken Rıza Şah Pehlevi, dil birliğini sağlamayı ve Şii ve Farsça kökenli bir kimliğe sahip birleşik bir İran yaratmayı hedefleyerek Farsça'yı resmi dil haline getirmiştir. Ayrıca etnik azınlıklara yönelik çeşitli baskıcı politikalar uygulamıştır.

3.2. İran'ın Etnik Yapısı

İran ülkesi, Orta Doğu'da bulunan, 83.024.745 (Temmuz 2018 tahmini) kişi nüfusuyla zengin bir tarihe ve karmaşık bir etnik yapıya ve çeşitliliğe sahip bir millettir. İran, coğrafi konumu ve çeşitli medeniyetler ve imparatorluklarla olan tarihsel etkileşimleri nedeniyle hem Orta Doğu'da hem de dünyada etnik çeşitliliğin en yüksek olduğu ülkelerden birine sahiptir(Şek. 2). Başlıca iki grup Fars ve Türk kökenli olmakla birlikte, farklı dilleri konuşan çeşitli etnik gruplar da bulunmaktadır. Kürtler, Beluçlar, Araplar, Lorlar, Gilekler, Mazeniler ve diğer küçük gruplar ülkede mevcut olup, farklı dilleri, kültürleri ve tarihleriyle genel çeşitliliğe katkıda bulunmaktadır. İran'ın orta kesiminde Farslar çoğunluğu oluştururken, ülkenin kuzey ve kuzeybatı bölgelerinde Türkler çoğunluktadır.¹³³

İran'daki farklı etniklerin varlığı ülke için hem olumlu hem de olumsuz etkileri vardır. Bir yandan İran'ın kültürel dokusunu zenginleştirmekte olup, canlı ve çeşitli bir topluma imkân tanımaktadır. Farklı etnik gruplar ülkenin sanatına, müziğine, edebiyatına ve mutfağına katkıda bulunarak gelenek ve göreneklerden oluşan bir mozaik oluştururlar. Bu çeşitlilik aynı zamanda İran tarihinin şekillenmesinde de rol oynamış ve çeşitli etnik gruplar ülkenin kalkınmasına damgasını vurmuştur.

---

¹³³ Gün Taş, *İran'ın Ulusal Bütünlüğü ve Güney Azerbaycan Sorunu*, Ankara: Binyıl Yayınevi, 2016, s.95.

Şekil 3: İran etnik yapısını gösteren harita¹³⁴

Öte yandan İran'daki etnik çeşitlilik de zorluklara ve gerginliklere yol açmıştır. Tarih boyunca farklı etnik gruplar arasında ayrımcılık, ötekileştirme ve çatışmalar yaşanmıştır. Bu sorunlar siyasi, ekonomik ve sosyal faktörler nedeniyle daha da kötüleşti ve bazı azınlık gruplarının şikâyetlerine ve hak ve özerklik taleplerinin artmasına yol açtı. Bu zorlukların üstesinden gelmek ve ulusal birlik ve bütünleşme duygusunu teşvik etmek amacıyla İran hükümeti, etnik azınlıkların temel haklarını inkâr ederek asimilasyoncu, baskıcı ve bölücü bir politika izlemiştir. Ancak bu politikaların etkinliği sorgulanmıştır. Bazıları hükümetin yaklaşımının yetersiz olduğunu, bunun etnik azınlık grupları arasında sürekli marjinalleşmeye ve hoşnutsuzluğa yol açtığını savunurken, diğerleri bu grupların haklarının tanınması ve bunlara saygı gösterilmesi konusunda ilerleme kaydedildiğine inanıyorlar.

¹³⁴ <https://www.manaz.net/pdf-maps/stratejik-haritalar/iran-etnik-haritasi/> (Erişim tarihi: 11.08.2023).

İran'ın etnik çeşitliliğinin arka planını ve bağlamını anlamak, ülkenin karşılaştığı güncel zorlukları anlamak açısından çok önemlidir. Bu kısımda, İran'ın etnik yapısının, onu şekillendiren tarihsel faktörlerin ve bu çeşitlilikten kaynaklanan güncel sorunlara değineceğiz.

İran'da anayasaya göre resmi olarak tanınan gayrimüslimler ve resmi olmayan azınlık grupları bulunmaktadır. Ermeniler, Yahudiler, Zerdüştler, Süryaniler ve Keldaniler resmi olarak tanınan ayrıcalıklı topluluklar arasındadır. Ülkede yaşayan 2 milyon Arap, 2 milyona yakın Beluç, 5 milyon Kürt, 2-2,5 milyon Türkmen ve 35-40 milyon Azerbaycan Türkü anayasaya göre tanınmayan milletlere mensupturlar. Rafael Blaga'ya¹³⁵ göre “İran'ın etnik yapısı; Farslar %40, Azerbaycan Türkleri %32 ve Diğer %28 olarak vermektedir ve etnik azınlık olarak Kürt, Lor, Teberi, Gilek, Lek, Arap, Beluç, Kaşkayı ve Türkmenleri saymaktadır.” İran'da Gayrimüslimlere verilen hak ve ayrıcalıklar kendilerinden sayıca fazla olan diğer milletlere verilmemiştir. İran'da I. Pehlevi döneminden yani 1924'te Şii ve Fars kültürüne dayalı bir İranlılaştırma kimliği inşa etme çabaları başlatıldı, bugün bu politika arzu ettikleri gibi gerçekleşmemesine rağmen devam ettirilmek istenmektedir.

İran hükümetinin 1939-1940 yıllarında yaptığı nüfus sayım sırasında İran'ın nüfusu 10 milyona yakındır. 10 milyonluk nüfusun 5 milyonu Türk, 800 bini Arap, 700 bini Kürt, 3 milyonu Fars ve diğer etnik kökenlerden oluşuyordu.¹³⁶ İran'da, Azerbaycan eyaletini tümüyle Türkler oluşturmaktadır.

2011 yılında ülkede yapılan nüfus sayımına göre İran'ın nüfusu 75 ila 76 milyon arasında değişiyordu. Türk nüfusu hakkında şu an için kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, bazı kaynaklarda toplam nüfusun %40'ını oluşturduğu belirtilirken bazı kaynaklarda 30-33 milyon civarında bir potansiyel rakam zikredilmektedir.¹³⁷ İran Dışişleri Bakanı 2014 yılında Türkiye'ye yaptığı ziyarette nüfusun %40'ının Türkçe konuştuğunu belirtmişti.¹³⁸

---

¹³⁵ Rafael Blaga, *İran Halklar El Kitabı*, Aralık: Papirüs Yayınları, 1997.

¹³⁶ San'an Azer, *İran Türkleri*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1942, s.12.

¹³⁷ Ali Kafkasyalı, “İran Türkleri ve İran Türk Edebiyatı”, *A.Ü Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı.24, Erzurum: 2004, s.14.

¹³⁸ https://www.mfa.gov.tr/no_240-iran-disisleri-bakani-ali-ekber-salihi_nin-ulkemizi-ziyareti-hk_.tr.mfa (Erişim tarihi: 25.06.2023).

Avrupalı tarihçiler, XIX. yüzyılda İran'da altı temel etnik gruptan (Türkler, Farslar, Araplar, Kürtler, Yahudiler ve Zerdüştler) bahsederken Rus doğu bilimci V. Trubetsky ise Fars, Türk ve Arap olmak üzere üç asıl etnik gruptan bahseder.¹³⁹

Tarihçilerin hemfikir olduğu konu, çok etnikli bir yapıya sahip olan İran'da Türklerin ve Farsların nüfus olarak çoğunluğu oluşturmasıdır. Etnik grupların nüfusu hakkında kesin veriler hiçbir zaman elde edilememiştir. İrancılık kimliği ve şovenizm ideolojisi¹⁴⁰, Fars olmayan etnik grupları tek kimlik altında birleştirmeyi amaçlamış, ülkenin en az yarısını oluşturan diğer milletler ayrı sayılmamıştır.

Günümüzde İran nüfusunun yarısına yakını Farslar oluşturmaktadır. Şii mezhebine bağlı olan Farslar, genellikle Tahran, İsfahan, Kermen ve Şiraz gibi ülkenin merkezi şehirlerinde yaşamaktadır. Nüfusun diğer yarısında ise çoğunluk olarak Türkler bulunmaktadır ve bunların çoğunluğu Azerbaycan Türklerinden oluşmaktadır. Türk nüfusu, özellikle ülkenin kuzeybatı, kuzey ve merkezi eyaletlerinde özellikle Güney Azerbaycan, Tahran ve etrafında yoğun olarak yaşamaktadırlar.

3.2.1. Türkler

Bu kısımda Azerbaycan Türklerinin yanı sıra diğer Türk topluluklarına odaklanılacak ve onların bölgedeki dağılımı, nüfusları, geçim kaynakları ve Türk Hanedanlıkları hakkında bilgi verilecektir. İran Türkleri, tarihsel, kültürel ve politik olarak Türk dünyasında özel bir yeri vardır. İran'da Türklerin ya da Türk dilli halkın sayısına ilişkin veriler birbirinden büyük farklılık göstermektedir.¹⁴¹ 1940'lı yıllarda İran'da yapılan sayım sonucuna göre ülkenin nüfusu 10 milyondur ve bu nüfusun yarısı Türklerden oluşmaktadır. Farsların nüfusu ise sadece 3 milyon olarak belirlenmiştir.¹⁴² İran'daki Türkler ve Türkçe üzerine araştırmalarıyla bilinen Dr. Cevat Heyet ise, Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler dışında, Kirman ve Beluçistan gibi dağınık

---

¹³⁹ Taş, *İran'in Ulusal*, s.95.

¹⁴⁰ Mehmet Kaya, "İran Türkleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı.180, Haziran, 2009, ss.1-11.

¹⁴¹ Cevat Heyet, *İran'da Türk*, s.129-130; "Rıza Sarrafi ile Röportaj"; Osman Metin Öztürk, "Kaosa doğru İran İncelemeleri", Yalçın Sarıkaya (der.), Ankara: Fark Yayınları, 2006, s. 180-181; Daniel L. Elton, *History of Iran*, Westport- ABD, Greenwood Yayınları, 2000, s.12; John R. Bradley. "Iran's Ethnic Tinderbox", *The Washington Quarterly*, 30, 1. Kış 2006-2007, s.187.

¹⁴² Yenisey, *İran'da Etno-politik*, s.137.

bölgelerdeki Türklerle birlikte Türk nüfusunun 30 milyonu aştığını belirtmiştir.¹⁴³ Nesib L. Nassibli araştırmalarında Azerbaycan Türkülerinin İran nüfusunun %40'ını oluşturduğunu¹⁴⁴ ve bu oranda dünyadaki bütün Azerbaycan Türkleri'nin %75'i olduğunu belirtmektedir. İranlı bir diğer araştırmacı Ferhat Hosrokhavar'a göre de İran nüfusunun %40'ının Türklerden oluştuğu söylenmektedir.¹⁴⁵ Çöhreganli ise 2002 yılındaki çalışmasında, Kaşkayılar dâhil İran'daki Azerbaycan Türklerinin nüfusunun 32 milyon olduğunu, 2 milyon Türkmen ile beraber toplam Türk nüfusunun 34 milyona ulaştığını belirtmektedir.¹⁴⁶

Brenda Shaffer, çalışmasına “Azerbaycan Nüfusu” isimli ek bir bölüm yazmıştır. Shaffer Türkmensahra Türkmenlerini dışarıda tuttuğunu özellikle belirtip Azerbaycan Türklerinin sayısının genel nüfusun dörtte biri ile üçte biri arasında ve muhtemelen 20 milyon civarında olabileceğini belirtmektedir.¹⁴⁷

BM İnsan Hakları Özel Temsilcisi Copithorne'nun 2002 tarihli raporuna göre, 12 milyon aşkın nüfusu ülkenin kuzeybatısında ikamet eden, tahmini 30 milyon nüfusa sahip Azerbaycanlıların en kalabalık etnik gruplardan biri olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁸ Ayrıca İran'daki Türklerin sayısının diğer etnik gruplara göre daha fazla olduğu görüşünü destekleyen uluslararası çalışmalar da bulunmaktadır. BM'nin 1998 yılı raporlarına göre; “İran'daki etnik grupların ana dillerine göre nüfus dağılımı; Azerbaycanlılar 23.5, Farslar 22.0, Lorlar 4.28, Kürtler 3.25, Türkmenler 2.0, Kaşkayılar 2.0, Horasan Türkleri 1.5 ve Araplar 1.2 milyon civarındadır”.¹⁴⁹

---

¹⁴³ Cevat Heyet, *İran'da Türk*, ss.129-130.

¹⁴⁴ Nasib L. Nassibli, “Azerbaycan- İran Relation Challenges and prospects”, (23 November 1999). <http://ksgnotes1.harvard.edu/BCSIA/Library/nsf/pubs/nassibli>.

¹⁴⁵ Ferhat Hosrokhavar, “The Islamic Revolution in Iran: Retrospect After a Quarter of a Century”, Thesis Eleven, 76, Şubat 2004, s.80.

¹⁴⁶ Mahmoudali Chehregani, “CSIS Caucasus Project Meeting Notes Azerbaijani Turks of Iran: Will They Lead a Revaluation Again?”, (8 Ağustos 2002), <http://www.csis.org/ruseura/caucasus/020808.pdf>. Erişim tarihi 15.03.2023)

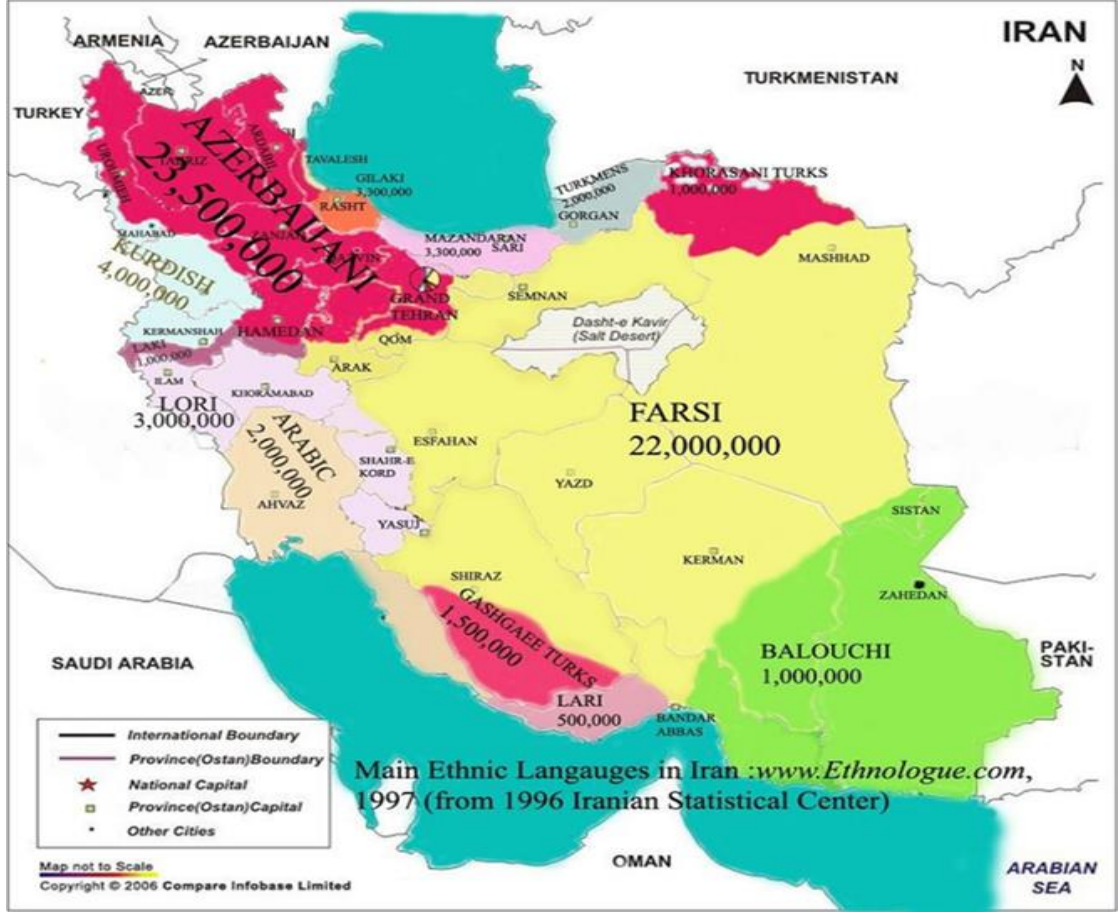
¹⁴⁷ Brenda Shaffer, *Borders and Brethren: Iran and the Challenge of Azerbaijan Identity*, Cambridge, Massachusetts: The MIT Pres, 2002, ss.221-225.

¹⁴⁸ Maurice Danby Copithorne, *Pursuant to Commission Resolution 2001/17*, 16.01.2002, s.19.

¹⁴⁹ Raymond Furon, *İran*, (İstanbul 1943), 11 ve World Languages and the Languages of Iran 1998'den aktaran Ali Kafkasyalı, *İran Türkleri Aşık Muhitleri*, Erzurum: 2006, s.17.

Şekil 4: İran'daki etnik grupların ana dillerine göre nüfus dağılımını gösteren harita¹⁵⁰

Görüldüğü gibi İran'daki etnik grupların sayısına ilişkin veriler büyük farklılıklar göstermektedir. Ancak tahmin, veri, rapor ve gözlemlere dayanarak İran nüfusunun kabaca %40-45'inin Türk kökenli halklardan (Azerbaycanlılar, Kaşkaylar, Türkmenler, Kaçarlar, Halaçlar, Afşarlar, Karapapaklar vb.) oluştuğunu söyleyebiliriz.¹⁵¹

Ali Kafkasyalı, İran'daki Türklerin yaşadığı bölgeleri üç gruba ayırarak incelemektedir.¹⁵²

¹⁵⁰ https://devridunya.blogspot.com/2011/02/iran-haritalar.html#google_vignette (Erişim tarihi: 13.07.2023).

¹⁵¹ Yenisey, *İran'da Etno-politik*, s.137; Heyet, *İran'da Türk*, s.129-130; "Rıza Sarrafi ile Röportaj"; Osman Metin Öztürk, "Kaosa doğru İran İncelemeleri", Yalçın Sarıkaya (der.), Ankara: Fark Yayınları, 2006, s. 180-181; Daniel L. Elton, *History of Iran*, Westport- ABD, Greenwood Yayınları, 2000, s.12; John R. Bradley, "Iran's Ethnic Tinderbox", *The Washington Quarterly*, 30, 1. Kış 2006-2007, s.187.

¹⁵² Kafkasyalı, *İran Coğrafyasında Türkler*, ss.23-25.

Birinci bölge Güney Azerbaycan ya da Kuzeybatı Türk yurtları diye adlandırılan Tahran'dan başlayarak kuzeybatıya uzanır ve Türkiye- İran sınırı boyunca yer alır. İkinci bölge, Hazar Denizinden başlayarak Afganistan sınırına kadar devam eder ve Horasan Türkleri ve Türkmenlerin yaşadığı alandır. Üçüncü bölge ise İran'ın güneybatısındaki plato ve yaylaları içerir ve "Kaşkayı Yurdu" olarak da bilinir.¹⁵³

Şekil 5: İran Türklerinin nüfus bakımından dağılımını gösteren harita

Sözde medeni Avrupa devletleri yüzyıllar boyunca, Türk milletlerinin birliğini ve bütünlüğünü bozmak için mücadele etmişlerdir. Bu mücadeleler bazen kolektif, bazen ayrı ayrı ama her zaman tek bir amaç doğrultusunda yürütülmüştür. Geçtiğimiz yüzyıllar boyunca bu öfke ve nefret, soykırım, savaş ve asimilasyon şeklinde üzerimize salıverildi ve bugün de devam etmektedir. Geçmişten gelen bu mücadele, günümüzde karşı karşıya kaldığımız ekonomik savaş, kültürel yozlaşma ve etnik kimlik krizinde de varlığını sürdürmektedir.

¹⁵³ Kafkasyalı, *İran Coğrafyasında Türkler*, ss.231-232.

Rusya'nın hâkimiyeti altındaki aynı ırktan soydaşlarımız, Türk kimliklerinden ayırma amacıyla Kırgız, Özbek, Azeri, Kazak olarak isimlendirilmiştir. Aynı politikayı sürdüren İran, sınırları içinde yaşayan Türkleri "Azeriler" olarak etiketleyerek, onları komşu bölgedeki diğer Türklerden ayırmayı, önce etnik kökenden arındırmayı, sonra da asimile etmeyi daha kolay hale getirmeyi amaçlamaktadır. Bu politikaların yegâne amacı Güney Azerbaycan Türklerini etnik kimliklerinden koparmak ve nihayetinde parçalayarak yok etmektir. Türklerin bin yıllardır anavatanı olan günümüz İran'ında Türkler azınlık siyasetinin ön saflarında yer alıyorlar.¹⁵⁴

Bu bin yıllık süreçte hükümdarların Türk asıllı olması Türklere herhangi bir ayrıcalık sağlamadığı gibi, Fars milletini de asimile etmemiştir. Mehmet Emin Resulzade'ye göre, “İran'da Güney Azerbaycan Türkleri ne Rusya'daki gibi mahkûm, ne de Türkiye'deki gibi hakım bir millet değildir.”¹⁵⁵ Pehlevi döneminde bu durum daha da vahimleşti ve 1925'ten sonra İran şovenizmine dönüşmüştür. Bu durum Türk istihbaratı tarafından da rapor edilerek dönemin yetkililerine sunulmuştur.¹⁵⁶ İranlı yetkililer daha da ileri giderek bölgede yaşayan Güney Azerbaycan Türklerinin aslında Türk olmadığını, Moğollar tarafından Türkçe öğretildiğini ve Fars kökenli olduklarını iddia ettiler. Ancak Moğolların Türkçe konuşmadıkları pek çok kaynaktan da anlaşıldığı üzere bilinmektedir. Bugün bile İran'daki bazı Türklerin kendilerini Azeri olarak tanınmasının Türkmençay Antlaşması'yla ikiye ayrılan Azerbaycan'ın dünya siyasetinde tek bir millet olduğunu gösterdiği söylenmektedir.

Modern çağda İran coğrafyasındaki Türkler kimliklerini tanımlamada zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. 20. yüzyılın başlarında modern İran ulus devletinin kurulması, İran milliyetçiliğine ve Fars kültürüne yeniden odaklanılmasını beraberinde getirdi. Bu durum İran'daki Türk azınlığın asimilasyon ve ötekileştirme dönemine girmesine neden oldu.

Ancak devletin bu ayrıştırıcı siyasetine karşı Türkler daha güçlü bir şekilde kendi kimliklerine sarılmaktadırlar. Sonuç olarak, Türklerin İran coğrafyasındaki tarihi geçmişi, etkileşimler, etkiler ve zorluklarla dolu zengin bir dokudur. Eski Türk

---

¹⁵⁴ Kafkasyalı, *İran Coğrafyasında Türkler*, s.67.

¹⁵⁵ Mehmed Emin Resulzade, *İran Türkleri*, İstanbul: 1990, s.17.

¹⁵⁶ Cumhurbaşkanlığı Arşivi 260-753-44.

istilalarından modern çağa kadar Türkler, İran'ın kültürel, siyasi ve sosyal manzarasının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu tarihsel arka planı anlamak, Türklerin İran coğrafyasındaki önemini ve İran toplumuna katkılarını kavramak açısından büyük önem taşımaktadır.

İran Türkleri İran tarihinin en az 1500 yılında idareci olarak var olmuştur. Anadolu'ya gelen Oğuz Türklerin ana gövdesi daima İran coğrafyasında olmuştur. Gazneliler, Safeviler, Kaçarlar olmadan İran tarihini ne yazmak ne de anlamak mümkündür.

Bu tarihi tecrübenin yanı sıra, İran Türklerinin toplumdaki, ekonomideki ve ordudaki geleneksel yeri ve konumları, hiçbir zaman kendilerini azınlık olarak görmelerine veya devletin sahibi olduklarından şüphe duymalarına neden olmamıştır. Elbette bunda çoğunluğun Şii olmasının da etkisi var. Ancak İran Türkleri, 1905-1911 İran Meşrutiyet Devrimi sırasında Settar Han ve Bağır Han'ın direnişiyle başlayan, 1920'de Şeyh Muhammed Hiyabani liderliğindeki Azadistan Devleti'nin girişimiyle devam eden, 1945 yılında Seyyid Cafer Pişaveri hareketi ile farklı bir boyut kazanan ve 1979 İslam Devrimi sırasında ise Halk- Müslüman Hareketi ile tekrar gündeme gelen "Azerbaycan" merkezli bir özgürlük damarına da sahiptir.

İran'daki Azerbaycan Türklerin, son 20 yılda kapsamlı, derinlikli ve etkili bir ulusallaşma içinde olduğu, bunun zaman zaman toplumsal gösterilerle su yüzüne çıktığı görülmektedir. Bunda, özellikle Sovyetlerin dağılıp bir bağımsız Azerbaycan devletinin ortaya çıkması, Karabağ Savaşında İran resmi politikasının kendilerini memnun etmemesi, İran'da Azerbaycan-Türk bölgelerinin yeterince yatırım almıyor olması, Anayasada var olan anadilde eğitim hakkının verilmemesi, İran medyasında Türkler ve Türkçeye zaman zaman hakaretler edilmesi gibi nedenler önemli rol oynamıştır.

Özellikle gençler arasında, Türk kimliği sosyal hayat ve medyada belirgin bir şekilde kendisini Fars kimliğinden ve hatta İran kimliğinden ayırmaya ve Azerbaycan ve Türkiye ile ortaklığa vurgu yapmaya eğilimlidir. Siyasi düzeyde ifade edilen farklı düşünceler, futbol ve diğer spor dallarında da Türklüğün büyük bir meydan okumasına neden olmaktadır. Özellikle Birinci Lig'de yer alan Tebriz takımı "Traktör" takımı olarak bilinir ve bu nedenle Türklüğü temsil eden bir sembole dönüşmüştür.

3.2.2. Farslar

Fars etnik grubu, İran'daki en baskın ve büyük etnik gruptur ve ülke nüfusunun yaklaşık yarısına yakın bir oranı oluşturduğu tahmin edilmektedir. Farslar etnik bir grup olarak, Tahran, Semnan, İsfahan, Yazd, Kerman, Fars ve Horasan eyaletlerinde yaşarlar. Bu bölgelerin dışındaki Farslar buldukları bölgenin yerli halkı olmayıp sonradan çeşitli sebeplerle oraya gitmişlerdir. Farsların İran'daki toplam sayısı konusunda resmi veri olmadığı gibi tahmin etmek de oldukça güçtür. Bununla birlikte, ülke nüfusunun yaklaşık %40'ına tekabül ettikleri, dolayısıyla 30-35 milyon civarında oldukları bazı kaynaklarda belirtilmiştir.¹⁵⁷ Bununla birlikte, Farslar ülkenin merkezi ve kuzey bölgesinde yaşayan, Gilek, Mazenderani, Taliş, Tat, Kürt ve Lor gibi halklarla akrabalığı olan bir halktır.

İranlılar olarak da bilinen Farslar, binlerce yıl öncesine dayanan zengin bir tarihe sahiptir ve İran'ın kültürel, politik ve sosyal manzarasının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Fars etnik grubunun tarihi, Akamenid İmparatorluğuna kadar uzanmaktadır. Büyük Kyros'un yönetimi altında Farslar topraklarını genişleterek Mısır'dan Hindistan'a kadar uzanan geniş bir imparatorluk kurmuşlardır. 7. yüzyılda İran'ın İslami fethi sırasında Fars kimliği ve kültürü önemli zorluklarla karşı karşıya kalmış, Arap fatihler bölgeye İslam'ı tanıtmış ve İran toplumu bir Araplaşma sürecine girmiştir. Ancak Arap kültürünün ve dilinin etkisine rağmen Farslar kendilerine özgü kimlik ve dillerini korumayı başarmışlardır.

Farsça olarak da bilinen Fars dili, İran'ın resmi dilidir ve nüfusun çoğunluğu tarafından konuşulmaktadır. Hint-Avrupa dili olup, yüzyıllar öncesine dayanan zengin bir edebiyat geleneğine sahiptir. Fars edebiyatı, şiiri ve sanatı yalnızca İran toplumu üzerinde değil, aynı zamanda daha geniş bir bölge üzerinde de derin bir etki yaratmıştır. İran'da çoğunluktaki etnik grup olan Farslar, tarihsel olarak önemli bir siyasi ve sosyo-ekonomik güce sahip olmuşlar ve İran tarihinde dönem dönem yönetici durumunda olmuşlardır.

---

¹⁵⁷ Blaga, *İran Halkları*, s.8; Aygün Attar, *İran'ın Etnik Yapısı*, Ankara, Divan Yay, 2006, ss.163-164; Rasmus Christian Elling, *Minorities in Iran, Nationalism and Ethnicity after Khomeini*, New York: Palgrave MacMillan, 2013.

Sosyo-ekonomik statü açısından Farslar, diğer etnik gruplarla karşılaştırıldığında genellikle eğitim, sağlık ve iş fırsatlarına daha iyi erişime sahiptir. Bu eşitsizlik, azınlık toplulukları arasında eşitsizlik ve ötekileştirme duygularına katkıda bulunarak sosyal ve ekonomik gerilimlere yol açmıştır.

Farslar kültürel kimliklerini ve siyasi hakimiyetlerini korumada başarılı olsalar da İran'da etnik entegrasyon ve uyum açısından hâlâ çözülmesi gereken zorluklar var. Temel zorluklardan biri, etnik sınırları aşan bir ulusal birlik ve kapsayıcılık duygusunu teşvik etme ihtiyacıdır.

Kültürel çeşitliliği ve hoşgörüyü teşvik etme çabaları, daha kapsayıcı bir toplumun teşvik edilmesi için gereklidir. Bu, tüm etnik grupların kültürel haklarının tanınmasını ve bunlara saygı gösterilmesini, kültürlerarası diyalogun teşvik edilmesini ve etnik kökenlerine bakılmaksızın tüm vatandaşlara eşit fırsatlar sağlanmasını içermektedir.

Diğer bir zorluk ise sosyo-ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi ve önemli bir etnik azınlık nüfusunun bulunduğu bölgelerde ekonomik kalkınmanın desteklenmesi ihtiyacıdır. Bu, eşitsizliği azaltmayı ve eğitim, sağlık ve istihdam fırsatlarına erişimi iyileştirmeyi amaçlayan hedefli politikalar ve yatırımlar yoluyla başarılabilir.

Sonuç olarak, Farslar İran'da çoğunlukta olan etnik gruptur ve ülkenin tarihi ve kültürünün şekillenmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Siyasi ve sosyo-ekonomik avantajlara sahip olsalar da etnik entegrasyon ve kapsayıcılık açısından hâlâ çözülmesi gereken zorluklar var. İran, kültürel çeşitliliği teşvik ederek, sosyo-ekonomik eşitsizlikleri gidererek ve ulusal birlik duygusunu güçlendirerek, tüm etnik gruplar için daha kapsayıcı ve uyumlu bir toplum inşa etme yönünde çalışabilir.

3.2.3. Kürtler

Kürtler, İran'ın etnik gruplarından biri olup, yoğun olarak ülkenin batı bölgelerinde yaşamaktadırlar. Siyasi hassasiyetler ve resmi veri eksikliği gibi çeşitli faktörler nedeniyle İran'daki Kürtlerin kesin nüfusunu belirlemek zor olsa da, tahminler Kürtlerin İran nüfusunun % 4-5'lik bir bölümünü oluşturduğunu gösteriyor. BM'nin 1998 yılı "İran'daki etnik grupların ana dillerine göre nüfus dağılımı" adlı

raporuna göre, Kürtlerin nüfusu 3.25 milyon civarında belirlenmiştir.¹⁵⁸ Ancak bu rakamların yaklaşık olduğunu ve tahmin için kullanılan farklı kaynaklara ve metodolojilere bağlı olarak değişebileceğini unutmamak önemlidir. İran'daki Kürtlerin çoğunluğu ülkenin batı kesiminde yer alan Kürdistan, Kermanshah, İlam ve az sayıda da Batı Azerbaycan vilayetlerinde yaşıyorlar. İran'da Kürtlerin nüfusu Türkiye, Irak ve Suriye'dekinden daha azdır. İran'da ağırlıklı olarak "Kürdistan" olarak bilinen bölgede yoğunlaşan Kürt nüfusu genel olarak Şafii mezhebine mensup olup Kürt kimliğini kabul etmeyi reddederek kendilerini Kirmanşahlı olarak tanımlamayı tercih etmektedirler.

İran'daki Kürt nüfusu çeşitli alt gruplardan ve klanlardan oluşan çok çeşitlidir. İran'da konuşulan iki ana Kürt lehçesi Sorani ve Kurmanji'dir; Sorani en yaygın konuşulandır. Bu lehçeler, diğer bölgesel farklılıklarla birlikte, Kürt toplumu içindeki dil çeşitliliğine katkıda bulunmaktadır.

Kürtlerin Aryan ırkından geldiğini iddia eden Seyid Hüseyin Huzni Muhriyani¹⁵⁹, sonradan bu görüşünden vazgeçmiştir. Ancak Kürt aydınları arasında bu tez hala tartışma konusu olmuşsa da Kürtçe olan dilleri, Hint-Avrupa dil ailesine ait olup birçok lehçesi bulunmaktadır. 1930-1940 yıllarında, İran'da Kürtlerin 140 kabile ve klandan oluştuğu ve toplam 2 milyon civarında nüfusa sahip olduğu tespit edilmiştir. 1939'da Kürt siyasetçi Gasemlu'nun verdiği bilgiye göre Kürt nüfusu 2-2,5 milyon arasındadır, ancak Rus tarihçilerin tahminlerine göre bu sayı 1,8-2 milyon arasındadır.¹⁶⁰

İran'daki diğer etnik azınlık grupları gibi Kürtler de tarih boyunca ötekileştirilmeye ve ayrımcılığa maruz kalmıştır. Siyasi temsil, ekonomik fırsatlar ve kaynaklara erişim konularında sınırlamalarla karşı karşıya kalmışlardır. Merkezi hükümetin politikaları çoğu zaman Kürt bölgelerinin kalkınma ve altyapı ihtiyaçlarını göz ardı ederek, Kürt nüfusu ile ülkenin geri kalanı arasındaki sosyo-ekonomik eşitsizlikleri daha da artırmışlardır. İran'daki Kürt nüfusu bu baskıcı siyasete karşı

---

¹⁵⁸ Raymond Furon, İran, (İstanbul 1943), 11 ve World Languages and the Languages of Iran 1998'den aktaran Kafkasyalı, *İran Türkleri*, s.17.

¹⁵⁹ Yenisey, *İran'da Etno-politik*, s.130

¹⁶⁰ Yenisey, *İran'da Etno-politik*, s.117.

çıkarak özerklik, kültürel ve siyasi haklarının tanınmasını ve Kürt kimliğinin korunmasını savunan çeşitli Kürt siyasi örgütleri ve hareketleri ortaya çıkmıştı.

Özellikle İran'daki demokratik ortamın zirveye ulaştığı 1945 yılında, Azerbaycan Milli Hükümeti'nin kurulması ve özerkliğinin ilan edilmesindeki gelişmeler, Mahabad'da da etkili olmuştur.¹⁶¹ Ayrıca Kürdistan adlı gazetenin yayınlanmasıyla bilinçlenen Kürt halkı ve aşiretler birleşerek 22 Ocak 1946'da Mahabad Kürt Cumhuriyeti resmi olarak ilan edilmiş¹⁶² ve Gazi Muhammed cumhuriyetin başkanı olarak seçilmiştir.¹⁶³ Kimi tarihçilere göre, bu yapı bir devletten ziyade aşiretlerin kendi yerel bağımsızlıklarını ilan ettiği ve kendi çıkarlarını gözetmeyi amaçlayan bir konfederasyon gibi yapı olduğudur.¹⁶⁴

3.2.4. Araplar

Sami halkları olarak da anılan grubun tamamını İran Arapları oluşturur. Araplar Huzistan eyaletinde petrol şehirlerinde ve Basra Körfezi kıyısında yerleştikleri ve 2000 yıllarda İran'ın %4'lük nüfusunu oluşturdukları ve petrol zenginliği nedeniyle de iyi bir konuma sahip oldukları belirtilmektedir. İran'daki Arap topluluğu zengin bir tarihe ve kültürel mirasa sahiptir, ancak aynı zamanda İran toplumu içinde tanınma ve entegrasyon konusunda çeşitli zorluklarla ve mücadelelerle de karşı karşıya kalmışlardır.

İran'daki Arap topluluğu kimlik ve entegrasyon açısından zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Arap kültürel miraslarını korurken aynı zamanda İran kültürünü ve dilini de benimsemişlerdir. Ancak Arap kimliğinin marjinalleştirildiği veya bastırıldığı, yabancılaşma ve ayrımcılık duygularına yol açan durumlar da olmuştur.

Dil, kültürel kimliğin önemli bir unsurudur. İran'daki Arap topluluğu, asimilasyona uğrayan diğer etnik gruplar gibi Arapça dillerini koruma konusunda zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. İran'da Arapça resmi dil olarak tanınmamaktadır

---

¹⁶¹ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev., Mehmet Harmancı, İstanbul: 2008, s.307.

¹⁶² Erwand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, çev., Dilek Şendil, İstanbul: 2008, s.147.

¹⁶³ Recep Albayrak, *Türklerin İran'ı-Yakın Gelecek-1*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2013, s.115.

¹⁶⁴ Yenisey, *İran'da Etno-politik*, s.117.

ve Arapça konuşulan okullar ve medya sınırlıdır. Dillerinin tanınmaması ve desteklenmemesi, Arap kültürel mirasının korunmasını ve tanıtılmasını engellemektedir.

Arap milliyetçiliği, İran'daki etnik Arap topluluğunun kimliğini geliştirmelerine ve aktivizmini güçlendiren önemli bir ideolojidir. Bu ideolojiler, İran'da yaşayan Araplara kültürel ve siyasi haklarını savunmaları için bir çerçeve sağlamış aynı zamanda daha geniş Arap dünyasıyla dayanışma duygusunu güçlendirmiştir. Arap milliyetçiliği, Arap köklerini yeniden bağlama ve İran'da farklı kimliklerini savunma konusunda Arap dilini, geleneklerini ve tarihini vurgulamıştır. İranlı Araplar, zorluklara rağmen İran bağlamında tanınma ve eşitlik mücadelesine devam etmektedir.

3.2.5. Beluçlar

Beluçlar, İran'da tarih boyunca ötekileştirilmeye ve baskıya maruz kalan bir diğer etnik gruptur. Tahminlere göre nüfusları 1,5 milyon civarındadır ve çoğunlukla Pakistan ve Afganistan ile sınırdaş olan Sistan ve Beluçistan ilinde yaşarlar. Ortadoğu ve Güney Asya'nın geçiş yolu üzerinde bulunan Beluçların merkezi kenti Zahedan önemli bir konuma sahiptir.

Beluçlar, günümüz İran'ının oluşumundan önceye uzanan zengin bir tarihe sahiptir. Binlerce yıl önce bölgeye göç eden eski Hint-İran kabilelerinin torunları olduklarına inanılır. Zamanla Hint-İran dil ailesinin ait olan Beluci dilini geliştirmişlerdir. 7. yüzyılda Arapların İran'ı fethi sırasında Beluçlar da diğer birçok etnik grup gibi Arap egemenliği altına girdi. Ancak Araplaşmanın etkisine rağmen kendilerine özgü kimliklerini ve kültürlerini korumayı başarmışlardır. Sonraki yüzyıllarda Beluçlar, bölge üzerindeki güçlerini ve kontrollerini sağlamlaştırmaya çalışan Safeviler ve Kaçarlar da dâhil olmak üzere farklı yönetici hanedanlardan çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardır.

Beluçlar diğer etnik azınlıklar gibi uzun süredir İran devleti içinde dışlanmış durumda ve ekonomik, sosyal ve siyasi baskılarla karşı karşıya kalmaktadır. Yaşadıkları bölge Sistan ve Beluçistan, İran'ın en az gelişmiş ve en fakir eyaletlerinden biridir. Altyapı eksikliği, eğitim ve sağlık hizmetlerine sınırlı erişim ve yüksek işsizlik oranlar Beluçların sosyo-ekonomik olarak ötekileştirmelerine neden

olmuştur. Dahası, Beluçlar çoğu zaman merkezi hkmetin siyasi süreçlerinden ve karar alma mekanizmalarından dışlanmış hissederek. Bu durum Beluç nüfusu arasında siyasi yabancılaşma ve hayal kırıklığı hissine yol açmaktadır. Yönetimde temsil ve katılım eksikliği, Őikyetleri artırmakta olup daha fazla özerklik veya bağımsızlık isteyen ayrılıki hareketlerin yükselişine katkıda bulunmaktadır.

4. BÖLÜM: İRAN'DA TÜRKLER ÜZERİNE UYGULANAN ASİMİLASYON SİYASETİ VE TÜRKLERİN ASİMİLASYON SİYASETİNE KARŞI VERDİKLERİ TEPKİLER

4.1. İran'daki Türkler Üzerinde Uygulanan Asimilasyon Siyaseti

İran'daki asimilasyon politikaları, İran Türklerinin kimliğinin ve asimilasyona tepkilerinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. İran hükümeti, etnik azınlıkları hâkim Fars kültürüne asimile etmeyi amaçlayan çeşitli politikalar uygulamıştır. Bu politikaların İran Türklerinin kimlikleri ve kültürel korunmaları üzerinde derin etkileri olmuştur.

Azerbaycan coğrafyası, Rusya ile olan savaşta, Gülistan ve Türkmençay antlaşmalarıyla Kuzey ve Güney Azerbaycan olarak ikiye ayrılmıştır. Rus ve Fars kültürlerinin etkisi altında iki bölgede farklı gelişmeler yaşanmış ve Güney Azerbaycan bölgesi asimilasyon politikalarına maruz kalmıştır. Bu politikalar Pehlevi hükümdarlığı döneminden beri değişik yöntemler kullanılarak günümüze kadar uygulanmaktadır.

1925'te İran'da Türkler politikadan uzaklaştırılmış ve hükümet Türk Kaçar Hanedanlığın elinden alınarak Pehlevi sülalesine verilmiştir. Bu değişimin arkasında, İngiliz ve İngiliz yanlısı kişiler ve misyonerlerin etkileri olduğu görülmektedir.¹⁶⁵ İran'ın egemenliğinde yüz elli yıllık bir süre boyunca hüküm süren Kaçar Hanedanı'nın¹⁶⁶ sonlandırılması için hazırlıklar, Meşruta Hareketi'nin¹⁶⁷ manipüle edilmesiyle başlamıştır. Meşrutacılık ilk etapta anayasa ve parlamentonun açılmasını hedeflemişti ancak misyonerlerin etkisiyle sömürgeci güçlerin kendi gündemlerini

---

¹⁶⁵ İngiliz Generali Edmund Ironside, Tabatabayi ve Furugi adında İngiliz yanlısı misyonerlerin yardımıyla Ahmed Şah Kaçar'ı darbeyle yönetimden uzaklaştırmış, yerine İngiliz Elçiliği'nde at bakıcılığı görevinde bulunan Rıza'yı getirmişti.

¹⁶⁶ Kaçar Hanedanı, İran'daki Azerbaycan Türklerinin Kaçar boylarından olan Kovanlı kolu tarafından kurulmuş ve 1794 ile 1925 yılları arasında hüküm sürmüştür.

¹⁶⁷ Meşruta hareketi (Arapça şart kökünden), İran'da Kaçar Hanedanı'ndan Nasıreddin Şah (1831- 1896) ve oğlu Muhammed Ali Şah'ın (1872-1925) döneminde padişahın yetkilerini kısıtlama, meclis ve anayasanın ortaya çıkışıyla sonuçlanan olaylara verilen addır.

takip etmelerinin bir aracı haline geldi. Tahran'dan sonra ikinci başkent olarak kabul edilen Tebriz şehri, Meşrutacı hareketinin merkezi ve İran'ın siyasi başkenti haline gelerek olayların gidişatını şekillendirdi.¹⁶⁸

İran coğrafyasında yaşayan Türklerin milli kimliği pek fazla çalışma konusu olmamıştır. Bunun nedeni, bir yandan Türklerin yazılı edebiyattan ziyade sözlü edebiyata yönelmesi, diğer yandan da 1946'da Güney Azerbaycan hükümetinin devrilmesinden sonra Pehlevi hanedanının gerçekleştirdiği kültürel soykırımdır. Milli Hükümetin merkezi güçler tarafından yıkılmasıyla birlikte 30.000 fazla Azerbaycanlı Türk katledildi ve pek çok yazar ve aydın ya idam edildi ya da sürgüne gönderildi.

İran'da son yüzyılda yaşanan siyasi olayları incelediğimizde jeopolitik yapıyı daha somut hale getirebiliriz. Türklerin bu bölgede siyaset sahnesinden uzaklaştırılması, Kaçarlar yerine Pehlevilerin getirilmesi, İran'da Türk kimliği, dili ve kültürünün yok edilmesi siyasetinin başlatılması, Meşruta sürecin çarpıtılmasıyla başlamıştır. İngiliz büyükelçiliğinde at bakıcılığı yapan ve daha sonra Nizamiye'ye atanan Rıza han, Tahran'da darbeyle iktidara getirildi ve bölgede yapay bir tarih yaratıldı. İran'ın gerçek sahibinin Persler olduğu ve Türklerin buraya daha sonra göç ettiği iddiasıyla Türk kültürünü bölgeden söküp atma politikası başlatıldı. Hatta Rıza Şah bu amaçla eğitilmiş ve iktidara getirilmiştir. Tebriz'in işgalinde ve Settar Han'ın öldürülmesinde önemli rol oynayan bu şahıs, Ahmed Şah'ın İngiltere gezisi sırasında darbe yaparak yönetimi ele geçirdi. İran'da Farsçayı resmi dil ilan eden Pehleviler, Türkçeyi yasaklamış ve o döneme kadar oluşturulan mimari eserleri yıkarak İran'daki Türk varlığını ve kültürünü yok etmeye çalışmışlardır.¹⁶⁹

---

¹⁶⁸ Nabi Kobotarian Azeroğlu, “*Güney Azerbaycan Türklerinin Tarihi Romanı “Settar Han Hamaseti”*”, Türk Dünyası Araştırmaları, Cilt: 130, Sayı: 257, İstanbul: 2022, ss.357-382.

¹⁶⁹ Azeroğlu, *Güney Azerbaycan*, ss.359-360.

Asker Haydari, *Tufan Der Azerbaycan* kitabında Azerbaycan sınırlarını İbn Havkal'ın, 977 yılında yazdığı "Suret el-Arz" [Yeryüzünün Siması] kitabına atıfta bulunarak şu şekilde ele almıştır:

Azerbaycan coğrafyası doğudan Cibal, Deylem ve Hazar Denizi'nin batısı (Gilan ve Mazenderan), batıdan Ermen, Ellan ve Cezire [Ada], kuzeyden Ellan ve Cibal-i Kabak (Kafkasya) ve güneyden Irak [Irak-ı Acem] ve Cezire (Erak, Humeyn ve İsfahan) ile sınırlıdır.¹⁷¹

Rahim Reisniya da, *Azerbaycan Der Seyr-e Tarih* kitabında benzer bir biçimde Yakut el-Hamevi (1178-1229) *Mucemü'l Büldan* eserinde Azerbaycan coğrafyasını ele aldığı zamana atıfta bulunarak Azerbaycan'ın sınırlarını şu şekilde çizmektedir: "*Azerbaycan sınırları doğudan Berde'den (Kür nehrinin güney kısmı ve Aras nehrinin kuzeyi) başlayıp batıda Erzincan'a kadar uzanmaktadır. Kuzeyden ise Deylem, Gilan ve Tarım bölgelerine bağlanmaktadır.*"¹⁷²

Kave Bayat adlı bir diğer yazar ise, *Azerbaycan Der Mochiz-e Tarih* kitabında, Hamdullah el-Müstevfi'nin (1281-1340), *Nüzhetü'l Kulub* eserindeki Azerbaycan yurdu ve sınırlarını baz alarak Azerbaycan'ın şu bölgelerden oluştuğunu yazmaktadır:

Azerbaycan yurdu 9 tümendir. 27 şehir bulunmaktadır. Bu yurdun büyük bir bölümünde havalar soğuk ve bazı bölgelerinde ılımandır. Sınırları Irak-ı Acem (İran'ın bugünkü Erak şehri ve İsfahan'a kadar uzanan bölge), Muğan, Gürcistan, Ermen ve Kürdistan ile çevrilidir. Uzunluğu Bakü'den Halhal'a 95 fersah, genişliği Becrevan'dan (Muğan bölgesinin eski şehirlerindendir) Sipan'a kadar 55 fersahtır.¹⁷³

Abdullah Mustofi'nin de ifadesine göre, "*Azerbaycan eyaleti Kerman, Horasan ve Fars eyaletleriyle daima en önde olmuş; genellikle de bunların arasında birinci sırada yer almıştır.*"¹⁷⁴ Bununla birlikte Fransız gezgin J. Chardin de Azerbaycan bölgesini, "*Irak-ı Acem ve Fars eyaletleri ile her zaman zirvede yer alan üç eyaletten biri olduğunu yazmıştır.*"¹⁷⁵

---

¹⁷¹ Asker Haydari, *Tufan Der Azerbaycan [Azerbaycan'da Kasırga]*. Tebriz: Ahrar Yayınları, (1381/2002). s.12.

¹⁷² Rahim Reisniya, *Azerbaycan Der Seyr-e Tarih [Tarih Sürecinde Azerbaycan]*. Tahran: Nima Yayınları, 2000, s.76.

¹⁷³ Kave Bayat, *Azerbaycan Der Mochiz-e Tarih [Tarihin Yükselen Dalgalarında Azerbaycan]*. Tahran: Perdis-e Daniş Yayınları, 2011, s.102.

¹⁷⁴ Yalçın Sarıkaya "*İran'da Milliyetçilik ve Bölgeye Yansımaları*", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara: 2007, s.117.

¹⁷⁵ James Dee Clark, *The History of the Iranian Province of Azerbaijan, 1848-1914*, Doktora Tezi, The University of Texas in Austin, 1999, p.17.

Doerfer'e göre Azerbaycan Türk edebiyatının Fars edebiyatıyla kıyaslanacak seviyeye ulaştığı söylenebilir ancak bu aynı zamanda Farsların Türkler üzerindeki kültürel üstünlüğüne ve onlara karşı gizli düşmanlıklarına da işaret etmektedir. Bu düşmanlık, İran'ın 997'den 1925'e kadar neredeyse bin yıllık Türk egemenliği döneminden kaynaklanmaktadır. Bu bin yıl boyunca İran'da saray, asker ve soylu sınıfının tamamı Türklerden oluşuyordu. Bu nedenle Pehlevi Hanedanlığı döneminde 1925'ten başlayarak İran'da tüm Turan kültürel faaliyetleri yasaklanmış ve Türklerle ilgili her türlü bilimsel araştırmanın yapılması son derece zorlaşmıştır.¹⁷⁶

Bin yıla yakın İran yönetimini elinde bulunduran ve ülke nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturan İran Türklerinin siyasi durumu oldukça ilginçtir. Kaçarlar döneminde Türklerin İran'daki konumunu anlatan Mehmed Emin Resulzade; “*İran Türklerinin ne Rusya'da olduğu gibi mahkûm, ne de Türkiye'de olduğu gibi hâkim bir millet olduklarını ve Farslarla hukukta eşit vatandaş hâlinde olup aynı haklara, aynı imtiyazlara sahip olduklarını*” belirtiyor. Ancak Resulzade'ye göre “*İran hükümdarlarının Türk olması Türklere özel bir ayrıcalık bahsetmediği gibi, Fars milletinin tazyikine de sebep olmamıştır.*”¹⁷⁷

Tebriz, 19. yüzyıl boyunca siyasi ve ekonomik nedenlerden dolayı ülkenin en büyük şehri konumuna yükselmiştir. Genç İngiliz devlet adamı George Curzon, 1890 yılında İran'a yaptığı seyahatlerde Azerbaycan'ın Zagros, Elburz ve Kafkas dağlarının yanı sıra görkemli derin vadileri ve uçsuz bucaksız yemyeşil ovalarını da içeren olağanüstü coğrafyasından bahsetmişti.¹⁷⁸

Muhammed Tağı Zehtabî'nin “İran Türklerinin Eski Tarihi” adlı kitabında Azerbaycan'daki milattan önceki medeniyetlerin yerli ahaliye ait olduğunu ve milliyetçiliği yurtla ilişkilendiren ve Pan-Farsistin sahiplik iddialarına cevap mahiyetindeki eseri, Azerbaycan'ın o dönemlerde de ayrıcalıklı bir yer olduğunu yazmaktadır.¹⁷⁹

---

¹⁷⁶ Gerhard Doerfer, “İran'da Türkler”, Türk Dili, TDK Yay, (Kasım 1987), s.431, 242.

¹⁷⁷ Mehmet Emin Resulzade, *İran Türkleri*, (İstanbul, 1993), 17'den naklen, Gökdağ ve M. Heyet, *İran Türklerinde*, s.52.

¹⁷⁸ Clark, *The History*, s.18.

¹⁷⁹ Muhammed Tağı Zehtabî, “*İran Türklerinin Eski Tarihi*”, Çev., Farhad Rahim, IQ Kültür Sanat Yay. İstanbul, 2010.

Güney Azerbaycan'da milliyetçiliğin kökleri, bölgede önemli siyasi ve sosyal değişimlerin yaşandığı 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır. Bu dönemde Azerbaycan aydınları ve elitlerinin kültürel ve siyasi haklarını savunmaya başlaması milliyetçi hareketlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Güney Azerbaycan'da milliyetçiliğin yükselişi, ilk önce Pehlevi devletinin Farslaştırma siyasetini izlemesinden ve ayrıca çevrede modern fikirlerin yayılması, Anayasa Devrimi'nin etkisi ve Osmanlı İmparatorluğu ve Kuzey Azerbaycan gibi komşu ülkelerin etkisi gibi çeşitli faktörlerden etkilenmiştir. Bu faktörler, Azerbaycan halkı arasında ayrı bir Azerbaycan kimliğinin oluşmasına ve kendi kaderini tayin etme arzusunun oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Cevat Heyet'in Varlık dergisinde yayınladığı "20. Asırda Güney Azerbaycan Edebiyatı" başlıklı yazısında, Azerbaycan'da milliyetçi hareketlerin oluşumunu şöyle açıklamaktadır:

1905-1911 Meşrutiyet Devrimi, Güney Azerbaycan'daki milliyetçi hareketlerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Devrim, anayasal bir monarşi kurmayı ve iktidardaki monarşinin yetkilerini sınırlamayı amaçlıyordu. Azerbaycanlı aydınlar ve aktivistler, İran'daki tüm etnik ve dini grupların eşit haklar ve temsilini savunarak devrime aktif olarak katılmışlardı. Devrim, Azerbaycan aydınlarına taleplerini ve isteklerini dile getirebilecekleri bir platform sağlamıştır. Azerbaycan dili ve kültürünün tanınması, eğitim kurumlarının kurulması, Azerbaycan temsilcilerinin hükümete dâhil edilmesi çağrısında bulunmuşlardı. Bu talepler, artan Azerbaycan milliyetçiliği duygusunu ve kendini ifade etme ve özyönetim arzusunun yansıyordu.¹⁸⁰

Ancak Güney Azerbaycan'daki milliyetçi hareketler, merkezi hükümetin baskısıyla karşı karşıya kalmışlardı. İktidardaki monarşi ve daha sonra Pehlevi hanedanı, Azerbaycan nüfusu da dâhil olmak üzere İran'daki çeşitli etnik ve dilsel gruplar üzerindeki kontrolü sürdürmeye çalışmıştı. Azerbaycan halkını hâkim Fars kültürüne asimile etmeyi, her türlü muhalif veya milliyetçi duyguyu bastırmayı amaçlayan politikalar uygulamışlardır.

Zorluklara ve baskılara rağmen Güney Azerbaycan'daki milliyetçi hareketler gelişmeye ve uyum sağlamaya devam etmiştir. 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan halkının hak ve çıkarlarını savunan siyasi örgütlerin oluşumunda Azerbaycan aydınları önemli bir rol oynamıştır. Bu kuruluşlar Azerbaycan dilini, kültürünü ve kimliğini tanıtmayı ve merkezi hükümetin ayrımcı politikalarına meydan okumayı amaçlıyordu.

---

¹⁸⁰ Cevat Heyet, "20. Asırda Güney Azerbaycan Edebiyatı", Varlık, 7-8, (1985), 20'den naklen Gökdağ ve M. Heyet, *İran Türklerinde*, s.52.

1918 yılında bağımsız bir cumhuriyet olarak ortaya çıkan Sovyet Azerbaycan'ın etkisi, İran Azerbaycan'ındaki milliyetçi hareketler üzerinde de önemli bir etki yarattı. Sovyet Azerbaycan'ında laik ve sosyalist bir devletin kurulması, İran Azerbaycan'ındaki birçok Azerbaycanlı aydın ve aktiviste ilham kaynağı oldu. Sovyet Azerbaycan'ı kendi milliyetçi emelleri için bir model olarak gördüler ve sınırın ötesindeki mevkidaşlarıyla daha yakın ilişkiler kurmaya çalıştılar.

Güney Azerbaycan'daki milliyetçi hareketler dil ve eğitim alanında da ifadesini buldu. İran'daki dil politikaları, resmi dil olarak Farsçayı tercih ederek Azerbaycan Türkçesini ve diğer azınlık dillerini ötekileştirdi. Buna yanıt olarak, Azerbaycan dilinin eğitimde, medyada ve kamusal yaşamda tanınmasını ve tanıtılmasını savunan Azerbaycan dili hareketi ortaya çıktı. Azerbaycan dilini ve kültürünü öğretmek, Azerbaycan kimliğinin korunması ve tanıtılmasına platform sağlamak için eğitim kurumları kuruldu.

Kültürel ifade, İran Azerbaycan'ındaki milliyetçi hareketlerde de hayati bir rol oynamıştır. Bu dönemde Azerbaycan edebiyatı, şiiri, müziği, sahne sanatları, görsel sanatlar ve mimarisi gelişti. Azerbaycanlı aydınlar ve sanatçılar bu araçları kültürlerini kutlamak, isteklerini ifade etmek ve hâkim Fars anlatısına meydan okumak için kullandılar. Kültürel festivaller ve kutlamalar Azerbaycan kimliğinin ifade edilmesi ve milliyetçi ideallerin desteklenmesi için önemli platformlar haline geldi.

İran Azerbaycan'ındaki milliyetçi hareketler devletin önemli meydan okumaları ve baskılarıyla karşı karşıya kaldı. Hükümet, siyasi örgütleri bastırmayı, kültürel ifadeyi sansürlemeyi ve insan haklarını ihlal etmeyi amaçlayan politikalar uyguladı. Azerbaycan haklarını savunan aktivistler ve aydınlar sıklıkla tacize, hapis cezasına ve hatta işkenceye maruz kaldı. Bu zorluklara rağmen, İran Azerbaycan'ındaki milliyetçi hareketler, kendi kaderini tayin etme ve Azerbaycan kimliğinin korunmasına yönelik köklü bir arzunun yönlendirmesiyle varlığını sürdürdü.

Son yıllarda İran Azerbaycan'ındaki milliyetçi hareketler değişen siyasi ve toplumsal dinamiklere tepki olarak gelişmeye devam etti. Çağdaş milliyetçi örgütler ve aktivistler, dini köktenciliğin yükselişi, ekonomik eşitsizlikler ve ifade özgürlüğüne yönelik kısıtlamalar da dâhil olmak üzere yeni zorluklar ve engellerle karşı karşıyadır. İran Azerbaycan'ındaki milliyetçi hareketlerin gelecek beklentilerinin

şekillenmesinde uluslararası perspektifler ve destek de giderek daha önemli hale gelmiştir.

Sonuç olarak, İran Azerbaycan'ının geçmişi, Azerbaycan halkı arasında milliyetçi hareketlerin ortaya çıkışı ve gelişimini anlamak için zengin bir tarihsel bağlam sunmaktadır. Bölgenin kendine özgü etnik ve dilsel kimliğinin yanı sıra Anayasa Devrimi gibi tarihi olayların etkisi ve komşu ülkelerin etkisi, canlı bir milliyetçi hareketin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Baskı ve zorluklarla karşı karşıya olmasına rağmen, İran Azerbaycan'ındaki milliyetçi hareketler, kendi kaderini tayin etme, kültürel koruma ve Azerbaycan haklarının tanınması yönündeki köklü arzunun yönlendirdiği şekilde varlığını sürdürmektedir.

4.2.2. Güney Azerbaycan'da Milliyetçilik Hareketleri

İran'da Azerbaycan Türk milliyetçiliğinin tarihi kökleri çok eskilere kadar uzanmaktadır. İran'ın kuzeybatısında yer alan Azerbaycan bölgesi, halkının kimliğini ve isteklerini şekillendiren zengin bir tarihe sahiptir. Bu kısımda, İran'daki Azerbaycan Türk milliyetçiliğinin tarihsel arka planına genel bir bakış sunulacak ve bu milliyetçi hareketin ortaya çıkışını ve büyümesini etkileyen önemli olay ve gelişmeler vurgulanacaktır.

Azerbaycan bölgesi, Paleolitik döneme kadar uzanan insan yerleşiminin kanıtlarıyla birlikte eski çağlardan beri yerleşim yeri olmuştur. Azerbaycan tarih boyunca medeniyetlerin kavşağı olmuş, Doğu ile Batı arasında köprü görevi görmüştür. Bölge, en erken dönemlerden günümüze kadar olan süreçte birçok devlet ve çeşitli imparatorlukların yükselişine ve çöküşüne tanık olmuştur.

İran'da Azerbaycan kimliğinin ortaya çıkışı, Azerbaycan Türk milliyetçiliğinin ilk köklerine kadar uzanmaktadır. Ancak burada odak noktamız 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarından günümüze kadar olan süreçte Azerbaycan kimliğinin tarihsel gelişimi ile İran'daki milliyetçi hareketin şekillenmesindeki önem incelenecektir.

Azerbaycan kimliğinin ortaya çıkışı, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında kültürel ve entelektüel hareketlerin yükselişiyle ivme kazanmıştır. Güney Azerbaycan Türkleri bu tarihlerden itibaren asimilasyon ve ayrımcılık hareketlerine

karşı çıkararak kendi kimliklerini korumayı hedefleyerek çeşitli olayların yaşanmasına neden olmuşlardır. 1905 yılında Rusya'da gerçekleşen ihtilalden sonra, Azerbaycan'da özgürlük ve milli hükümet kurma düşünceleri yaygınlaşmış ve bu fikirlere neden olan hareketler İran'da Meşrutiyet inkılabına yol açmıştır. 1905 yılında Tahran'da başlayan meşrutiyet hareketi, 5 Ağustos 1906'da Muzaffereddin Şah'ın Meşrutiyet fermanını imzalamasıyla sonuçlanmıştır. 7 Ekim 1906'da Tahran'da milli meclisin açıldığı gün, Azerbaycan'da da "Azerbaycan Milli Meclisi" açılmıştır. Milli Meclisin isminden merkez endişeye kapılmış ve bunun üzerine Tahran tarafından yapılan baskılar nedeniyle adı "Azerbaycan Eyaleti Encümeni" olarak değiştirilmiştir. Ancak halk arasında hala "Kutsal Encümen" olarak devam eden Milli Meclis, Azerbaycan'ın yönetimini üstlenmiş ve despotizme karşı savaşta halka liderlik etmiştir.¹⁸¹

Cevat Heyet'in ifadesine göre, “*Meşrutiyet tarihinin de gösterdiği gibi, İran'da Meşrutiyet inkılabı hem düşünce hem de hayata geçirilmesi bakımından en çok Azerbaycanlı yazar, şair ve hürriyetçilerine borçludur.*”¹⁸² Hasan bey Zardabi ve Mirza Fatali Ahundov gibi Azerbaycanlı aydınlar ve yazarlar, Azerbaycan dilinin, edebiyatının ve kültürünün tanıtılmasında önemli bir rol oynamışlardır. Azerbaycan Türkçesinin ayrı bir dil olarak tanınmasını savunmuşlar ve eğitim sistemine dâhil edilmesi çağrısında bulunmuşlardır. Bu dönemde Settarhan'ın öncülüğünde Tebriz merkezli özgürlük hareketi, 1907'den itibaren Rusya-İngiliz anlaşmaları nedeniyle zorluklarla karşılaşmasına rağmen başarılı bir şekilde ilerledi.¹⁸³ Görüldüğü gibi Meşrutiyet Devrimi, Azerbaycan Türklerinin aktif katılımına sahne olmuş, eşit haklar, temsil ve kültürel ve dilsel kimliklerinin tanınmasını talep etmişlerdir.

28 Mayıs 1918'de Mehmet Emin Resulzade başkanlığında Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması ve Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulması Azerbaycan kimliğinin gelişimini daha da hızlandırmıştı. Cumhuriyet, kısa ömürlü olmasına rağmen, Azerbaycan kültürünün ve dilinin tanıtılması için bir platform sağladı. Aynı zamanda İran'daki Azerbaycan Türklerine kültürel ve dilsel haklarını savunma konusunda ilham verdi.

---

¹⁸¹ Arif Keskin, “Güney Azerbaycan Milli Hareketine Tarihsel Bakış”, *Genç Birikim dergisi*, 11 Sayı, 2004, s.10.

¹⁸² Cevat Heyet, *20. Asırda Güney Azerbaycan*, s.20.

¹⁸³ Gökdağ ve M. Heyet, *İran Türklerinde.*, s.52.

7 Nisan 1920'de Azerbaycan Türklerinin milli mücadelesi, Ş. M. Hiyabani liderliğinde kurulan "Azadistan Devleti" ile devam etmiştir. Ancak "Milli Hükümetin" demokratikleşme ve modernleşme amaçlı reform teşebbüsleri merkezi yönetim tarafından engellenmiştir. Milli Hükümet, Eylül 1920'de, İran Hükümeti'nin gönderdiği silahlı birliklerle çatışarak yenilmiş ve lideri Hiyabani da şehit olmuştur. Bu trajik olayın ardından, küçük çaplı bazı direniş hareketler yaşanmış olsa da örneğin Keleyber Bölgesinde Kiyemi'nin önderliğindeki bir direniş hareketi gibi hareketler devlet güçleri tarafından bastırılmıştır.¹⁸⁴

Hiyabani hareketinden sonra 1 Şubat 1922 yılında Tebriz'de baş veren bir diğer direniş hareketi ise Lahuti önderliğinde gerçekleşmiştir. Ancak bu direniş hareketi de, hükümetin gönderdiği Rıza Han birlikleri tarafından şiddetle bastırılmıştı. 1925 yılında İngilizlerin yardımıyla Rıza Han yönetimi Kaçar hanedanından devralmış ve tüm İran'ı yönetmeye başlamıştır. Bu dönemde etnik gruplarına özellikle de Türklere yönelik uygulanmaya başlayan asimilasyoncu politikası İran'da milli hareketlerin oluşmasına neden oldu.¹⁸⁵ 1930'da bu politikaların bir sonucu olarak Farsça, ülkenin tek resmi dili haline getirildi. 1935 yılında Farsça olmayan coğrafi ve tarihsel isimler özellikle Türkçe, Arapça, vs. gibi isimler değiştirilmeye başlandı. 1937 yılında Azerbaycan Eyaleti Batı ve Doğu olmak üzere ikiye ayrıldı. Bu dönemde Azerbaycan ekonomik, siyasal ve kültürel açıdan ciddi bir gerilemeye maruz kalmıştır.¹⁸⁶

Azerbaycan Türkleri 1941 yılından itibaren Seyid Cafer Pişeveri liderliğinde, Pehlevi rejimine karşı kendi hak ve özgürlükleri için zorlu bir mücadeleye girmişler ve 1945 yılında Milli Hükümeti kurmayı başarmışlardı. Azerbaycan Demokrat Fırkası ve Azerbaycan Halk Partisi gibi siyasi partilerin ortaya çıkışı Azerbaycan Türk milliyetçi hareketini daha da harekete geçirmişti. Bu partiler Azerbaycan Türklerinin haklarını savunmuşlar ve İran'ın kuzeybatı illerinde daha fazla özerklik ve öz yönetim çağrısında bulunmuşlardı. Azerbaycan Milli Hükümeti bir yıl boyunca devam etmiş olsa da Türkleri bağımsızlığa kavuşturmuştur. Milli Hükümet 1946'da Rıza han tarafından

---

¹⁸⁴ Keskin, *Güney Azerbaycan*, s.11.

¹⁸⁵ Gökdağ ve M. Heyet, *İran Türklerinde*, s.52.

¹⁸⁶ Keskin, *Güney Azerbaycan*, s.12.

kanlı bir şekilde ortadan kaldırılmıştır.¹⁸⁷ Fars rejimi Milli Hükümet sonrasında Güney Azerbaycan Türklerine karşı daha da belirgin biçimde ayrımcılık ve asimilasyon politikalarını uygulamaya başlamıştır.

1979 yılında İran'da gerçekleşen İslam Devrimi'nin ardından Güney Azerbaycan'da bağımsızlık hareketi yeniden canlandı. Devrimin liderlerinden Ayetullah Şeriatmedari'nin "*Benim yerim 17,5 milyon Azerbaycan Türkünün üssü Tebriz olacaktır*" sözleriyle desteklenen Güney Azerbaycan'ın özerklik talebi halk tarafından benimsendi. Onun liderliğinde ulusal ve liberal ideolojiye sahip Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi (MHCP) kuruldu.¹⁸⁸

Ayetullah Şeriatmedari ve MHCP, devrim sonrası İran'da konfederasyon yapılanmasının kurulmasını ve bölge özerkliğinin sağlanmasını talep etmiştir. Bu talep, Azerbaycan kimliğinin ve bölgeselliğin ön plana çıkmasını sağlayan bir parti olan MHCP ile sınırlı kalmamıştır.¹⁸⁹ Aynı zamanda Şeriatmedari Pehlevi döneminden başlayarak ülkeye egemen olan 60 yıllık Türk düşmanlığına son verilmesini ve tamamen demokratik değerleri içeren çağdaş ve hukuki bir düzenin kurulmasını da talep etmiştir.¹⁹⁰

Ancak Humeyni, Şeriatmedari'nin önerdiği fikirleri beğenmedi ve onun varlığını ve davranışlarını kendisi için büyük bir tehdit olabileceğini düşünerek hareketini bastırmaya ve engellemeye çalıştı.

1980'lı yılların sonlarında SSCB'nin çöküşüyle bağımsızlığını kazanan Kuzey Azerbaycan'da milliyetçi hareketler ve siyasi yapıların kurulması özellikle Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) gibi siyasi yapıların kurulması Güney Azerbaycan'ı da etkilemiştir.¹⁹¹

---

¹⁸⁷ Ali Kafkasyalı, *İran Türkleri*, İstanbul: Bilge oğuz Yayınları, 2010, s.87.

¹⁸⁸ Yaşar Kalafat ve Arif Keskin, "*İranlılık Paradigmasının Çöküş Süreci ve Güney Azerbaycan Milli Hareketi'nin Yükselişi*", Güney Azerbaycan Sosyal, Kültür ve Siyasi Araştırmalar Dosyası, Ankara: 2005; Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.757.

¹⁸⁹ Merih Özşahin, "Güney Azerbaycan'da Bağımsızlık Hareketleri ve Güney Azerbaycan'ın Türk Dünyası İçin Önemi", Yüksek Lisans Tezi, Gebze Teknoloji Üniversitesi, Kocaeli: 2007, s.104.

¹⁹⁰ Rahim Cevadbeyli, "*İran'ın Jeopolitiği*", *İran'da Tarihi Devlet Yapılanması ve Türklerin Mücadele Stratejisi*, Ankara: astana yayınları, 2019, s.70-71.

¹⁹¹ Yenisey, *İran'da Etno-politik*, s.193.

Aralık 1989'da, Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) eylemcileri Nahcivan halkıyla birlikte sınıra toplanarak Kuzey ve Güney Azerbaycan'ın birleşmesini talep ettiler.

31 Aralık 1991 yılında sınırın güneyinde bulunan Azerbaycan soydaşları ile iletişim kuran göstericiler, sembolik olarak iki Azerbaycan'ı birleştirmek için sınırda bulunan tel örgüleri yıktılar ve akraba ve soydaşlarıyla bir araya geldiler. Bu olay, 31 Aralık 1991'den beri "Dünya Azerbaycan Türkleri Dayanışma Günü" olarak kutlanmaktadır.

1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması ve 1992 yılında Güney Azerbaycan'a karşı hassasiyetiyle bilinen Ebulfez Elçibey'in¹⁹² cumhurbaşkanı seçilmesi, Güney Azerbaycan'da yeni bir hareketlilik dönemin başlamasına neden oldu.

1990'larda İran'daki Azerbaycan Türklerinin, Kuzey Azerbaycan ve Türk meselelerine en fazla ilgi duydukları bir dönemdi. Güney Azerbaycan Türkleri, sosyal statülerinin siyasi ve ekonomik başarılarla bağlantılı olmaması, medyada "Türk" teriminin olumsuz kullanımı ve Farslaştırma politikalarına karşı şikâyetlerini arttırmışlardı.¹⁹³

Bu yıllarda Güney Azerbaycanlı öğrenciler Türk kimliği ve dili uğruna yeni hareketlerin başlangıcını oluşturdular. 70'li ve 80'li yıllarda Güney Azerbaycan'da Şehriyar, Bulut Karaçorlu-Sehend, Samet Behrengi, Ali Rıza Nabdell-Oktay, Dr. Cevat Heyet, Dr. Muhammet Tagi Zehtabi ve Dr. Hamit Nutki gibi birçok yazar, şair, aydın siyasetçi ve milli şahsiyetler yazılarıyla halkı kendi kimlikleri konusunda aydınlatmaya çalışmışlardır. 90'lı yılların başında ise Aydın-öğrenci-halk zincirine dönüşerek üniversite öğrencileri arasında yayılmaya başlayan milli mücadele, kısa sürede büyük bir kitle hareketini tetiklemiştir. Bu hareket bütün koşulları elde ederek hızla büyümüştür.

---

¹⁹² Bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'da iktidara gelen Ebulfez Elçibey, siyaseten 'Bütöv Azerbaycan' düşüncesini savunmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Demirtürk, *İran Türklerinin*, s.348.

¹⁹³ Sarıkaya Yalçın. "*Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*". Ötüken yayımları, İstanbul 2008, s.201.

Güney Azerbaycan'da 90'lı yılların sonlarında siyasi bir örgütlenme aşamasına geçti ve büyük bir kitlesel hareket haline geldi. Hareket, öğrenci etkinliklerinden yıllık mitinglere ve Babek Kalesi törenlerine kadar çeşitli etkinliklerle varlığını gösterdi.¹⁹⁴

2000'li yıllara gelindiğinde Azerbaycan'da Türklerinin kahramanı olan Babek Hurremdin'in, doğum gününde kendine mesken seçtiği "Bez Kalesine" yürüyüşler düzenlemeye başlandı. Kültürel aktivitelerin sergilendiği yürüyüşte, Türk milli kimliğinin yaygınlaşması ve on binlerce insanın bu yürüyüşe katılması İran rejimini korkuttu ve önlem için yürüyüşe katılanları tutuklamaya ve farklı işkencelerin uygulamasına başladı.

Güney Azerbaycan'da İran rejiminin baskı ve yasaklarına rağmen Türklerin bilinçlenmesiyle milli kimliklerine dönüş ve hak özgürlük talepleri de hızlıca geniş kitleye yayılmaktaydı. Bunun akabinde 22 Mayıs 2006'da Türklere hakaret eden bir karikatürün yayınlanması "Karikatür Krizi" olarak tarihe geçti ve milyonlarca insan sokaklara çıkarak olayı protesto ettiler. Protestolar Güney Azerbaycan sınırlarını aşarak diğer bölgelere ve İran geneline yayıldı.

Söz konusu protestolarda 100'den fazla insan hayatını kaybetti ve birçoğu tutuklanarak ağır cezalara maruz kaldılar. Bu olayla Güney Azerbaycan Türklerinin büyük bir bölümü milli kimliklerinin korunması ve temel haklarının talep etmesi hususunda daha bilinçlendi ayrıca bu olayda elde edilen deneyimler sonraki yıllarda yaşanan eylem ve protestolara da kılavuzluk etti.

2011 yılında Güney Azerbaycan'da Urmiye Gölü'nün kurutulmasına karşı yeniden protestolar başladı. Bu protestolar dünyanın ikinci büyük tuz gölü olan Urmiye Gölü'nün kurutulmasına karşı olarak büyük kentlerde ve başkent Tahranda da gerçekleştirildi. Polis müdahalesi sonucu 70'ten fazla gösterici gözaltına alındı ve 20'den fazla kişinin yaralandığı bildirildi.

Eylül ayına kadar sık sık düzenlenen Urmiye Gölü protestoları hakkında yapılan bir haberde, ADAPP üyesi 27 Ağustos tarihinde Tebriz, Erdebil ve Urmiye

---

¹⁹⁴ Hamid İbrahimi, "İran'da Babek Kalesi Tutuklamaları", İRAM, 2018 <https://iramcenter.org/iranda-babek-kalesi-tutuklamalari/>. (Erişim tarihi: 30.11.2023).

şehirlerinde gerçekleştirilen protestolar ve polisin müdahalesi anlatılmıştır. Haberde 3 protestocunun öldürüldüğü de belirtilmiştir.¹⁹⁵

27 Ağustos'ta meydana gelen protestolarda birçok kişinin yaralandığı ve tedavi için hastanelere gitmelerine rağmen zorbalıkla götürüldükleri haberleri yayıldı. Protestolarda ayrıca 100'den fazla kişinin tutuklandığı belirtildi.¹⁹⁶

Güney Azerbaycan'daki protestolara destek vermek amacıyla Bakü, Ankara, Vancouver, Toronto, Helsinki ve birçok ülkelerin başkentlerinde ve büyük şehirlerinde yaşayan Azerbaycan Türkleri İran elçiliklerinin önünde protestolar yapmıştır.

Azerbaycan Türk milliyetçiliğinin İran'daki gelişiminin kaynağı yalnızca bağımsızlık veya ayrılma arzusundan değil, tanınma, eşit haklar ve kültürel koruma arayışından da kaynaklanmıştır. İran'daki Azerbaycan Türkleri, çok etnikli ve çeşitli İran toplumu çerçevesinde devletin baskıcı ve asimilasyoncu siyasetlerine karşı her dönemde kimliklerini savunmaya çalışmışlardır.

Sonuç olarak, İran'da Azerbaycan kimliğinin ortaya çıkışı tarihi, kültürel ve siyasi faktörlere dayanmaktadır. Azerbaycan Türk milliyetçiliğinin gelişimi, Türk mirası, kültürel ve entelektüel hareketler, siyasi aktivizm, tanınma ve eşit haklar arayışı tarafından şekillendi. İran'daki Azerbaycan Türkleri arasındaki kültürel canlanma ve kimlik oluşumu, ülkedeki milliyetçilik hareketinin şekillenmesinde önemli rol oynamaya devam etmektedir.

4.2.2.1. Meşrutiyet Dönemi ve Settar Han

1900'lü yıllarda, İran'ın jeostratejik önemi ve zengin petrol yataklarına sahip olması Rusya ile İngiltere arasındaki çekişmeyi daha da artırmıştır. Gülistan ve Türkmençay Antlaşmaları ile ülkenin kuzey kesimi Rusya'nın, güney kesimi ise İngiltere'nin nüfuz alanına girmiştir. Türkmençay Antlaşması sonrasında huzursuzluk ve karışıklık artarak Kaçar Hanedanlığı muhaliflerin hedefi haline gelmiştir.¹⁹⁷

---

¹⁹⁵ Abbas, *Güney Azerbaycan*, ss.14-15.

¹⁹⁶ <http://guneyyesi.blogspot.com/2011/09/adappn-bildirisi-iranda-urmu-golu.html> (Erişim tarihi: 15.03.2023)

¹⁹⁷ Selda Kılıç, "İran'daki İlk Anayasal Hareket 1906 Meşrutiyeti", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı:32, Cilt:20, 2002, ss.143-161.

1828 yılında Türkmençay Antlaşması ile Azerbaycan topraklarının Kuzeyi Rus işgali ve Güneyi ise İran işgalinde olmak üzere ikiye ayrıldı. Bu durum Azerbaycan Türkleri arasında Meşrutiyet Hareketi olarak bilinen en büyük isyan hareketinin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu tarihten itibaren İranlı aydınlar sömürüye karşı amansız bir mücadele yürüttüler. Sonuç olarak, 1905-1911 yılları arasında İran devrimi gerçekleşti ve anayasal sistemi savunan birçok toplum ve partinin ortaya çıkmasına yol açtı.

İran'da 1905-1911 yılları arasında gerçekleşen devrim, anayasal sistemi destekleyen birçok toplum ve parti ortaya çıkmasına neden oldu.

Halkın özgürlüğünün kısıtlandığı ve adaletsizliğin hüküm sürdüğü bir ortamda, hükümetin kötü yönetimi nedeniyle maddi ve manevi sıkıntılar yaşanıyordu. Halk zorbalığa maruz kalıyordu.¹⁹⁸ Meşrutiyet ilan edilmeden önce, şeker fiyatlarının pahalılaşması ve 17 tacirin hapsedilmesi ve kırbaçlanması gibi olaylar gerçekleşti. Bunun sonucunda tacirler pazarı kapattı ve 12 Aralık 1905'te bir isyan başladı. Bu olay Meşrutiyet inkılabının başlangıcını oluşturdu ve dönemin yönetimini takip eden "Encümen-mexfi" (Gizli Encümen) eylemleri yönlendirdi.¹⁹⁹ Tahran'da bir grup modern eğitim görmüş din mektebi öğrencisi ve siyasi düşüncelerin temsilcileri, binlerce pazar ahaliyle birlikte Şah Abdülazim'e doğru yola çıktılar. Başbakanın emriyle silahlı birlikler gönderildi ancak itirazcılar "best"²⁰⁰ oturma eyleminden vazgeçmeyi reddettiler. Sonunda, devlet yetkilileri tarafından kabul edilen 8 maddeden oluşan taleplerini sunarak 10 Ocak 1906'da başarıya ulaştılar. 1906 yılında başlayan Tahran'daki isyan, kısa sürede ülkenin diğer bölgelerine de yayıldı. Azerbaycan'ın özellikle Tebriz'in de eylemlere katılması, kralı korkuttu. İsyancılar, meclis çağrısı, başbakanın istifası ve anayasanın ilan edilmesi gibi taleplerde bulundular. Bunun ardından eylemciler Tahran'a geri döndüler, ancak rejim tarafından takip edilip tutuklandı ve işkenceye maruz kaldılar.²⁰¹ İran tarihinde Muzaffereddin Şah, Ulemanın

---

¹⁹⁸ Abdülhüseyn Zerrinküb, *Rûzgârân (Tarih-i İran ez Âğâz tâ Sükût-i Saltanat-i Pehlevî)*, İntişârât-i Sohen, Tahran:1384, 7. Baskı, ss.853-854.

¹⁹⁹ Şevket Tagıyeva, Ekrem Rehimli ve Samed Bayramzade, "*Güney Azerbaycan*", Orhan yayınları, Bakü, 2000, s.153; Abbas, *Güney Azerbaycan*, s.15.

²⁰⁰ Best, oturma eyleminin en iyi biçimidir. Genelde kutsal ve çok saygın mekânlarda uygulanırdı. Hükümet bu gibi durumlarda oturumu dağıtamıyordu. bkz. Aygün Attar, *İran'ın Etnik Yapısı* (Yakın Dönem ve Günümüzde), Ankara: Divan Yayıncılık, 2006, s.79.

²⁰¹ Nikki Keddie, "Iran Under the Later Qâjârs (1848-1922)", *The Cambridge History of Iran, C.7*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, ss.202-203; Khayala Abbas, *Güney Azerbaycan*, s.16.

ve halkın baskılarına dayanamayarak beş Ağustos 1906 yılında meşrutiyeti ilan etmek zorunda kalmıştır.²⁰² Meşrutiyetin ilan edilmesi ve anayasanın kabulüyle birlikte ülkenin bütün şehirlerinde değişimler gözlemlendi ancak bu değişimler sadece Tahran'da gerçekleşti ve diğer şehirlerde büyük bir etki yaratmamıştır. Bunun yanı sıra, İran'ın komşusu olan Kafkasya ve Osmanlı topraklarında başlayan uyanış hareketleri Azerbaycanlıların ciddi milli bilinçlenmesini meydana getirmiştir.²⁰³

Azerbaycan halkı, adaletsizliklerin devam ettiği süreçte çevrede gerçekleşen hareketlerden kendisine pay çıkarmaya çalışmış ve mücadele etmiştir. Azerbaycan Milli Meclisi 7 Ekim 1906 tarihinde, Tahran'daki milli meclisin açılışıyla aynı tarihte kurulmuş ancak Tahran tarafından endişeyle karşılanarak "Azerbaycan Eyaleti Encümeni" adını almıştır. Halk ise bu encüme "Kutsal Encümen" adını vermiştir. Encümen, Azerbaycan'ın yönetimini üstlenmiş ve despotizme karşı verilen mücadelede halka liderlik etmiştir.²⁰⁴

Ahmet Kesrevi "İran'ın Meşrutiyet Tarihi" adlı eserinde, "*hükümetin geri çekilmesini, başta Tebriz olmak üzere tüm Azerbaycan'da meşrutiyetçilerin aktif eylemlerine bağlayarak Tebriz'de başlayan eylemlerle hükümetin zafer umutlarının yok edildiğini vurgulamaktadır.*"²⁰⁵

Meşrutiyet tarihinin gösterdiği gibi, İran'da Azerbaycanlı yazarlar ve hürriyetçiler, Meşrutiyet inkılabının düşünce ve hayata geçirilmesinde büyük bir rol oynamışlardır.²⁰⁶ Hasan bey Zardabi ve Mirza Fatali Ahundov gibi önemli aydınlar ve yazarlar, Azerbaycan dilini, edebiyatını ve kültürünü tanıtmada önemli bir rol oynamışlardır. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinin resmi bir dil olarak tanınmasını ve eğitim sistemine dâhil edilmesini savunmuşlardır. Meşrutiyet Devrimi sırasında Settar Han önderliğinde Tebriz'de başlayan özgürlük hareketi başarıyla ilerlemiş, 1907'den

---

²⁰² Sunbatzâde, vd. (Ed.), *Cenubi Azerbaycan*, ss.123-124,127; Nikki Keddie, "Iran Under", ss.202-203.

²⁰³ Ahmed Kesrevî, *Tarih-i Meşrute-yi İran*, İntişârât-i Emir Kebir, Tahran: 1344/1965, 6. Baskı, s.127,153.

²⁰⁴ Arif, Keskin "Güney Azerbaycan Milli Hareketine Tarihsel Bakış", *Genç Birikim dergisi*, 11 Sayı, s.10.

²⁰⁵ Ahmet Kesrevi, "*İran'ın Meşrutiyet Tarihi*", Amir Kebir Yayınevi, 1941; Tagıyeva, Rehimli ve Bayramzade, "*Güney Azerbaycan*", s.154.

²⁰⁶ Cevat Heyet, *20. Asırda Güney Azerbaycan*, s.20.

itibaren Rus İngiliz anlaşmaları karşısında sıkıntıyla karşılaşmıştır.²⁰⁷ Görüldüğü gibi Meşrutiyet Devrimi Azerbaycan Türklerinin aktif katılımına sahne olmuş, eşit haklar, temsil ve kültürel ve dilsel kimliklerinin tanınmasını talep ettiği bir dönem olmuştur.

1905-1911 yılları arasındaki İran İhtilalinin arkasında pek çok neden bulunmaktadır. Ancak en önemli neden, ülkenin sömürülmüş bir duruma düşmesi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan huzursuzluklardır.²⁰⁸

İran kamuoyunun ve aydınlarının sömürü sistemine karşı gösterdikleri direniş, ülkenin milli bilinci üzerinde olumlu etkiler yaratmıştır. İran'da milli bilincin yükselmesinde etkili olan faktörler arasında Osmanlı'da başlayıp İstanbul'da İran elçileri ve tüccarlar tarafından takip edilen Avrupalılaşıma hareketleri, İran'ın Avrupa'ya gönderdiği öğrenciler ve üniversite düzeyinde getirdiği Avrupalı öğretmenler, dostane ilişkilerin kurulması ve telgraf hattı sayesinde İran halkının Avrupa'da olan hürriyet olaylarından haberdar olup bunları takip etmesi sayılabilir.²⁰⁹

1908 yılından sonra, özellikle Azerbaycan ve Gilan bölgeleri güçlü ayaklanmalara şahit oldu. Tebriz'de Settarhan'ın ve Bağırhan'ın önderliğinde silahlı güçler kurumuştur ve kentin yönetimi ele geçirilerek geniş bir idare oluşturuldu. Ali Mösyö önderliğinde yürütülen devrimci faaliyetler kısa sürede "bağımsızlık" hareketine dönüştü.

İran'ın genelinde iktidarı eline geçiren merkezi hükümet, Tebriz halkının Encümene olan sevgisinden korkarak acımasızlığı ile bilinen Nizamülmülkü Azerbaycan'a vali tayin etti. Ancak Vali Azerbaycan'da durumun kritikliğini görüp duruma sadece seyirci kalmıştı.

Bu dönem Tebriz'de 'Azerbaycan Meşrutiyet Cumhuriyeti' fikrinin de dillendirildiği ve öne sürüldüğü bir dönem olmuştur. Bu düşünce meşruta harekâtını örgütleyen ve gizli yapılanma olarak bilinen "Encümen'i Gaybi"²¹⁰ tarafından öne sürülmüştür. Nitekim Settar Han o dönemde merkezi hükümeti şöyle tehdit etmiştir:

---

²⁰⁷ Gökdağ ve M. Heyet, *İran Türklerinde*, s.52.

²⁰⁸ Sunbatzâde vd. (Ed.), *Cenubi Azerbaycan*, ss.121-123.

²⁰⁹ İsa Seyf, *İran'da Meşrutiyet 1906*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara: 1960, ss.17-19; Kılıç, "1906 Meşrutiyeti", s.147.

²¹⁰ Gizli kuruluş

Bizim isteğimiz bu zulüm ve diktatör yönetiminin son bulmasıdır. Biz hukuk, hürriyet ve anayasa talebinde bulunuyoruz. Biz Şah'a bir kötülük gelsin istemiyoruz. Ancak o (Şah) bizim istediğimizi bize vermelidir. Yoksa cumhuriyet ilan edeceğiz".²¹¹

Güney Azerbaycan'da rejime karşı hareketler 1911 yılına kadar devam etmiş, 1910'da Ali Musyo'nun ölümü ve Settar Han ile Bağır Han'ın etkisiz hale getirilmesiyle tamamen sona ermiştir.²¹² İran rejimi, devrimi yatıştırmak için her türlü baskıya başvurdu. Tahran ve Tebriz'de İran'ın en aydın, en vatansever, en özgürlükçü, en devrimci evlatları asıldı.²¹³

İngiliz ve Rus kuvvetleri, 1905-1911 İran İhtilali'nde etkin bir rol oynamıştır.²¹⁴ Rusya ve İngiltere Güney Azerbaycan'daki Meşrutiyet Hareketi'ni bastırmak için, Settar Han'ı Tahran'a gitmeye zorlamışlardı. 19 Mart 1910'da Settar Han ve Bağır Han Tahran'da milli kahramanlar olarak karşılanmıştı ve Meclis tarafından Meşrutiyetin gerçek kurtarıcıları olarak onurlandırılmış²¹⁵ ardından şimdiki Rusya büyükelçiliğinin bulunduğu Park-ı Atabek'e yerleşmişlerdi.

7 Ağustos 1910 tarihinde gece Settar Han ve korumalarının yerleştiği Atabek Parkına bir saldırı düzenlendi ve bu saldırıda ağır yaralanan Settar Han ev hapsinde tutulmaya başlandı ve 9 Kasım 1914'de Tahran'da hayatını kaybetti.²¹⁶

---

²¹¹ Tagıyeva, Rehimli ve Bayramzade, "Güney Azerbaycan", s.154.

²¹² Attar, *İran'ın Etnik Yapısı*, s.80.

²¹³ Mirza Bala Mehmetzade, *Milli Azerbaycan Hareketi*, Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1991, s.37.

²¹⁴ Gülara Yenisey, *İranda Etnosiyasi Harekâtlar (1922-2004)*, Bakü: Kanun Yayınları, 2009, s.109.

²¹⁵ Osman Erol, *İran İç Politikasında Azerbaycan Türkleri (1906-2006)*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: 2007, s.14.

²¹⁶ Tagıyeva, Rehimli ve Bayramzade, "Güney Azerbaycan", s.165; Abbas, "Güney Azerbaycan", ss.17-18.

4.2.2.2. Şeyh Muhammed Hiyabani Liderliğinde Azadistan Özerk Cumhuriyeti

Kaçar Hanedanlığı dönemine denk gelen bir diğer bağımsız devlet kurma girişimi Şeyh Muhammed Hiyabani tarafından gerçekleştirilmiştir.

Şeyh Muhammed Hiyabani, 1879 yılında Doğu Azerbaycan Eyaleti'nin Tebriz kentine yakın bir köyde doğmuştur ve bağımsız bir devlet kurma girişiminde bulunmuştur. 1906 yılında İran'daki Meşrutiyet Hareketi'ne destek vermiş ancak hareketin bastırılması ve ülkede başlayan baskılar nedeniyle ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır. Kuzey Azerbaycan'da yaşanan milli özgürlük hareketine ilişkin yazıları, milli ve demokratik bir vizyona sahip olmasında önemli bir rol oynamıştır.²¹⁷

I. Dünya Muharebesinin sonlarına doğru Ekim 1917'de gerçekleşen Bolşevik İhtilali'nin ardından Kuzey ve Güney Azerbaycan'da insanlar milli bir devlet kurmak için çalışmalara başladı. 1917'de Azerbaycan Demokratik Fırkası Şeyh Muhammed Hiyabani'nin önderliğinde halk, özgürlük mücadelesi için bir araya geldi. Fırka, 480 kişinin katıldığı bir kurultay düzenledi ve kısa bir süre sonra ismini Azerbaycan Demokrat Fırkası olarak değiştirdi. Aynı yılın Nisan ayında Fırkanın resmi gazetesi "Tecedüt" yayın hayatına başladı.²¹⁸

1918 yılında Kuzey Azerbaycan'da Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulması ve milli hareketin zafere ulaşması, Güney Azerbaycan'da da özgürlük arzusunu daha da artırmıştır.

1919'da İran Şahı, İngilizlerle yapılan bir anlaşmayla ülkesini sömürgeleştirmeye başlayınca Güney Azerbaycan'da halk özgürlük mücadelesine başladı. Tebriz ve diğer şehirlerde ayaklanmalar yaşandı ve 7 Nisan 1920'de Hiyabani liderliğinde silahlı bir ayaklanma başladı. Hiyabani, yüzlerce isyancının karşısında isyan amacını böyle açıkladı:

---

²¹⁷ Ali Azeri, *Azadistan Devleti ve Şeyh Muhammed Hiyabani, (1918-1920)*, (Çev., Eloğlu), Ankara: Elila Yayınları, Yayın tarihi yok, s.263; Vedat Özkan, *İran Azerilerinin Etnik Temelli Güncel Sorunlarının Tarihsel Bakış Açısı ile İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul: 2013. ss. 23-24.

²¹⁸ Ekrem Rehimli, "XX. Asır Güney Azerbaycan Azadlık Harekatında Şeyh Muhammed Hiyabani'nin Yeri ve Rolü", *Azadlık Uğrunda Mübarize Tarihimizden (Hiyabani Harekatı-90)*, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü, Bakü: 2011, s.123-126.

İran'ın bağımsızlığı uğrunda gençlerini feda eden biz Azerbaycanlılar Tahran hükümetinin zulmüne ve tazyikine maruz kaldık. Biz İran'ı İngilizlere satan hükümete karşı bu günden isyan bayrağını kaldırarak özgürlüğü sevenlerin vatani olan Azerbaycan'ı 'Azadistan' (Özgürlük Diyarı) adlandırarak bütün dünyaya beyan ediyoruz.²¹⁹

10 Nisan 1920 yılında gerçekleşen bir halk hareketi sonucunda Hiyabani, Tahran ile bağlarını kopararak Azerbaycan Demokrat Fırkası'nı Tebriz'de kurdu ve Güney Azerbaycan'ın kontrolünü ele geçirdi.²²⁰

Hiyabani, ADF öncülüğünde düzenlenen kongrede bir bildiri ile Tahran'dan dört talepte bulunmuştur: Bu talepler arasında arazi reformu, milli meclisin yeniden kurulması, eyalet encümeni tesisi ve meşrutiyetin bütün kurumlarının yürürlüğe girmesi yer alıyordu. Bildiriden sonra, ADF bütün vilayetlerde örgütlenmeye başladı. Hiyabani ise, konuşmaları ve yazılarıyla Azerbaycan halkının bilinçlenmesini ve milli mücadeleye çekmek için daha da aktif bir şekilde çalışmaya başlamıştı.²²¹

22 Haziran 1920'de, Hiyabani tarafından ayrı bir hükümet kurulduğu duyuruldu ve bir gün sonra Güney Azerbaycan'ın adını "Azadistan" olarak değiştireceğini ilan etti.²²² Milli Hükümet bağımsız ve demokratik bir cumhuriyet olarak görev yaptı ve kısa bir süre içinde birçok reform gerçekleştirdi. İlk olarak Azerbaycan Türkçesi devletin resmi dili olarak kabul edildi ve ordunun yanı sıra Milli Savunma Gücü de kuruldu. Hiyabani, eğitime büyük önem verdi ve "Muhammediye" ve "Hikmet" adlı iki kız okulu açtı. Tüm okullarda eğitimin Azerbaycan Türkçesinde olmasını sağladı.²²³

Hiyabani, ayrıca yeni kurulan hükümete kendi bakanlarını atadı ve Tahran'dan gönderilen tüm bakanları geri gönderdi. Azadistan ve Hiyabani'nin yaptıkları reformlardan dolayı günden güne artan etkisi hem İran'ı hem de İngilizleri rahatsız etmeye başladı. Bunun üzerine Hiyabani, Azadistan tarihinde bir daha tekrarlanmayacak son konuşmasında, gelecekte yaşanabilecek tehditlere karşı önlem

---

²¹⁹ T. A. İbrahimov (Şahin), *İran Komünist Partisinin yaranması*, Bakü: 1963, s.178; Abbas, *Güney Azerbaycan*, s.19.

²²⁰ Homa Kautouzian, *State and Society in İnan: The Eclipse Of The Qajars and The Emergence Of The Pahlavis*, Londra: I.B.Tauris Yayınları, 2000, s.70.

²²¹ Arif Keskin, "Güney Azerbaycan'da Türk Milli Direniş Hareketi Tarihi Temelleri", 1999. s.5 (Erişim Tarihi: 13.06.2023). <http://www.turksam.org/tr/yazdir202.html>,

²²² Ali Azeri, *Azadistan Devleti ve Şeyh Muhammed Hiyabani*, Yayın tarihi yok, Ankara, s.263.

²²³ Azeri, *Azadistan Devleti*, ss.263-264.

alınması gerektiğini bu sözlerle vurgulamıştı. “Biz, bütün Azerbaycan`da demokrasi hâkimiyetini istiyoruz. Eyalet ve vilayetler düşüncelerini özgürce söyleyebilmeli. Hakkımızı korurken, gerekirse canımızı veririz. Bu yolda ölmek, şerefsizce yaşamaktan daha iyidir.”²²⁴

12 Eylül 1920'de merkezin emriyle hareket eden Rıza Han'ın güçleri (Kazak Alayı) Hiyabani'nin reformlarını ve kültürel girişimlerini sert bir şekilde ve acımasızca engelledi ve Hiyabani'nin idam edilmesiyle sonuçlandı. Bu durum, Rıza Han'ın özerklik hareketini bastırması, sonraki dönemde İran Şahı olmasındaki etkiyi artırdı.²²⁵

4.2.2.3. Milli Hükümet Dönemi ve Seyid Cafer Pişeveri

1924 yılında İran'da Rıza Han Pehlevi'nin iktidara gelmesi Güney Azerbaycan'ın siyasi ve ekonomik önemini değiştirdi. Rıza Han, "Pers Kralı" olarak kendisini adlandırdı ve bütün güç odaklarını kontrolü altına aldı ve 1926 yılından sonra devlet mekanizmasını da kendi yönetimine bağladı. 1927'de ise direnç gösteren partiler ve politikacılar susturuldu ve parti yasaklandı. Rıza Han aşırı baskıci yöntemlerle toplumun direnç gösteren kurumlarını çökertti ve iktisadi çalışmaları da kendi kontrolü altına aldı. Bu dönemde kurulan fabrikalar genellikle onun özel mülkü veya ortaklığındaydı.

Rıza Han, sadece siyasi ve ekonomik değişikliklerle yetinmeyip, ülkenin kültürel, toplumsal ve etnik yapısını da değiştirmeyi hedeflemiştir. Zorunlu iskân politikası kapsamında göçebe aşiretlerin direnci kanlı bir şekilde kırılmıştır. Bu politika Rıza Han'ın "Tahta Kapı" politikası olarak bilinmektedir.²²⁶

Rıza Han, 1927 yılında "Düşünce Geliştirme Kurumu"nu kurarak kültürel farklılıkları ortadan kaldırmayı ve Farslaşmayı teşvik etmeyi amaçlamıştır. Ulus-devlet düşüncesini yaygınlaştırmaya çalışan Rıza Han, merkeziyetçi bir devlet ve türdeş bir

---

²²⁴ Azeri, *Azadistan Devleti*, s.264.

²²⁵ Brenda Shaffer, *Borders and Brethren: Iran and the Challenge of Azerbaijan Identity*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 2002, s.50.

²²⁶ Levent Tok, “*Seyid Cafer Pişeveri ve Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-46)*” <https://tr.omrandirasat.org/yay%C4%B1nlar%C4%B1m%C4%B1z/makaleler/sevid-cafer-piseveri-ve-azerbaycan-milli-hukumeti-1945-46.html> 2015. (Erişim tarihi: 21.09. 2023)

halk gerektiğine inanmış ve bu nedenle farklı etnik kimliklerin inkârı politikasını benimsemiştir.

Rıza Han, modern İran'ı kurmak için Fars milliyetçiliğine dayalı bir yaklaşım benimsemiştir ve modernleşme çabaları için dinsizleştirme, kavimcilikle mücadele, Fars milliyetçiliğinin yaygınlaştırılması, eğitim sisteminin geliştirilmesi ve devlet kapitalizmi gibi araçlardan yararlanmıştır.

Rıza Şah'ın iktidara gelmesi ve ülke çapındaki baskıcı yöntemlerin uygulamaya koymasının ardından Pişeveri de 1930 yılında hapse atılmıştır. 11 yıl demir parmaklıklar ardında kalan Pişeveri, 1941 yılında İtilaf Devletleri'nin İran'a girmesiyle hapisten çıktı ve "Ajir" gazetesini yayınlamaya başlamıştır.

İngiltere ve Sovyetler Birliği II. Dünya Savaşı yıllarında İran'ı işgal etmişlerdir ve bu işgal esnasında Azerbaycan Türkleri; Seyid Cafer Pişeveri önderliğinde bir devlet kurmuşlardır.²²⁷

Güney Azerbaycan'daki Milli Hükümet²²⁸ dönemi, 1945-1946 yılları arasında bölgede gerçekleşen önemli bir siyasi ve sosyal değişimi temsil etti. Bu dönemde, Seyid Cafer Pişeveri²²⁹ gibi önde gelen siyasi figürler, olayların seyrini şekillendirmede büyük rol oynadı. Pişeveri, İran Türklerinin en önemli siyasi ve ideolojik liderlerinden biriydi.

Eylül 1945'te Cafer Pişaveri önderliğinde Fırka-i Demokrat Azerbaycan Partisi resmen kuruldu. İran'daki etnik azınlıkların dil haklarını savunan parti, aynı zamanda Azerbaycan'ın birliğinin korunmasını da hedefliyordu. Azerbaycanlıların eyalet meclislerine sahip olma ve Azerbaycan Türkçesini kullanma hakkı için mücadele

---

²²⁷ Sarıkaya, *İran'da Milliyetçilik*, ss.184-185.

²²⁸ Azerbaycan Milli Hükümeti, diğer büyük ve tarihi siyasi ve sosyal olaylara benzer şekilde çeşitli faktörlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Milli Hükümetin oluşumunda küresel sistemdeki olayların yanı sıra ülke içindeki siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel faktörler de etkili olmuştur. Başka bir deyişle, Ulusal Hükümet, küresel eğilimlerin ve ülke içindeki iç süreçlerin anlamlı bir şekilde bütünleştirilmesi ve birleştirilmesinin sonucudur. Levent Tok, "Seyid Cafer Pişeveri ve Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-46)", <https://tr.omrandirasat.org/yay%C4%B1nlar%C4%B1m%C4%B1z/makaleler/seyid-cafer-piseveri-ve-azerbaycan-milli-hukumeti-1945-46.html> 2015. (Erişim tarihi: 21.09. 2023).

²²⁹ Ören Mehmet Metin, *İran Türkleri Hürriyet Hareketleri*, Mars matbaası yay, 1980, s.80; Özkan, *İran Azerilerin*, s.55.

ettiler.²³⁰ Ayrıca, 5 Eylül 1945'ten itibaren Fırka'nın resmi yayını olan "Azerbaycan" gazetesi de Azerbaycan Türkçesinde yayımlanmaya başladı.

12 Aralık 1945 tarihinde, ADF tarafından Azerbaycan Milli Hükümeti (AMH) kuruldu ve Seyit Cafer Pişeveri Milli Hükümetin lideri olarak seçildi.

Azerbaycan Milli Hükümeti'nin kurulması sonrasında birçok başarı elde edilmiştir. Kısa sürede binlerce okul, gazete ve kitap yayımlanmış, Azerbaycan tiyatrosu kurulmuş ve caddeler asfaltlanmıştır. Halkın iradesiyle ve AMH tarafından gerçekleştirilen reformlar sayesinde, yıllardır yasaklanmış olan Azerbaycan Türkçesi resmi devlet dili olarak kabul edilmiştir. Türkçe yayınların artması, bir üniversitenin kurulması ve Tebriz radyosunun Türkçe yayın yapmaya başlaması da önemli gelişmelerdendir.

Oğuzhan Çelik, Pişeveri'nin önderliğinde kurulan Güney Azerbaycan Cumhuriyeti hakkında şunları ifade etmektedir:

Azerbaycan Türkçesinin Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin resmi dili olarak ilan edilmesinin ardından radyo istasyonları, okullar, dernekler ve tiyatro binalarının açılış törenleri gerçekleştirildi. Bu kısa dönemde 16 gazete ve dergi yayımlandı, Azerbaycan'ın tarihine, diline ve kültürüne odaklanan kitaplar yayımlandı. Toprak reformu hızla hayata geçirildi ve daha önce devlete ait olan araziler çiftçiler arasında bölünerek dağıtıldı. Milli Hükümet, bankaları kamulaştırdı, yeni iş kanunları çıkardı ve istihdamı artırmak için yeni fabrikalar kurdu. Yeni yasaların yürürlüğe girmesiyle halkın sırtına yük olan vergiler önemli ölçüde yüzde kırk oranında azaldı. Pehlevi Hanedanlığı döneminde ertelenen kararlar ve gerçekleştirilemeyen modernleşme çabaları nihayet Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde Pişeveri'nin önderliğinde hayata geçirildi. Yeni kurulmuş bağımsız bir devlet olmasına rağmen atılan her adım hızlı sonuç verdi. Yolsuzluk giderildi, işsizlik azaltıldı, kadınlara oy hakkı verildi, altyapı projeleri artırıldı ve uyuşturucu kaçakçılığı önemli ölçüde sekteye uğradı. Yeni hastanelerin açılması halka yönelik sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesine yol açtı.²³¹

Pişeveri ve ekibi İran'daki ilk bağımsızlık girişiminin öncüleri olarak söz konusu devleti kurmadan daha önce 12 Şehrivar²³² Manifestosu'nu açıklamıştı. Manifestoda şu ifadeler yer almaktadır:

Azerbaycan halkı da diğer milletler gibi İran'ın toprak bütünlüğü içerisinde kendi yerli dili ve geleneklerine sahip eşsiz bir millet olarak kendi kaderini belirleme hakkına sahiptir. İran'dan ayrılmak istemeyen Azerbaycan halkı, demokratik rejimin kurulmasını ve Azerbaycan'ın özerkliğini talep ediyor. Azerbaycan halkının milliyeti ve ana dili olan

²³⁰ Brenda Shaffer, *Borders and Brethren* s.63.

²³¹ Oğuzhan Çelik, *İran'da Türk Etnik Yapısı ve İran'da Türk Milliyetçiliği Hareketleri*, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya: 2018, s.61.

²³² Şehrivar kelimesi İran takviminde altıncı aya verilen isimdir. İran'da Hicri Şemsi takvimi kullanılmaktadır. Bu takvim Güneş yılı esasına dayanmaktadır.

Türkçe hayati önem taşımaktadır. Bu dil hükümette ve eğitimde resmi dil olarak kullanılmaktadır.²³³

Görüldüğü üzere Seyit Cafer Pişeveri, Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kuruluşunda anadil ve halkların kendi kaderlerini belirleme taleplerine vurgu yapmış ve İran'da demokratik bir rejimin kurulması için özerk bir yönetim önermiştir. Bu nedenle, İran Türklerinin günümüzdeki siyasi konumlarının 1945 deneyiminin etkisi altında şekillendiği söylenebilir.²³⁴

Ali Kafkasyalı'nın "İran Türkleri eserinde" Azerbaycan Milli Hükümet'in yıkımı ile ilgili şu açıklamalar yer almaktadır:

10 Aralık 1946'da Tahran hükümeti, Azerbaycan Milli Hükümeti'ni yasadışı ilan etti ve Amerikalı General Noman Schwarztzopf komutasındaki 44'ü ABD'den satın alınan 150 savaş uçağı, 147 top ve binlerce ağır silahla donatılmış İran ordusunu, beş yönden Tebriz'e doğru yürüdü. Aynı zamanda Şah'ın ordusu Tebriz ve Urmiye' ye girdi; burada 25.000 Azerbaycan Türkü öldürüldü, 2.500'ü idam cezasına çarptırıldı, 8.000'i ağır cezalara çarptırıldı, 3.600 aile İran bölgelerine sürgüne gönderildi ve 70.000 kişi Kuzey Azerbaycan'a sığındı. Bu olaylar sırasında Tahran hükümetinin kontrolündeki silahlı kuvvetler, Güney Azerbaycan'daki kültür, sanat ve edebiyat kurumlarına, yayınevlerine, kitapçılara, şair ve yazarların evlerine büyük zarar verdi. Ayrıca Azerbaycan dilindeki yayınlar dâhil, Türk kültürüyle ilgili tüm kitapları toplayıp, "tongal" adı verilen büyük ateşlerde yaktılar.²³⁵

1946 yılında Azerbaycan Milli Hükümeti'nin ortadan kaldırılmasından sonra Seyit Cafer Pişeveri ve birkaç üst düzey arkadaşı Bakü'ye sığındı. SSCB Başkanı Josef Stalin, Pişeveri'nin SSCB'deki Türkleri ayaklandıracığından endişe ederek onu silah bırakmaya ve korumalarını dağıtmaya zorladı. Ancak Pişeveri Güney Azerbaycan ideallerinden asla vazgeçmedi. Bu nedenle de kaldığı Gence yakınlarındaki Hacikend ormanında, Tebriz'e dönük yeni bir hareketin hazırlıklarına başladı. Hazırlıklarını yaparken 11 Temmuz 1947'de trafik kazası görünümünde bir suikast ile hayatını kaybetti. Ayrıca, AMH'nin yıkılmasından sonra Tahran rejimi Güney Azerbaycan'daki asimilasyon politikasını hızlandırdı.

---

²³³ Aygün Attar, "İran Türkleri", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 1, 2004, ss.55-56.

²³⁴ Sinan Demirtürk, İran Türklerinin Örgütlü Mücadele Girişimleri ve Buna Yönelik Kurduğu Teşkilatlar, *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 25, 2020, .s.4.

²³⁵ Ali Kafkasyalı, *İran Türkleri*, Bilge oğuz Yayınları, İstanbul, 2010, s. 87.

Sonuç olarak Pişeveri Hükümetinin bir yıllık kısa bir sürede yıkılmasına rağmen İran Türkleri için önemli bir tarihi deneyim olmuştur.²³⁶ Sovyetler Birliği ile İngiltere arasındaki anlaşma sonrasında Rıza Şah, yeniden ülke üzerinde kontrol sağlamıştır ancak Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin yıkılması bölgedeki bağımsızlık taleplerini ortadan kaldırmamıştır. Nitekim İslam Devrimi sırasında İran Türkleri, daha demokratik bir ülkede özerklik talebinde bulunmuş ve ülkenin yeniden yapılandırılmasını istemişlerdir.²³⁷

4.2.2.4. Müslüman Halk Hareketi

1980'lerde Güney Azerbaycan Türkleri siyasi faaliyetlerin sınırlı olduğu dönemi yaşadılar. Ancak İslam Devrimi sonrasında İran'da Türk aydınlarının kurduğu Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi (MHCP) ulusal ve liberal ideolojik anlayışa sahiptir.²³⁸

Azerbaycan Türklerinde milli kimliklerinin korunmasına yönelik siyasi hareketler, Hiyabanı ve Pişeveri deneyimlerinden sonra azalmış olsa da tamamen yok olmamıştır. 1978 yılında İran'da gerçekleşen İslam Devrimi, Pehleviler sülalesinin 1925'ten beri yönetime sahip olduğu yerini İslam Cumhuriyeti'ne bırakmıştı.

Azerbaycan Türklerinin, özellikle Ayetullah Kazım Şeriatmedari'nin etkisi, İslam Devrimi'nin başarıya ulaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Fars olmayan halklar, Tebriz'in katılımıyla devrimin zaferinde büyük pay sahibi olmuşlardır. Ayetullah Humeyni, devrimin lideri olsa da Azerbaycan Türklerinin müçtehid olarak gördükleri Ayetullah Şeriatmedari, devrimin ikinci adamı olarak görülüyordu. İran'daki siyasi örgütler, genellikle etnik ayrımlara göre yapılanmıştı ve bu dönemde Humeyni'nin destekçileri İslamcı Cumhuriyet Partisi'ni kurarken, Şeriatmedari'nin

---

²³⁶ Seçiş Özdemir, Güney Azerbaycan Meselesi: Tarihi ve Kültürel Boyutu, *Tarih ve Günce, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, Sayı: 7 (2020/Yaz), s.367.

²³⁷ Nesib L., Nesibli, *Güney ile Kuzey Azerbaycan Sorunları*, Ankara: TEBAREN Yayınları, 2017, s.241.

²³⁸ Armaoğlu, "20. Yüzyıl Siyasi Tarihi", s.757.

takipçileri de 25 Şubat 1979'da Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi'ni (MHCP) kurmuşlardır.²³⁹

Maşallah Rezmi'nin ifadesine göre:

Şeriatmedari tarafından onaylanan yeni parti, Azerbaycan Türkleri arasında örgütlenmeye başlamış ve Tebriz, Kum ve Tahran'ın güneyinde teşkilat ofisleri açmışlardı. 1979 yazında, Güney Azerbaycan'daki devlet kurumlarının ve ordunun çoğu Şeriatmedari ve MHCP üyelerinin kontrolü altındaydı.²⁴⁰

1979'da İslam Cumhuriyeti'nde yapılan bir referandumla kabul edilen yeni Anayasa, teokratik bir yönetim sistemini benimsedi. Anayasa'nın 110. maddesi, Vilayet-i Fegih kavramını tanıttı ve ülkeyi tek bir dini lider etrafında merkezileştirdi. Ayetullah Humeyni, yeni rejimin başına geçti.

Şeriatmedari ve Humeyni arasındaki düşünce farklılığı, 22 Nisan 1979'da başsavcı Sadik Halhali'nin yayınladığı "*İhanet karların elinden mazeretleri almak gerekir*" başlıklı makaleyle keskinleşmişti. Halhali makalede, MHCP'nin kurulmasının yanlış olduğunu ve ülkede birden fazla partinin varlığı sorunlara neden olacağı görüşünü savunuyordu.²⁴¹

Halhali'nin makalesi, Tebriz'deki okul ve işyerlerinde protestolara ve grevlerin başlamasına yol açtı. Halk sokak ve meydanlarda çeşitli sloganlar²⁴² atmışlardı.

Humeyni İran'ın genelinde, artan Şeriatmedari etkisinden korkarak daha tehlikeli gördükleri bu harekete karşı önlem almaya başladılar. Bu çerçevede, Humeyni Şeriatmedari'ye doğrudan müdahale etmese de, evine baskın düzenleterek bir suikast gerçekleşti. Baskınlardan birinde Şeriatmedari'nin korumalarından biri hayatını kaybetti ve Tebriz halkı yeniden protesto gösterilerine başladı. Humeyni, bu durumu

---

²³⁹ Shaffer, "*Borders and Brethren*", s.106.

²⁴⁰ Maşallah Rezmi, "*Azerbaycan ve Conbeşe Terfdarane Ayetullah Şeriatmedari Dar Sale 1358*"[Farsça]. (Azerbaycan ve 1980 Yılında Ayetullah Şeriatmedari Yanlılarının Hareketi), Stokholm: Tribun yayınları, 2000, s.35.

²⁴¹ Rezmi, "*Azerbaycan ve Conbeşe*", s. 36.

²⁴² "Anayasada yer alan 110. madde insanlığa aykırıdır, eğer düzeltilmezse batıldır", "Biz Şeriatmedari askerleriyiz", "Xalxali idam edilsin" ve "Putları kıran Humeyni kendini puta çevirdi" gibi sloganlar atılmıştır. Rezmi, "*Azerbaycan ve Conbeşe*", s.36.

lanetleyen bir açıklama yapıp Şeriatmedari'ye geçmiş olsun ziyaretinde bulunmasıyla olaylara yatıştırmaya çalıştı.²⁴³

Tebriz'de devam eden olaylar sırasında Cumhuriyetin Başbakanı Mehdi Bazirgan, MHCP'nin faaliyetlerini ve Tebriz'de yaşananları Rusya ve dış güçlere bağlayarak arkalarında onların olduğunu iddia etti. Buna karşılık, Tebrizliler 6 Aralık 1979'da Tebriz Radyo ve Televizyon binasını işgal ederek hükümete tepki gösterdiler. Tebrizliler, radyo binası önünde toplanarak hükümete bir beyanat sundu. Beyanatta, hükümetin tutuklama ve işkence gibi suçlarına dair birkaç madde bulunuyordu. Hazırlanan beyanatta şunlar vardı: “1. Anayasada yer alan 110. maddenin iptal edilmesi, 2. Şeriatmedari'ye yapılan suikastın sorumlularının adalet önüne çıkarılması, 3. Merkezi hükümetin Güney Azerbaycan'a gönderdiği polislerin geri çekilmesi, 4. Azerbaycan'da devlet memurlarının, din adamlarının Şeriatmedari tarafından tayin edilmesi.”²⁴⁴

Tebriz'de isyanın yayılması ve hava kuvvetlerinin desteğiyle protestocular sivil havaalanını kontrol altına aldı. Ordu güçleri ise onlarla çatışmayı reddetti. Tebriz'deki gösteriler kısa sürede diğer Güney Azerbaycan şehirlerine yayıldı.

Humeyni 6 Aralık 1979'da olayların kontrolden çıktığını görerek Şeriatmedari'yi ziyaret etti ve protestocuların haberleşme kulesini boşaltmaması durumunda İslami Konsey Meclisi'nin²⁴⁵ Tebriz'i bombalatacağını söyledi.²⁴⁶

Güney Azerbaycan'da kan akıtılmasına karşı olan Şeriatmedari protestocularından ele geçirdikleri binalar ve iletişim kulesini bırakmaları için çağrıda bulundu. Bu çağrının ardından Tebriz'de 9 Aralık 1979'da Humeyni destekçileri tarafından izdihamlı bir eylem gerçekleşti ve üyeler arasında çatışmalar yaşandı. Durumun krize dönüşmesi ve çatışmaların artmasıyla birlikte, İran'ın önde gelen dini lideri Humeyni destekçileri, polisleri hedef alarak silahlarını almaya başladılar. Bu

---

²⁴³ Rezmi, “*Azerbaycan ve Conbeşe*”, s.106.

²⁴⁴ Rezmi, “*Azerbaycan ve Conbeşe*”, s.130.

²⁴⁵ İran'da İslam Devrimi sonrasında kurulan İslami Konsey Meclisi, genel politikaların belirlenmesinden sorumludur ve günlük meselelerle de yakından ilgilenir. Konsey, hükümetten daha güçlü bir konuma sahiptir ve ülkedeki en eski kurumlardan biridir.

²⁴⁶ Shaffer, “*Borders and Brethren*”, s.114.

olaylar sırasında merkezden çok sayıda özel kuvvet de Tebriz'e gönderildi. Çatışmalar sonucunda yüzlerce insan hayatını kaybetti.

12 Ocak 1980'de Tebriz'deki 11 MCHP'li liderinin idamı sonrasında çatışmalar şiddetlendi. İran-Irak savaşı sırasında MCHP'li bireylere yönelik baskı devam etti ve Azerbaycan Türkleri hayal kırıklığına uğradı. MCHP İslamcı Devrim Muhafızları tarafından sonlandırıldı ve liderleri Şeriatmedari Kum şehrindeki ev hepsindeyken 1986 yılının Nisan ayında hayatını kaybetti.

4.2.2.5. Babek Kalesi Hareketi

1990 yılında Sovyetler Birliği'nin çökmesi sonucunda, 70 yıl boyunca Sovyet esareti altında tutulduktan sonra Kuzey Azerbaycan, 1991 yılında ikinci kez bağımsızlığına kavuştu. Bu olay, Aras Nehri'nin güney tarafında yaşayan Azerbaycan Türklerinin özgürlük mücadelesinin tekrar alevlenmesine neden oldu. 90'lı yılların sonundan itibaren, Güney Azerbaycan'da her yılın 4-5 Temmuz tarihlerinde insanlar Azerbaycan kahramanı Babek'in doğum gününü kutlamak için Babek (Bezz) kalesine yürüyüş düzenlediler. Babek, 9. yüzyılda Arap istilalarına karşı isyan eden ve 23 yıl gibi bir sürede iki Arap halifesini başarıyla mağlup eden Hürremiler Hareketi'nin önderi ve bir Azerbaycan kahramanıydı. Babek'in istismara karşı yaptığı kahramanlıkları, Azerbaycan Türklerinde milli bilincin varlığını sürdürmesine ve Türk toplumunun belleğinde sembolik bir figür olmasına yardımcı olmaktadır.²⁴⁷

Babek'in liderliğindeki Hürremiler ordusu, 829'da Marağa Savaşı'nda çok daha büyük ve daha güçlü Abbasi Halifeliğinin güçlerini yenerek Azerbaycan'ın çoğunu Arap işgalcilerden kurtardı.²⁴⁸ Bu, Abbasi halifeliğinin Arap ve ırkçı zihniyetine karşı devrimci ve milli bilince olan inancın bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Güney Azerbaycan Türkleri, Babek liderliğindeki direnişe atıfta bulunarak milli haklarını elde etmek için her yıl Babek Kalesi yürüyüşleri düzenlemeye başladılar. Söz konusu etkinliklerin sembolik tarihi önemi giderek artmaktadır.²⁴⁹

---

²⁴⁷ Demirtürk, *İran Türklerinin*, s.348.

²⁴⁸ Aliyarlı Süleyman, *Azerbaycan Tarihi*, Azerbaycan yayınları, Bakü 1996, s.151.

²⁴⁹ İbrahim Ramazani, *İran'da Türk Milliyetçiliği Duruşu, Traktör isyanı*, Ankara: Doğu Kütüphanesi, 2015, s.89.

1999 yılında Güney Azerbaycan'ın Keleyber şehrindeki Bezz kalesinde başlayan yürüyüşler, Arap işgalcilerine karşı mücadele veren Babek'in geçmişte mesken edindiği Kalede gerçekleştiriliyordu. Bu Kale, daha sonra Azerbaycan Türklerinin Babek'e olan sevgisinden dolayı Babek Kalesi olarak anılmaya başladı.

Etnik ve kültürel kimlik, bir topluluk arasında aidiyet ve dayanışma duygusunu sağlar. Ortak tarihi, dili ve kültürüyle birleşen Azerbaycan halkı, Güney Azerbaycan'a güçlü bir aidiyet duygusu hissettirmiştir. Bu aidiyet duygusu onların vatanlarını savunma ve zulme direnme kararlılığını artırmıştır.

Güney Azerbaycan'daki Babek Kalesi Hareketi, Azerbaycan halkının kendine özgü etnik ve kültürel mirasının, devlet tarafından ötekileştirilmesine, bastırılmasına ve asimilasyon siyasetine tepki olarak ortaya çıktı. Hareket, baskıcı ve asimilasyoncu politikalar karşısında nesli tükenmekte olan dil, kültür, gelenek ve göreneklerin korunmasını ve yaşatılmasını hedefliyordu. Azerbaycan kimliğini güçlendirmenin ve kültürel asimilasyona direnmenin bir yolu olarak bu gelenekleri sürdürmenin önemini vurgulamaktadır.

Babek Kalesi Hareketi, Azerbaycan halkını özgürlük ve kendi kaderini tayin etme mücadelesinde birleştiren ve kültürel miraslarının koruyucusu olarak görünen bir toplanma noktasıydı. Hareket, halkın direnişi ve isyanlarıyla Azerbaycan kültürünün gücünü ve dayanıklılığını gösterdi ve haklarını savunmalarına yardımcı oldu. Bu hareket ayrıca Azerbaycan'ın kültürel canlanmasında ve halkının güçlenmesinde önemli bir rol oynadı. Hareket ayrıca, Azerbaycan kimliğinin ifade edilmesi için bir platform sunarak halkın kültürel miraslarına sahip çıkmasına ve haklarını savunmasına olanak tanıdı.

Sonuç olarak Güney Azerbaycan'daki Babek Kalesi Hareketi, Azerbaycan halkının etnik ve kültürel kimliğinden derinden etkilenmiştir. Hareket, Azerbaycan kültürünün zengin tarihi, dili, edebiyatı ve geleneklerinden ilham alarak Azerbaycan halkının farklı kimliğini koruması ve tanıtması, aidiyet, dayanışma ve güçlenme duygusunu teşvik etmesi için bir araç olarak hizmet etti.

Babek Kalesi yürüyüşleri Güney Azerbaycan'da aktivizm öğrencileri tarafından başlatıldı ve binlerce kişi katıldı. Yürüyüşlerde siyasi içerikli şiirler ve Azerbaycan kahramanlarını öven türküler söylenmekteydi. Katılımcılar İran rejiminden haklarını

talep eden cümleler ve Güney Azerbaycan'ın özgürlüğünü isteyen pankartlar ve sloganlar atıyorlardı.

Babek Kalesi yürüyüşleri, hareketin milli medeni aşamasından siyasal ve toplumsal tabanına geçişin sağlanmasında en önemli etken olarak değerlendirilmektedir. Babek Kalesi törenleri, Güney Azerbaycan Türklerinin yıllardır edebiyatına kök salmış İrancılık yerine Azerbaycan-Türk kimliğini empoze etmektedir.²⁵⁰

İran hükümetinin, Güney Azerbaycan'da gerçekleşen yürüyüşe başlangıçta önem vermediği ancak yürüyüşün giderek büyümesi ve katılımcıların sayısının on binleri aşması ve kalede okunan şiirler, şarkılar ve siyasi konulu konuşmaların etkisiyle halkın kendi Türk milli kimliğine olan sevgisinden ve bilinçlenmesinden rahatsızlık duyduğu anlaşılmıştır. Hükümet önlem için muhalif tüm grupları bastırmaya çalışmış, sansür yasaları uygulayarak bilgi akışını kontrol etmiş ve bağımsız medya kuruluşlarını kapatmıştır. Hükümet, hareketi desteklediği düşünülen kişileri izlemek için gözetim tekniklerine başvurarak muhalefeti daha da zayıflatmıştır.

2001 yılında, Babek Kalesi törenine katılmalarını engellemek için aktivistler tutuklandı ve din adamları da halka katılmamaları konusunda fetvalar verdi.

Hükümet, huzursuzluğu bastırmak için tutuklama ve gözaltılar yaparak harekete karşı bir baskı oluşturdu. Söz konusu tutuklamalar genellikle yasal prosedürlere uymadan, dayanıksız delillere ve işkenceye maruz kaldılar. Amacı, hareketin faaliyetleri hakkında bilgi almak ve korkutmak için bir araç olarak işkenceyi kullanmak oldu. Hükümet, Babek Kalesi Hareketi'ni bastırmak için taciz ve gözdağı verme gibi yöntemlere başvurdu. Hareketin destekçileri, gözetim altında tutulmak ve tehdit edilmek suretiyle marjinalleştirildi ve diğerlerini harekete katılmaktan caydırmayı amaçlayan bir strateji kullanıldı.

Hükümet ayrıca, Babek Kalesi Hareketi'ni destekleyen kültürel ve sanatsal ifadeleri yasaklayarak hareketin etkisini silmeyi ve fikirlerinin yayılmasını engellemeyi amaçladı. Şarkılar, şiirler ve sanat eserleri, hareketi ve liderlerini tasvir

---

²⁵⁰ <https://guneyazerbaycanlilar.blogspot.com/2010/02/babek-kalesi-yuruyusu-ve-guney.html> (Erişim tarihi: 20.03.2023).

ettiği için zulüm ve sansüre maruz kaldı. Bu tür eserleri oluşturan sanatçılar da baskı altında kaldılar.

Hükümet, Babek Kalesi Hareketi'ni bastırmak için baskının yanı sıra ekonomik ve sosyal ötekileştirmeyi de kullandı. Hareketle bağlantılı kişilerin iş, eğitim ve temel hizmetlere erişimleri engellendi. Bu marjinalleştirme, destekçilerin hareketi zayıflatmak için gelir kaynaklarından mahrum bırakmayı amaçlıyordu.

Babek Kalesi Hareketi, Güney Azerbaycan'da baskılar ve önlemlere rağmen artan bir katılıma sahiptir ve bölgenin sosyal, kültürel, siyasi ve kimlik arayışını yansıtan çok boyutlu bir siyasi olgudur.

4.2.2.6. Karikatür Krizi

İran coğrafyasında Pehlevi döneminden başlayarak yönetimi ele alan Farslar, zaman zaman Fars olmayan diğer etnik gruplarla ilgili, özellikle de Azerbaycan Türklerini kendilerine rakip gördükleri için onlara daha fazla aşağılama ve küçümseme davranışlarında bulunmuşlardır. Bu davranışlar, devletin resmi medya araçları vasıtasıyla yapılması devletin ezici bir politikası olduğunu göstermesi açısından dikkat çekmektedir. Son zamanlarda meydana gelen bu olay, Azerbaycan Türklerinin milli kimliklerine sahip çıkma çabalarını tekrar canlandırmıştır.

Azerbaycan Türkleri 12 Mayıs 2006 tarihinde, İran'ın bütün şehirlerinde "İran" adlı resmi gazetede yayınlanan bir karikatürle hakarete ve aşağılanmaya maruz kalmıştır. İran'ın resmi haber ajansı İRNA'ya bağlı İran gazetesinin çocuklara ve gençlere yönelik hazırlanan Cuma ekinde, İran'daki Azerbaycan Türklerini öfkeliendiren ve ayaklanmalarına yol açan bir karikatür yayınlamıştı.

Bir dergide, Türkçe ve Türklük üzerine hakaret içeren bir karikatür ele alınmıştır. Karikatürde, Türklere 'hamam böceği' olarak atıfta bulunulmuştur. Başlık ve açıklamalarda, hamam böceklerinden nasıl kurtulabileceği hakkında yazılmıştır²⁵¹. Karikatürde, Farsça konuşan bir çocuk ile Azerbaycan Türkçesi konuşan bir hamam

²⁵¹ Dergide Karikatürün bulunduğu sayfanın ve makalenin başlığı "Hamam böceklerinden nasıl kurtulabiliriz?" ve karikatürün üstündeki açıklamada "hamam böcekleri insan dilinden anlamadıkları için onlarla kendi dillerinde konuşmak gerekir, onlar bizim pisliğimizden beslenirler. Böcekler o kadar çoklar ki sadece onları ezmekle kurtulabiliriz veya bir süre pisliğimizi yapmazsak açlıklarından ölürlər" yazıyor. Sarıkaya, "İran'da Milliyetçilik", ss.180-181.

böceği arasında bir sahne çizilmiştir. Karikatürdeki diyalog, Türkçe konuşanların aşağılanması üzerine kurulmuştur.²⁵²

Şekil 7: İran Gazetesinin yayınladığı karikatür²⁵³

● **روش اول: گفتار**

بعضی ها معتقدند که آدم نباید از همون اول بره سراغ خوشنودورزی، چون که خیفه، مره اش می ره. پس اول باید سعی کنیم خیلی متعذمانه بشینیم سر به میز و با سوسک ها گفت و گو کنیم. اما مشکل اینجاست که سوسک، زبون آدم خالیست می شه. دستور زبان سوسکی هم اینقدر سخته (هنوز هیچ کس درست نفهمیده کدوم فعل هاشون ing می گیره) که هشتاد درصد خود سوسک هام بلد نیستن و ترجیح می دن به زبون های دیگه حرف بزنن. وقتی سوسکا زبون خودتونو نمی فهمن، شما چه چوری می خواین بفهمین آه واسه همین مداکثره به بن بست می رسه و روش های تیرین حسرت آمیز لازم می شه!

● **روش دوم: قطع منابع غذایی**

قبل از اینکه دست به دمایس شین و چین و چین ریزی راه بندازین بد نیست از روش های انسانی تری مثل قطع منابع غذایی استفاده کنین. می دونین که سوسک ها بیشتر نوبی چاهک توالنت زبدگی می کنن و غذای اصلی شون... آره دیگه، همونه! پس برای اینکه دستتون به غذا ترسه باید به مدت... تولیدات جورا کنی اونارو تعطیل کنین. بعضی طرف توالنت برین... دو ماه که به حاش نوبی ناعجه و پای درخت ها کارتونو کردین، هم غذای سوسکا نه می کشه و از گشنگی متفرض می شین، هم گل ها بهتر رشد می کنن و ناعجه تون سرسبز می شه!

²⁵² Sarıkaya, *İran'da Milliyetçilik*, ss.180-181; Abbas, "Güney Azerbaycan" ss.28-29; Özkan, *İran Azerilerinin*, ss.40-42.

²⁵³ <http://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Dosya:Namana.jpg&filetimestamp=20111005170054> (Erişim tarihi: 29.07.2023).

Bu karikatürün yayınlanmasından beş gün sonra Türk öğrenciler, Tahran Üniversitesi'nde düzenledikleri gösteriyle olayı protesto etmişlerdir. Azerbaycanlı göstericiler, ISNA haber ajansına göre, kendi dillerine yönelik hakaretleri pankartlar ve sloganlarla eleştirip hükümetin adalet söylemlerini kınamışlardır.²⁵⁴

Protesto eylemleri, 20 Mayıs'tan itibaren İran'da hızla büyüyerek Tebriz'den diğer şehirlere yayılmıştır. Çatışmaların yaşandığı birkaç şehirde onlarca insan hayatını kaybetmiştir.²⁵⁵ Azerbaycanlı göstericiler, çoğu şehirde aynı sloganları kullanmaktadırlar. Sloganlar arasında en dikkat çekicileri şunlardır:

““Haray Haray Men Türkem!²⁵⁶”, “Bakı-Tebriz-Ankara; Farslar Hara biz Hara?”, “And Olsun Settar Han’a; Tehran Gerek Odlana”, “Azerbaycan Oyakdı, Öz Diline Dayakdı”, “Türk’ün dili ölmez, Fars diline dönmez”, “Azerbaycan eğilmez, Türk’ün beli bükülmez”, “Ya azatlık ya ölüm”, “kahrolsun Fars faşizmi”.²⁵⁷

İran Devleti, başlangıçta göstericilere orantısız güç kullanılarak şiddetle karşılık verilmiş olsa da, daha büyük bir felakete yol açabileceği fark edilince geri adım atmış ve PKK tarafından yapıldığı söylenen ateş açma olayı için Amerikan Komplosu iddiasında bulunmuştur.²⁵⁸

İran gazetesinin bir karikatürüne tepki olarak düzenlenen protesto gösterilerinde polis ve silahlı kuvvetlerin halka ateş açması sonucu en az 30 kişi öldü, yüzlerce kişi yaralandı. Ölenler arasında 16 ve 15 yaşlarında iki genç de bulunuyordu.

İran Türklerini öfkeliendiren karikatür, Güney Azerbaycan Millî hareketine moral verdi ve hareket yeni bir aşamaya geçti. Bu olay, Güney Azerbaycan tarihinde

---

²⁵⁴ "Tahran'da karikatür krizi" Haber 7, <https://www.haber7.com/dunya/haber/159989-tahranda-karikatur-krizi> (Erişim tarihi: 21.02.2023).

²⁵⁵ “Hamamböceği’ne Azeri öfkesi dinmiyor”, Radikal, 25.05.2006, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=188348> (Erişim tarihi: 21.02.2023). Ayrıca bkz. Yalçın Sarıkaya, *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran’da Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008, s.225.

²⁵⁶ “Ben Türküm” sloganı: Güney Azerbaycan Türkleri, Karikatür krizi gösterilerinde kendi kimliklerini beyan etmek için 'Ben Türküm' sloganını ilk kez kullandılar. O günden beri, Güney Azerbaycan'da yapılan tüm gösterilerde bu slogan sık sık duyulmaktadır.

²⁵⁷ Emil Souleimanov, “The Cartoon Crisis in Iranian Azerbaijan: Is Azeri Nationalism Underestimated?”, 14.6.2006, Central Asia-Caucasus Institute, <http://www.cacianalyst.org/newsite/?q=node/4018>.

²⁵⁸ Sarıkaya, *Tarihi ve Jeopolitik*, s.228.

önemli sonuçlara ve ilklerin yaşanmasına neden oldu. İran devletinin bugüne kadar etkili bir enstrüman olarak kullandığı Şiiliğin birleştirici gücü ilk defa karikatür krizinde etkili olmamış, İran Türklerinin millî benliklerinin oluşumunda büyük etkisi olan Şiilik duygusu millet kavramının gerisinde kalmıştır. Ayrıca, güvenlik güçleri ilk defa bir etnik grubu hedef aldı ve hükümet İran Türklerinin önemli bir rolünü vurgulamak zorunda kaldı. Karikatür krizi, bağımsızlık düşüncesinin kitlesel olarak dile getirilmesine yol açtı. İran Türkleri, yakın tarihlerinde ilk defa Türkçe için bu kadar büyük bir tepki gösterdiler.²⁵⁹

4.2.2.7. “18 Aban” Ayaklanması

İran'da 2006 Mayıs olaylarından sonra 2015'te gerçekleşen Fars milliyetçiliği, resmi İran televizyonunda Türk milletine karşı yapılan hakaretlerle daha da alevlendi. Bu olay, İran'ın resmi televizyonu "Kanal 2"de yayınlanan "Fitile" adlı çocuk programında gerçekleşti. Programda, kötü koku nedeniyle otelden ayrılmak zorunda kalan bir Türk baba ve oğul hikâyesi anlatılmaktadır. Ancak hikâyede, bir Türk çocuğun dişlerini tuvalet fırçasıyla temizlemesi ve bu nedenle etrafa kötü koku yayılması komik bir şekilde ele alınmıştı. Bu olayın ardından 9 Kasım 2015'te (18 Aban²⁶⁰ 1394'te) yüz binlerce kişinin katıldığı bir hafta süren protestolar başladı.²⁶¹

Türk öğrenciler Urmiye Üniversitesinde Fars ayrımcılığına karşı yürüyüş düzenlediler. Öğrenciler, "*Biz Türküz*", "*Fars Irkçılığına Hayır*" ve "*Azerbaycan Var Olsun, İstemeyen Kör Olsun*" pankartları taşıyarak İran Televizyonundan yapılan hakareti protesto ettiler.²⁶²

Güney Azerbaycan'ın büyük kentlerinde eş zamanlı olarak başlayan büyük protestolar Tebriz, Urmiye, Zencan ve diğer kentlerde binlerce Azerbaycan Türkü'nün katılımı ile gerçekleşti. Protestocular sokaklara sloganlar eşliğinde yürüdü: "*Türlere Karşı Irkçılığı Durdurun*", "*Azerbaycan Milleti Çekemez Bu Zilleti*", "*Türkçe Eğitim*

²⁵⁹ Sarıkaya, *Tarihi ve Jeopolitik*, s.228; Özkan, *İran Azerilerinin*, s.42.

²⁶⁰ Aban kelimesi İran takviminde sekizinci aya verilen isimdir. İran'da Hicri Şemsi takvimi kullanılmaktadır. Bu takvim Güneş yılı esasına dayanmaktadır.

²⁶¹ <https://www.azoh.net/خبر/3211-به-یاد-قیام-میلیونی-18-آبان-1394-گزارش-کامل-وقایع-آن-ایام-دهها-و-یدیو> (Erişim tarihi: 20.03.2023).

²⁶² <http://araznews.org/tr/?p=746> (Erişim tarihi: 20.03.2023).

Dili Olsun, *'Biz Ölmeye Hazırız'*, *'Zencanlular Kan Verir, Türk Diline Can Verir'* gibi sloganlarla caddeleri kapattılar. Bu gösteriler Marağa, Merend, Sulduz ve Erdebil gibi kentlerde de devam etti. Polis, halkın sokağa inmesiyle baş etmekte zorlandı ve güç kullanmaya başladı. Aşağılanma duygusunun etkisiyle öfkeye kapılan halk, cop ve göz yaşartıcı bombalara rağmen geri çekilmedi ve Fars hâkimiyetini ve protesto ettikleri TV kanalını daha da öfkeyle dile getirdi.

Tahran'daki Türkler ve İran Arapları de Fars ırkçılığına karşı protesto gösterileri düzenlediler. Siyasi parti ve kuruluşlar da yazılı açıklamalarla Fars ırkçılığını kınadılar.

Tepkilerin büyümesiyle İran Radyo Televizyonun Genel Müdürü Muhammed Serefraz, Türklerden özür dileyerek program yöneticilerinin görevden alındığını açıkladı. Ancak program oyuncularının da özür açıklaması yapmasına rağmen tepkilerin devam ettiği belirtildi.²⁶³

İran meclisinde Türk milletvekillerinden biri olan Muhammed İsmayıl Saidi, yerel medyadaki röportajında İran televizyonunun Türklere yönelik hakaretleri doğrudan ve kasıtlı bir şekilde yayınladığını iddia etmişti.²⁶⁴

Güney Azerbaycan'da başlayan olaylar, Azerbaycan Cumhuriyeti başta olmakla birlikte dünya çapındaki haber ajanslarından BBC World, Washington Post, Associated Press, Newyork Times, Radio Liberty, Al Jazeera, TRT World, Al Arabiye gibi dünya haber ajans ve siteleri yayınlandı. Eylemler kısa sürede diğer ülkelere de yayıldı ve İran elçilikleri önünde destek yürüyüşleri gerçekleşti. ABD, Kanada, Hollanda, Almanya ve Finlandiya vb. ülkelerde yaşayan Azerbaycan Türkleri de Güney Azerbaycan'daki protestoculara destek amacıyla eylemler düzenledi.

4.2.2.8. “Traktör” Takımı

Futbol, sahip olduğu geniş sosyal ağ nedeniyle sadece bir spor olmayıp aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik bir olgu olarak da karşımıza çıkmaktadır.

²⁶³ <http://araznews.org/tr/?p=746> (Erişim tarihi: 20.03.2023).

²⁶⁴ http://musavat.com/news/son-xeber/iran-televiziyasi-azerbaycan-turklerini-tehqir-etdi-video_303957.html (Erişim tarihi: 20.07.2023).

Futbolun toplumsal kimliklerin inşasında ve ideolojilerin yeniden üretilmesinde önemli bir rol oynadığı yadsınamaz. Sonuç olarak azınlıkların görüşleri, ideolojileri, kültürel ve etnik kimlikleri futbol aracılığıyla kendilerini ifade edebilmektedir.

Futbol taraftarlığının kişilere aidiyet ve kimlik duygusu kazandırılması nedeniyle, futbol kulüplerinin taraftar sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir. Taraftarlık toplumda aidiyet duygusunun oluşmasına ve kulüplerin daha fazla taraftar edinmesine yardımcı olmaktadır. Futbol kulüpleri bazen etnik veya dini aidiyet, bazen de milli kimliğin inşa edilmesinde bir araç olarak kullanılmaktadır.

Dünyadaki birçok futbol kulüpleri, toplumsal bir kimlikle özdeşleşerek sadece spor müsabakaları için değil aynı zamanda toplumsal olgu olarak da önemli bir rol oynamaktadırlar. Bazı kulüpler, sadece spor yönüyle değil aynı zamanda farklı grupların temsilcisi olarak anılmaktadır. Azerbaycan'da Traktör futbol kulübü de böyle bir örnektir.

Günümüzde Traktör²⁶⁵ futbol kulübü, İran Pers Körfez Ligi'nde sadece yarışan bir futbol takımı değil aynı zamanda İran'daki Azerbaycan Türklerinin ve diğer Türk halkının sesi ve temsilcisi haline gelmiştir. Güney Azerbaycan Milli Hareketi'nin simgesi haline gelen takım, Türk dünyasında en çok taraftara sahip olan kulüp olarak bilinmektedir.

"Traktör", İran'ın 2009-2010 sezonunda birinci lige yükseldi ve seyirci rekoru kırdı. Takım başkanına göre, 482 bin seyirciyle "Traktör", İran'da en fazla taraftarı olan takım oldu."²⁶⁶

Sosyal medyanın ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte Traktör kulübünün taraftar yoğunluğunun artması, İran'da en kalabalık taraftar gruplarından biri haline gelmesine sebep olmuştur. Bu değişim, 1970'lerden 2000 yılına kadar herhangi bir siyasi özellik göstermeyen taraftar özellikle Tebriz merkezli Azerbaycan Türklerinin sosyal medya üzerinden örgütlenmeye başlamasıyla gerçekleşmiştir. Traktör taraftarları, ortalama 60 bin kişi gibi yüksek bir sayıyla maçlara gelerek, İran'da

---

²⁶⁵ Traktör (Far. تراكتور; ayrıca Tractor Sazi, Tractor, Traxtor, Tiraxtur gibi yazımları da mevcuttur) 1970 yılında Tebriz'de kurulmuş, İran'ın en üst düzey futbol liginde 2009'dan beri mücadele eden bir futbol kulübüdür.

²⁶⁶ https://az.wikipedia.org/wiki/Traktor_Sazi_FK (Erişim tarihi: 11.07.2022).

kırılmadık rekorlar bırakmış ve dikkat çekici bir pozisyona ulaşmıştır. Sosyal medyanın sağladığı platformlar sayesinde en radikal ve agresif söylemlerle Türk dünyasının ilgisini çeken ve İran'daki Fars topluluğunun tepkisini ölçen Traktör taraftarları günümüzde Telegram, Facebook, Instagram, Twitter gibi farklı mecralarda aktif olarak yer almaktadır.

İran'da Traktör taraftarları diğer gruplardan farklı bir etnik milliyetçilik ve politik hassasiyet göstermektedirler. Kendilerini Barcelona taraftarı gibi görürler ancak takımlarının başarısı Barcelona ile kıyaslanamaz.

İran'da Traktör taraftarları her yönden diğer taraftar gruplarından Etnik milliyetçilik yönü ve ayrılıkçı bir hareketin sempatisini olarak farklılık göstermektedir. Kendilerini İspanya'da Barcelona taraftarı gibi görürler ancak Barcelona kulübü ayarında bir başarı unsuru yoktur. Ancak siyasi konularda Barcelona taraftarı kadar dikkatli bir tutum sergilenmektedir. İran rejimi ise Traktör taraftarlarını Pan Türkizmle suçlamaktadırlar.

Traktör maçları genelde bozkurt işaretleri, topluca ve hep bir ağızdan kurt sesleri çıkarmak gibi kültürel öğelerle başlamaktadır.²⁶⁷ Her maçın 15. dakikasında "*Türk dilinde medrese, olmalıdır herkese!*" sloganıyla Türkçe'nin resmî dil olarak Azerbaycan bölgelerinde kabul edilmesini ve eğitim dili olarak kullanılabilmesini talep ederler.²⁶⁸ Maçın 25. dakikasında kadınlar için stadyumlara girebilmelerine ve kadın erkek eşitliğine dair "*Anam bacım, Hayat Yoldaşım, Kadınsın Kadın, Erkekle Kadın, Birdir Kardeştir, Meydanda olmak hakkındır, Türk Kadını Al Hakkını!*" sloganlarını standart olarak yapabilen oldukça organize bir taraftar grubu vardır.²⁶⁹

Bu protesto yöntemi İran anayasasının dil ve kadınlarla ilgili maddelerine dikkat çekmek için zekice bir yöntemdir. Çünkü İran anayasasının 15. maddesi dille ve 25. maddesi ise kadınların haklarıyla ilgili maddelerdir.

---

²⁶⁷ Samir Rəcəbzadə. (2016, 21 Temmuz). TEBRİZ TÜRKTÜR TÜRK KALACAK! Tractor Sazi FC [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=NCuRDx3iv8Q> (Erişim tarihi: 19.04.2023).

²⁶⁸ KIZIL KURTLAR TÜRKİYE. (2020, 26 Eylül). Türk Dilinde Medrese Olmalıdır Herkese [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=00K9JNAqb3M> (Erişim tarihi: 19.04.2023).

²⁶⁹ Arif Önder. (2019, 1 Kasım). Güney Azerbaycan Türkleri İran'da Kadın Haklarını Savunuyor (Tractor Taraftarları) [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=FuhDhWV6Lg0> (Erişim tarihi: 19.04.2023).

Taraftar grubunun çevreye duyarlı olduğu ve Urmiye Gölü'nün kurumasıyla ilgili yaptıkları protestoların²⁷⁰ sık sık gündeme geldiği de bilinmektedir. Protestolarda “*Urmiye Gölü can verir, Meclis katline ferman verir!*”, “*Gelin gidek ağlayak, Urmiye Gölü'nü doldurak!*” gibi Urmiye Gölü'nün kurutulduğunu, kurutulmasında İran devletinin suçlu olduğu taraftarlar tarafından ortaya atılmış ve tezahürlere konu edilmiştir.

İran şartlarında taraftar grubunun cesurca dile getirdiği bir diğer özellik ise, iki Azerbaycan'ın birleşmesiyle ilgili tezahüratlardır. Bu tezahüratlar, stadyum içinde ve dışında sık sık kullanılır. “*Tebriz, Bakü, Ankara; Biz Hara Farslar Hara!*” ve “*Ne mutlu Türküm diyene!*”²⁷¹ iken; kimi zamanlarda duyulan “*Azerbaycan bir olsun, istemeyen kör olsun!*” tezahüratıdır.

Bu ifadeden, Kuzey Azerbaycan'ın zorlamayla ve iyi niyetle İran'a geri bağlanması gerektiği sonucuna varılabilir, ancak özellikle Traktör taraftarlarının Telegram gruplarında yapılan konuşmaların yansıması olarak düşünüldüğünde, bağımsız bir Azerbaycan talebini içeren bir iddia ortaya çıkmaktadır. Bu endişe son zamanlarda İran dışında yaşayan Türkleri de etkilemiş ve tezahürat konusu haline getirmiştir.

Traktör taraftarları ayrıca Çin'in Uygur Türkleri üzerindeki asimilasyon politikasına ve uluslararası alanda dile getirilen baskı ve işkence iddialarına karşı da tezahüratlar yapmaktadırlar. Uygur Türkleri için: “*Tanrı Türk'e yar olsun, Turan eller var olsun, Uygurlar azad olsun*”, “*Gelin verek el ele, Uygurlar Azad olsun!*”, “*Uygur Türk'tür Türk Kalacak!*” gibi sloganlar atılmıştır. Bu gösteriler, Uygur Türklerinin Türk kimliğine bağlılığını ve bağımsızlık taleplerini ortaya koymaktadır.²⁷²

Traktör taraftarı Karabağ sorununu da kendi sorunları gibi görmüşler ve her fırsatta Kuzey Azerbaycanlı kardeşlerinin yanında olduklarını dile getirmişlerdir. Traktör taraftarı 2019 yılındaki Karabağ problemi ile ilgili stadyumda “*Karabağ bizimdir bizim kalacak!*” şeklinde tezahüratlar yaptıktan sonra Ermenistan bayrağı

---

²⁷⁰ (Turkish Urmia, Video, 2010)

²⁷¹ 50milyon Medya. (2020, 5 Eylül). Teaktör: -Baku, Tebriz, Ankara, Biz hara farslar hara(biz kim farsiler kim) -Ne Mutlu Türküm diyene [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=F9AWpm7Lze8> (Erişim tarihi: 20.04.2023).

²⁷² Haber. (2019, 7 Şubat). Tractor Sazi – Uygur Türklerine tribünden destek! [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=RnFyezrKxII> (Erişim tarihi: 20.04.2023).

yakmışlardır. Güney Azerbaycan Türkleri ve Traktör taraftarları 2020 yılındaki İkinci Karabağ savaşında Karabağ'da yaşananları da yakından takip edip dertleriyle dertlenmiş ve içlerindeki endişeleri ve kardeşlerinin yanlarında olduklarını her fırsatta dile getirmişlerdir. Türkler “Biz Azerbaycan taraftarı değiliz, Biz Azerbaycan'ın ta kendisiyiz” sloganıyla İran devletinin Azerbaycan'a karşı uyguladığı politikayı ve Ermenistan'a yönelik gerek askeri gerek lojistik yardımlarını eleştirmişlerdir.

Traktör taraftar grubu İran devletinin ötekileştirme ve ayrımcılık politikalarına karşı olarak özellikle Asya Şampiyonlar Ligi'ne katıldıkları sezonu bir fırsat olarak görmüş ve işi bir adım daha ileri götürerek “SOUTH AZERBAIJAN ISN'T IRAN” pankartını açmışlardır.²⁷³ İran'daki ceza sistemini ve yaşanabilecekleri düşününce bu oldukça cesur bir harekettir.²⁷⁴

Şekil 8: Traktör taraftarları tarafından açılan “South Azerbaijan isn't Iran” pankartı²⁷⁵

²⁷³ OyanNewsAgency. (2013, 26 Şubat). South Azerbaijan Is Not Iran [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=Wt9vVqc5Hkk> (Erişim tarihi: 20.04.2023).

²⁷⁴ İbrahim Ramazani, *İran'da Türk Milliyetçiliği Duruşu Traktor İsyan (Traktor, Bir Traktör Değildir)*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2015.

²⁷⁵ <https://flaps.club/iranda-futbol-ve-turk-milliyetciliginin-traktor-futbol-kulubu-uzerinden-yukselisi/> (Erişim tarihi: 19.04.2023).

Traktör taraftar grupları, İran'da diğer gruplardan farklılık gösterir. Bu grupların kadın taraftarlarının sayısı ve onların maçlara girebilmek için verdiği mücadele, en radikal detay olarak öne çıkar. Traktör maçları, Yadigar-ı İmam Stadyumu olarak bilinen "*Kurtlar Deresi*"nde oynanır ve kadınlar, stadın etrafındaki yüksek tepelerden maçları takip etmeye çalışır. Ayrıca Traktör taraftarlarının kadınlarının özel olarak toplandıkları *Instagram*, *Telegram* ve *Facebook* hesapları bulunmaktadır. Kendilerine "*Tiraxtörcü-qızlar*" diyen bu gruplar, stadyum dışında erkekler kadar etkin bir rol oynarlar ve mücadeleleri, Türklük ve kadın hakları davasıdır ve Futbol da bunun bir aracı olarak görülür.²⁷⁶

Şekil 9: Traktör takımının çocuk taraftarları

İran futbol tarihinde Traktör takımından daha önce, Persepolis ve Taj (İstiklal) olarak bilinen iki önemli takım bulunmaktaydı. Başarı ve taraftarlarda genelde bu iki takım arasında paylaşılmaktaydı. Ancak zaman içerisinde Türk kökenli insanlar arasında İstiklal ve Persepolis'e karşı Traktör taraftarlığı popüler hale gelmiştir.

²⁷⁶ Fatih Mehmet Keşan, *İran'da Futbol ve Türk Milliyetçiliğinin Traktör Futbol Kulübü Üzerinden Yükselişi*, <https://flaps.club/iranda-futbol-ve-turk-milliyetciliginin-traktor-futbol-kulubu-uzerinden-yukselisi/#1595792953197-c6bd43a4-d24ea5e1-b49ae642-f205> (Erişim tarihi: 05.03.2023).

Özellikle Azerbaycan Türkleri, Türkmenler ve Kaşkaylar arasında yaygınlaşan bu taraftarlık, onlara bir benlik ve kimlik kazandırmaktadır. Bu bağlamda Traktör taraftarlığı, Türkiye'deki taraftarlıktan çok farklı bir duygusal bağ oluşturmaktadır.²⁷⁷

4.2.2.9. Urmiye Gölü Krizi

İran'ın kuzeybatısında bulunan Urmiye Gölü²⁷⁸, dünyanın en büyük tuzlu su göllerinden biridir. Yaklaşık 5.200 kilometrekarelik bir alana yayılan bu alan, tarihsel olarak bölge için hayati bir ekosistem ve önemli bir doğal kaynak olmuştur. Ancak göl son yıllarda Küresel İklim değişikliğine bağlı olarak azalan yağışlar, artan buharlaşma ve uygulanan yanlış politikalar ve hızlı kuruması nedeniyle ciddi bir krizle karşı karşıya kalmıştır.

Urmiye Gölü, çevredeki topluluklar için büyük ekolojik, ekonomik ve kültürel öneme sahiptir. Tarım ve turizm gibi çeşitli sektörleri destekleyen birçok kişinin geçim kaynağı olmuştur. Maalesef Urmiye Gölü'nün kuruması, ekosistemin hassas dengesini tehdit eden ve önemli çevresel, sosyal ve ekonomik sonuçlara yol açan acil bir sorun haline geldi. Gölün su seviyesi hızla düşmekte olup, bu da geniş tuz düzlüklerinin açığa çıkmasına ve yerel halkın sağlığını ve refahını etkileyen tuz fırtınalarının oluşmasına yol açmaktadır.

İran Türkleri Urmiye Gölü'nün kurtarılması için devletin herhangi bir önlem almadığı ve gölü besleyen akarsuların üzerine barajlar kurularak sürecin hızlandırıldığını ifade etmektedirler. Bu durum hem siyasi bir önem taşımakta hem de halk tarafından protesto gösterilerine neden olmaktadır. Ancak İran güvenlik güçleri, halkın yaptığı gösterilere sert bir şekilde müdahale etmektedir. Ayrıca Birçok insan

---

²⁷⁷ Ramazani, *İran'da Türk Milliyetçiliği* 2015.

²⁷⁸ Urmu Gölü, dünyanın ikinci büyük tuz gölü olarak bilinir ve yüz ölçümü 5.200 km²'dir. Gölün üzerinde 100'den fazla ada bulunmaktadır ve gölün büyüklüğü göller arasında en yüksek perplexity ve burstiness sahiptir. Gölün su seviyesinin düşmesinin nedeni, bölgede yapılan barajlardır ve bu durum uzmanlar tarafından da doğrulanmıştır. Güney Azerbaycan'ın büyük şehirleri Tebriz, Urmiye, Selmas ve Hoy, gölün yakınında bulunmaktadır. Bölgede yaşayan 5 milyondan fazla insan, gölün oluşturduğu alanlarda yaşamaktadır. Göl, 13 akarsu tarafından beslenmektedir ve büyük bir çeşitlilik gösteren doğal yaşam formlarına ev sahipliği yapmaktadır. 1971 yılında Ramsar kentinde imzalanan bir anlaşma ile UNESCO tarafından Biosfer rezervi ilan edilen İran'daki göl, BM Çevre Programına göre uzun süreli kuraklık, tarımın genişlemesi ve barajların yapılması nedeniyle 1995'ten bu yana kurumaya başladı. Gölün %95'inin kuruduğu ve tuz tozlarının rüzgarla yayıldığı bilinmekte, bu da gölün etrafında yaşayanlar için önemli bir sorun teşkil etmektedir.

hakları savunucusu ve sivil toplumunun eleştirisine maruz kalan İran hükümeti, Azerbaycan Türklerine karşı orantısız güç kullanımı ve keyfi tutuklamalarıyla suçlanmaktadır.²⁷⁹

İran devleti, kuraklığın ve yağış azalışlarının Urmıye Gölü'nün kurumasına neden olduğunu söylemektedir. Gölü kurtarmaya yönelik projelerin ve bütçenin olduğunu, ayrıca gölü besleyen akarsulardaki baraj inşaatlarının durdurulduğunu belirtiyor. Ancak gerçekte, etkili bir kurtarma planının olmadığı ve gölün kurtarılması için etkili önlemler alınmadığı görülmektedir.

Şekil 10: Urmıye gölünün %95'inin kuruduğunu gösteren hava fotoğrafı²⁸⁰

Netice itibariyle hükümetin tedbirsizliğinden dolayı Urmıye Gölü'nün %95'i neredeyse kurumuştur. Urmıye Gölü'nün kurumasıyla sadece İran'ın kuzeybatısındaki Türk bölgelerinde değil, aynı zamanda Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan gibi

²⁷⁹ "Iran: Allow Peaceful Protests Over Lake's Destruction", Human Rights Watch, 10.09.2011 <http://www.hrw.org/news/2011/09/10/iran-allow-peaceful-protests-over-lake-s-destruction> (Erişim tarihi: 04.09.2023)

²⁸⁰ <https://krdnews.info/urmiye-golunun-yuzde-95i-kurudu-sorusturma-baslatildi>

bölgeye yakın yerlerde de çevresel sorunlarla karşı karşıya kalacaklardır. Urmiye gölünün tamamen kuruması söz konusu bölgelerde tuz fırtınalarının artmasına sebep olacak ve Gölün çevresindeki büyük kentlerde özellikle Urmiye ve Tebriz başta olmak üzere milyonlarca İran Türklerinin başka bölgelere göç etmesine neden olacaktır.

Urmiye Gölünün kurtarılması için Aras Nehri sularıyla gölün beslenmesine yönelik bazı teklifler sunulmuşsa da hiçbiri şimdiye kadar uygulama aşamasına geçmemiştir. Ayrıca söz konusu teklif, İran Meclisi tarafından bile reddedilmiştir.²⁸¹

2008 yılında çevre aktivistlerin, Urmiye Gölü'nün kurumasını ve hükümetin bu soruna aldırış etmemesini protesto ettiler. Hükümet ise bu eyleme baskıyla karşılık vererek 100'den fazla kişiyi tutukladı. Ancak bu olay, kamuoyunun dikkatini soruna çekmeyi başardı.²⁸²

2011'de Güney Azerbaycan'da, İran yönetiminin Urmiye Gölü'nü kurutma planına karşı başlayan protestolar, başkent Tahran ve diğer büyük şehirlerde de sürdü. Nisan ayının başında Tebriz'deki Urmiye Gölü protestolarına müdahale edilerek 70'ten fazla gösterici tutuklandı ve 20'den fazlasının yaralandığı bildirildi.

İran'da Urmiye Gölü protestoları 2011 yılından itibaren kısa aralıklarla devam etti ve Azerbaycanlı Siyasi Tutukluları Savunma Derneği (ADAPP) tarafından 3 Eylül 2011 tarihinde yayımlanan haberde ele alındı. Polisin, 27 Ağustos'ta Tebriz, Erdebil ve Urmiye şehirlerinde düzenlenen protestolara müdahale ettiği ve 3 protestocunun hayatını kaybettiğini açıklanmıştı.²⁸³

27 Ağustos protestolarında birçok insan yaralandı ve tedavi için hastanelere başvurdu. Ancak göstericilerin tedavi sırasında zorla götürüldükleri haberleri yayıldı. Ayrıca 100'den fazla kişinin gözaltına alındığı bildirildi.²⁸⁴

---

²⁸¹ TRT TÜRK - DÜNYA RAPORU Urmiye Gölünde Çevre Felaketi”, Youtube, <http://www.youtube.com/watch?v=F664Z-GOyBw> (Erişim tarihi: 16.09.2023).

²⁸² “Iran: Allow Peaceful Protests Over Lake’s Destruction”, Human Rights Watch,10.09.2011 <http://www.hrw.org/news/2011/09/10/iran-allow-peaceful-protests-over-lake-s-destruction> (Erişim tarihi: 04.09.2023); Reza Talebi, *Azerbaycan, İhtilal ve İtiraz*, Londra: Mehri Publication, 2021.

²⁸³ Abbas, *Güney Azerbaycan*, ss.14-15.

²⁸⁴ <http://guneyyesi.blogspot.com/2011/09/adappn-bildirisi-iranda-urmu-golu.html> (Erişim tarihi:15.03.2023)

13 Nisan 2020 tarihinde, Tebriz ve Urmiye şehirlerinde, Urmiye Gölü'nün durumu nedeniyle düzenlenen protesto mitingleri gerçekleşti. Tebriz'deki protestoda en az 70 kişinin gözaltına alınmasına ve bazı göstericilerin yaralanmasına neden oldu. Söz konusu protestolarla, Azerbaycan halkının dikkatini Urmiye Gölü'nün kuruması sorununa ve bölge halkı üzerindeki olumsuz etkilerine çekti ve Azerbaycan temsilcileri, Meclis'te Urmiye Gölü'nün kurumasını önlemeye yönelik bir öneri sundu²⁸⁵. Ancak bu öneri reddedilince bu kez hâkimiyet halk tarafından daha büyük bir tepkiyle karşılaştı. Özellikle mecliste reddedilen bir planın sonucunda gösteriler geniş bir tepkiyle karşılandı ve çevresel bir ayaklanmaya dönüştü.

25 Temmuz 2022'de Azerbaycanlılar, Urmiye Gölü'nün kurumasına karşı yapılan ikinci büyük sokak protestosu düzenledi. Benzer protestolar daha önce de 2011 ve daha önce yapılmıştı. Bu protestolar, İran'ın Urmiye Gölü'nü kurtarma kampanyasına aldırış etmemesi ve hatta mecliste gölün kurtarılması önergesini reddetmesinin sonucuydu. Uzmanların ve uluslararası kuruluşların uyarılarına rağmen, halkın protestolarına rağmen, hükümet hala yanlış politikalarını sürdürmektedir. Urmiye Gölü'nün kötü durumu, dengesiz kalkınmanın, yanlış su yönetiminin ve gölün bölgesel potansiyelinin ihmal edilmesinin bir sonucudur.

İran dışında ve farklı ülkelerin başkentlerinde yaşayan Azerbaycan Türkleri, Güney Azerbaycan'da gerçekleşen protestolara destek amacıyla İran elçilikleri önünde gösteri yapmışlardır.

İran'ın eski cumhurbaşkanı Hassan Ruhani'nin ilk hükûmeti döneminde Urmiye Gölü canlandırma kurumunun kurulmasına rağmen gölün durumu iyileşmedi. Merkez, uluslararası yardım ve devlet kredisi almış olmasına rağmen bütçeleri şeffaf bir şekilde harcamamış ve hükûmetin Urmiye Gölü ile ilgili su politikalarının gerekçesi olmuştur. Bugün Urmiye Gölü tarihinin en kötü durumunu yaşamaktadır. Doğu Azerbaycan bölgesel su teşkilatının 22 Temmuz 2022'de yayınladığı son verilere göre gölün seviyesi geçen yılın aynı dönemine göre 44 cm azalmıştır. Aynı dönemde 1.257 kilometrekarelik alan daha kurudu ve su hacmi ise 1,4 milyar metreküp azaldı. Bu miktar, Urmiye Gölü'nün ekolojik açıdan kuruyan suyunun %90'ından fazlasını temsil etmektedir. Su hacmindeki bu azalma, bölgesel ayrımcılık ve hükümetin su

---

²⁸⁵ İran İslam Meclisinde “Urmiye Gölü'nün kurumasını önlemek için su transferi” adlı iki acil şartı olan bir önerge sunulmuştur. Ancak bu öneri mecliste reddedilmiştir.

politikalarındaki eksikliklerle birlikte Azerbaycan bölgesinde ciddi sorunlara yol açmıştır.²⁸⁶

4.2.2.10. Karabağ Savaşı ve Zengezur Koridoru

Dağlık Karabağ meselesi, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tanınmış sınırları içinde bulunan bir bölgenin Ermenistan tarafından işgal edilmesi ile 1980'lerin sonlarında başlayan bir sorundur. Bu işgal, 1992-1994 yılları arasındaki ilk savaş sırasında Rusya Federasyonu'nun Ermenistan'ı desteklemesiyle gerçekleşmiştir.

İran, Karabağ krizinde 1991-1992 yılları arasında Azerbaycan ve Ermenistan arasında birkaç kez arabuluculuk yapmıştır. Ancak bu arabuluculuk, ateşkes olmayı ve Ermenistan lehine statükonun korunmasını amaçlamıştır. İran, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü resmen tanımına rağmen, siyasi ve jeopolitik nedenlerle kendi ulusal çıkarlarını gözetmiş ve Azerbaycan'ın çıkarlarına aykırı politikalar izlemiştir.

İran, Azerbaycan'ın galip çıkmasını ve gelecekte Güney Azerbaycan üzerindeki jeopolitik nüfuzunu ve etkisini potansiyel olarak artırmasını önlemek için devam eden Dağlık Karabağ ihtilafına aktif olarak müdahil olmuştur. Sonuç olarak İran'ın Ermenistan'la güçlü ilişkileri var ve ülkeye her türlü destek sağlamaktadır.

90'lı yıllarda Lübnanlı Şii alim Şeyh Subhi el Tufeyli, İran'ın Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı desteklediğini ve bunun temel sebebini Türkiye olarak gösterdiğini belirtmişti. Tufeyli, İran'ın eskiden beri Azerbaycan'a karşı Ermenistan'a destek verdiğini şu sözlerle anlattı:

O dönem (1990'lı yılların başında) İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti ile konuştum. 'Sizler neden Hristiyan Ermenileri şu gariban Müslümanlara karşı destekliyorsunuz?' diye sordum. Bana harfiyen verdiği cevap şu oldu: Ermenistan, Sovyetler Birliği'nden ayrılan Azerbaycan, Türkmenistan ve diğer Türki cumhuriyetler ile Türkiye arasında bir engel oluşturuyor. Dolayısıyla Ermenistan'a destek vererek güçlendireceğiz ki Türkiye'nin önünü kapatmış olsun. O dönem Azerbaycan daha yeni devlet oluyordu ve orada İsrail diye bir şey yoktu.²⁸⁷

---

²⁸⁶ Reza Talebi, *İran Devrimi Sonrası Hidropolitik ve Su Sorunları (1979-2021)*, Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Karabük: 2023, s.19.

²⁸⁷ Lübnanlı Şii Alim Tufeyli'den 'İranlı En Küçük Diplomat Lübnanlı Yetkililere Talimat Veriyor' İddiası", 25.10.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/lubnanli-sii-alim-tufeyliden-iranli-en-kucuk-diplomat-lubnanli-yetkililere-talimat-veriyor-iddiasi/2402237> (Erişim tarihi: 19.06.2023).

İran ve Ermenistan, Hocalı katliamının gerçekleştiği ayda diplomatik ilişkilerini kurmuş ve ekonomik anlaşmalar imzalamıştır. İran, Ermenistan'a doğalgaz sağlamayı ve nakliye imkânlarını genişletmeyi kabul etmiştir. Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan'ın olumlu tavırlarına rağmen saldırgan tutumunu sürdürmüştür ancak İran, Erivan'a kuşatılmışlığı aşma imkânı sağlamıştır. Bu dönemde, Rus petrolünün bile önemli bir kısmının İran üzerinden Ermenistan'a akıtıldığı söylenmektedir.²⁸⁸

İran, Ermenistan-Azerbaycan ihtilafında resmi olarak tarafsız olduğunu söylemesine rağmen, devlet ideolojisi gereği tüm Şiiilerin koruyucusu ve hamisi olarak iddia etmesiyle çelişki yaşıyordu. Aslında İran, Azerbaycan'ın çatışma içinde olmasını ve böylece İran'daki Azerbaycanlıların kendisine ilgi duymamasını istemekteydi.²⁸⁹

Karabağ Meselesi, İran Türk aydınlarını birleştiren ve milli birlik hissi uyandıran önemli bir siyasi olaydır. Ermeni güçleri tarafından yapılan kanlı olaylar ve Kuzey Azerbaycan topraklarının %20'sinin işgal edilmesi, İran Türklerinin tepkisine sebep olmuştur. Her ne kadar siyasi bir mesele olsa da, İran Türk aydınlarının açık şekilde itiraz ettiği bir konudur. Karabağ şehitlerinin anısına düzenlenen yas törenlerinde, Karabağ Müslümanlarının yardımına ihtiyaç duyulduğu ve gönüllü asker olarak Ermeni işgalcilerle savaşmaya hazır oldukları konusunda İran İslam Cumhuriyeti'nden yardım talep edilmiştir. 1993 yılında ise Dr. Cevat Heyet ve Varlık dergisi yazarlarından oluşan bir grup bilim adamı, iş adamı, hekim ve yazarın imzasıyla dini lider Hameney'e bir açık mektup gönderilmiştir. Bu mektupta, İran devletine Karabağ sorununa gösterdiği ilgi ve yapmış olduğu yardımdan dolayı teşekkür edilmiş ve bölgede ikinci bir İsrail devleti kurulmasına izin verilmemesi için Azerbaycan Haftası ilan edilmesi önerilmiştir.²⁹⁰ Güney Azerbaycan Türkleri, Tahran-Erivan arasındaki ilişkilerden rahatsızlığı çeşitli protesto gösterileri düzenleyerek bildirmişlerdir.²⁹¹

---

²⁸⁸ Brenda Shaffer, "Iran's Role in the South Caucasus and Caspian Region: Diverging Views of the US and Europe", Eugene WHITLOCK: (Der.) *"Iran and Its Neighbors: Diverging Views on a Strategic Region"*, Stiftung Wissenschaft Und Politik-German Institute for International and Security Affairs, (Berlin, 2003),19."; Sarıkaya, *Tarihi ve Jeopolitik*, s.250.

²⁸⁹ Shaffer, *Iran's Role*, s.19.

²⁹⁰ Gökdağ ve M. Heyet, *İran Türklerinde*, s.64.

²⁹¹ Arif Keskin, *"İran'ın Azerbaycan Politikası"*, Global Strateji, Sonbahar 2006, 2, 7, s.97.

1994 yılında Bişkek'te imzalanan protokolle Azerbaycan'ın toplam yüzölçümünün %20'sine yakını işgal altında kalmıştır. Bu durum 2020 yılına kadar değişmemiş ve ateşkes binlerce kez ihlal edilerek çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. AGİT Minsk grubu, sorunun çözümü için oluşturulmasına rağmen kısmi diplomatik çabalar konusunda önemli bir ilerleme kaydedememiş ve sorun barışçıl yollarla çözülememiştir.

Tüm uluslararası aktörler, Rusya ve İran dâhil, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü kabul etmiştir. Karabağ'daki sözde yönetim ise 28 yıldır tanınmamıştır ve Birleşmiş Milletler tarafından işgal olarak tanınmıştır. BM, bu durumu sonlandırılması için dört ayrı güvenlik konseyi kararı kabul etmiştir.²⁹²

İran, Karabağ savaşları sırasında arabuluculuk yapsa da resmi söylemlerinde Ermenistan'ı kınamış olsa da Dağlık Karabağ sorununu Azerbaycan'a karşı baskı aracı olarak kullanmaya devam etmiştir. Bu durum İran ve Ermenistan arasındaki stratejik iş birliğinin güçlenmesini sağlamıştır.

İkinci Karabağ Savaşı, 27 Eylül-10 Kasım 2020 tarihleri arasında gerçekleşmiş ve Azerbaycan'ın Ermeni işgalindeki topraklarının büyük bir kısmını geri almayı başarmıştır. Bu savaş Güney Kafkasya ve İran'ın Güney Kafkasya ve Azerbaycan politikaları üzerinde büyük etkiler yaratmıştır. Azerbaycan sınırlarını yeniden sağlayarak İran ile olan 765 kilometrelik sınırını kontrol altına almıştır.

İran, Azerbaycan-Ermenistan Savaşı sırasında etkin bir rol oynayamamış ve tutarlı bir politika izleyememiştir. Savaşın başında çatışmaların durdurulması çağrısı yapmış ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklediğini açıklamıştır.

İran'ın Karabağ savaşı sırasındaki tutumu, Azerbaycan kamuoyundan güçlü tepkiler almıştır ve İran sınırlarındaki Azerbaycan Türkleri de tepki göstermiştir. Ancak devlet, tepkileri anlamak yerine göstericileri tutuklama ve suçlama yoluna gitmiştir.

İkinci Karabağ Savaşı sonrası Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin güçlenmesi, Türkiye'nin Rusya ile ortak gözlem merkezinde yer alması ve Azerbaycan'a askeri yardımı İran'ı endişelendirmektedir. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin

---

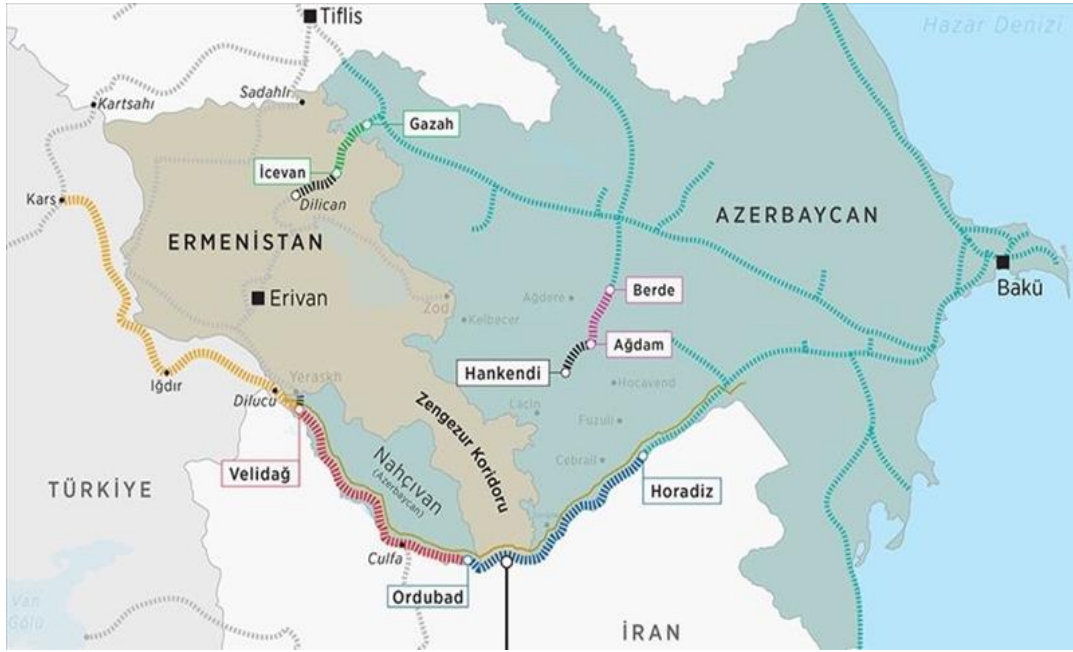
²⁹² Araz Aslanlı, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", *Azerbaycan özel Avrasya Dosyası*, 7, 1, 2013, ss.65-73.

Azerbaycan ve İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri üzerindeki etkisinin artması da Tahran'ı tedirgin etmektedir.

Şekil 11: İkinci Savaş öncesi Karabağ'ın durumunu gösteren harita²⁹³

Şekil 12: II. Karabağ savaşı sonrası Zengezur koridorunun konumunu gösteren harita²⁹⁴

²⁹³ https://www.turkcewiki.org/wiki/Da%C4%9Fl%C4%B1k_Karaba%C4%9F_sorunu#/media/Dosya:Karaba%C4%9F_%C3%A7at%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1_harita.tif (Erişim tarihi: 17.10.2023)

²⁹⁴ Koç, GÖRÜŞ- İran Zengezur Koridoru'na neden karşı?

İran ikinci Karabağ Savaşı'ndan sonra Güney Kafkasya'da yaşanan değişimleri jeopolitik, jeo-ekonomik ve ulusal güvenliği açısından tehdit olarak görüyor ve bu nedenle siyasi, diplomatik ve askeri tepkiler göstermektedir. İran, Karabağ savaşının sonucunda Azerbaycan'a geri dönüşü olumlu karşılmasına rağmen, Zengezur Koridorunun hayata geçirilmesine karşı çıkmaktadır. Çünkü bu durum, Tahran'ın Azerbaycan ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile olan ikili ilişkilerinde sahip olduğu ayrıcalıkların kaybolacağı anlamına gelmektedir. Zengezur Koridoru'nun hayata geçirilmesi İran'ın stratejik avantajını kaybetmesine yol açacağı gibi bölgesel jeopolitik önemini de azaltacaktır. Türkiye ile kuzey ve kuzeybatıdaki Türk cumhuriyetleri arasında oluşacak doğrudan kara bağlantısı, Türkiye'nin Asya ve Orta Asya ile bağlantı kurmasına olanak sağlayacağından, İran'ın Türk dünyasındaki jeopolitik önemini de zayıflatacaktır.²⁹⁵

---

²⁹⁵ Mehmet Koç, GÖRÜŞ - İran Zengezur Koridoru'na neden karşı? 27 Eylül 2023, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-iran-zengezur-koridoruna-neden-karsi/3001011> (Erişim tarihi: 16.10.2023).

SONUÇ

Orta Doğu gibi bir coğrafyada yer alan İran, jeopolitik ve coğrafi konumu ve birçok ticaret yolunun üzerinde bulunması, bu topraklarda çeşitli uygarlıkların kurulmasına sebep olmuş ayrıca yer altı ve yer üstü kaynakların zenginliğinden dolayı tarihin her döneminde küresel güçlerin başlıca nüfuz altına almaya çalıştıkları bölgelerden birisi olmuştur. İran tarihinin son bin yılına damgasını vuran Türkler, günümüzde İran'ın Farslarla birlikte en büyük etnik grubunu oluşturmaktadırlar. İran nüfusunun toplam %40'tan fazlasını teşkil eden Türkler arasında nüfusları ve yüzölçümleri bakımından ilk sırayı Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır.²⁹⁶ Azerbaycan Türkleri'nin nüfusuna ilişkin iddialar ve resmi veriler arasında büyük fark vardır. Tahminlere göre ülkede 40 milyon, resmi verilere göre 25 milyon civarında Türk vardır.²⁹⁷

Türklerin İran coğrafyasındaki tarihi geçmişi binlerce yıla yayılan karmaşık ve ilgi çekici bir konudur. Türkler ve İranlılar arasındaki etkileşimin izleri, çeşitli Türk boylarının bölgeye göç ettiği ve yerleştiği eski zamanlara kadar uzanmaktadır. Eski çağlardan, başlayıp günümüz kadar İran'da birçok Türk Devleti kurulmuştur. Elam Krallığı'ndan başlayıp Kaçarlar döneminin sonuna kadar olan süreçte, Akamenid ve Sasani dönemleri hariç bölgeye tamamen Türk devletleri hâkim olmuşlardır. Kısaca, İran'daki Türkler bu ülkenin medeni, kültürel, sosyal ve edebi mirasının temel taşları, koruyucuları ve devamcıları olmuşlardır. Bu binlerce yıllık sürede İran'da Elamlar, Kuttiler, Lolobiler, Sakalar, Hurriler, Mannalar, Medler, Partlar, Gazneliler, Selçuklular, İlhanlılar, Celayirler, Timurlular, Kara-Koyunlular, Akkoyunlular, Safaviler, Afşarlar ve Kaçarlar peş peşe yönetimde bulunmuşlardır.²⁹⁸

Bu coğrafyada 1800'lü yıllara kadar Türk ve Fars kültürü birlikte sorunsuz bir şekilde gelişerek yaşamıştır. Türklerin hâkimiyetleri dönemlerde anlaşıldığı kadarıyla

---

²⁹⁶ Attar, "İran Türkleri", s.40.

²⁹⁷ Recep Albayrak, *Türklerin İran'ı-Yakın Gelecek-1*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2013, s.22.

²⁹⁸ Hataî Külliyyatı, (Haz. B. Cavanşir-E. N. Necef), İstanbul: 2006, ss.35-58; Muhammed Taki Zehtabi, *İran Türklerinin Eski Tarihi*, İstanbul: Kültür Sanat Yay. 2010; Mehmet Metin Ören, *İran Türkleri Hürriyet Hareketleri*, İstanbul: 1998, s.3.

Türk milleti her çağda olduğu gibi kimlik ayrışımı yapıp, kendinden olmayan milletleri hiçbir zaman ötekileştirmemiştir.²⁹⁹ Bin yıl boyunca bu topraklara hâkim olan Türk hanedanları, Fars milletinin dili ve kültürünü hiçbir zaman asimile etmeye çalışmamışlardır. Selçuklular Farsçayı yazışma dili olarak kullanırken Türk aydınları da genellikle Farsçayı kaynak bir dil olarak benimsemişler.³⁰⁰

16. yüzyılda Safevi Devleti'nin egemenliği ile birlikte İran'da mezhep ayrılığı ortaya çıkmıştır. Safaviler çoğunlukla Sünni olan halka, Şiiliği kabul ettirmeye başlamış³⁰¹ ayrıca bu dönemde Türk kültürü ekseninden uzaklaşarak, Fars kültürüne doğru kimlik kayması yaşanmış ve bölgede ayrımcılığın ilk tohumlarını ekmişlerdir.³⁰²

Kaçarlar döneminde İran-Rusya arasında gerçekleşen iki ayrı savaş sonrasında imzalanan Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) Anlaşmaları Azerbaycan topraklarını ikiye bölmüş, Aras nehrinin kuzeyi Sovyetler Birliği'ne bırakılırken, Güney Azerbaycan bölgesi ise İran'ın kuzey batısında kalmıştır.

1905 yılında gerçekleşen Rus Devrimi ile Kuzey Azerbaycan aydınları, Güney Azerbaycanlı aydınları da etkileyerek Tebriz'de ilk matbaanın kurulmasıyla başlayan süreç, 1908 Meşrutiyetine kadar yani Settar Han ve ulusal kahramanların özgürlük mücadelesiyle devam etti. Bu özgürlük harekâtı Azerbaycan Demokrat Fırkasının kurucusu olan Şeyh Muhammed Hiyabani'nin Tebriz'de Azadistan Devletini kurmasıyla devam etti. Ancak 11 Eylül 1920'de İran Ordusu, Hiyabani'yi katlederek harekâtı bastırdı.

Kaçar döneminden sonra Pehleviler'in İran hükümdarlığına geçmesiyle birlikte, İran'da ayrıştırmalar arttı ve Rıza Han'ın "Ari İranlılık" politikası ile Türkler hedef haline geldi. İngilizler sayesinde yönetimi eline geçiren Rıza Han, bütün siyasetini Türklerin varlığını yok etme üzerine kurdu. Bu politika sonucunda Tebriz ekonomik ambargolara ve gerilemeye maruz kaldı ve Tahran yeni bir merkez olarak yükseldi. Devletin resmi dili Farsça ilan edilirken, devlet dairelerine Türkçe dilekçe vermek

---

²⁹⁹ Sonay Ünal, *Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-1946)*, Ankara: 2019, s.5.

³⁰⁰ Kafkasyalı, *İran Türkleri*, s.98.

³⁰¹ Shaffer, *Borders and Brethren*, s.22.

³⁰² Ali Selim Genç, *Güney Azerbaycan Milli Hükümeti*, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi, Aksaray: 2021.

yasaklandı. Yeni doğan çocuklara Türkçe isim verilmesi yasaklandı. Bu dönemde Türk karşıtı ırkçılık resmi devlet politikası haline getirildi. Yalçın Sarıkaya'nın ifade ettiği gibi; 1925'ten itibaren din ve mezhep, siyasi güç odaklarının her fırsatta kullandığı İran milliyetçiliğini teşvik eden bir unsur olarak görülmeye başlandı. Literatürde Fars milliyetçiliği olarak kabul edilen yaklaşım; gerek ortaya çıktığı tarihsel koşullar, gerekse ilk temsilcilerinin siyasi söylemleri ve günümüzdeki örnekleri, onu milliyetçilik yerine ırkçılık olarak sınıflandırılması gereken bir konuma yerleştirmektedir. Fars milliyetçiliği olarak toplanabilecek görüşün günümüz temsilcilerinin zihniyetinde, İran'a özgü bir yurtseverlik yerine, Batı Avrupa'da gelişen Hint-Aryanist ırkçılığın farklı biçimleri bulunmaktadır.³⁰³

1925-1979 yılları arasındaki Pehlevi döneminde tüm etnik grupları "İrancılık" çatısı altında birleştirme düşüncesi ve 1979 İslam Devrimi ile "Şii İslam yorumu" ile "Farsilik" altında birleştirilmesi, Türkler de dâhil tüm etnik gruplarda rahatsızlık yaratmıştır. Bazı kaynaklar 1979 Devrimi'nden sonra Azerbaycan Türklerinin İran rejimine entegrasyonunda Şii anlayışının önemli bir rol oynadığını iddia etmişlerdir. Ancak son yüzyıl içerisinde Güney Azerbaycan Türklerinde milliyetçilik hareketinin giderek yaygınlaşıp kurumsallaşması ve son zamanlarda Karabağ savaşındaki İran'ın Şii ve Müslüman ülke yerine Ermenileri açıkça destekleme tutumu, Türkler nezdinde Şiilik duygusunun, aidiyetinin millet kavramının çok gerisinde kaldığını göstermiştir.

1979'daki İran İslam devriminden günümüze kadar olan süreçte İran'daki Şia merkezli totaliter sistemin ideolojisinin zayıflaması, İranlılık kimlik olgusunu da etkilemeye başladı. İran İslam Cumhuriyetinin kendi siyasal uygulamalarını Şia yorumuna dayandırması sonucu rejimin meşruiyet sorunu ile karşılaşması Şiilik İslam'ın ülke içinde birleştirici faktör olma özelliğini zayıflatmaktadır.³⁰⁴

İran'daki Azerbaycan Türkleri azınlık statüsünde görülemeyecek kadar kalabalık bir nüfusa sahip olduklarına rağmen temel hak talepleri karşılık bulmamaktadır. 1924'ten itibaren ülkesinde Şia ve Fars kültürü temelli bir "İranlılaştırma" politikası izleyen İran, asimilasyon politikasından bugün de vazgeçmeyen dünyadaki sayılı ülkelerden birisidir. Ancak ülkede son yıllarda görülen

---

³⁰³ Sarıkaya, *İran'da Milliyetçilik*, ss.312-313.

³⁰⁴ İpek, *Güney Azerbaycan*, s.281.

etnik temelli huzursuzluklar, sahte/yapay bir “İranlılık” kimliği üzerine oturtulan söz konusu politikanın, ülkedeki azınlıkların farklı kimliklerini yok edemediğini ve tam tersi şekilde bunların daha da güçlenmesine yol açtığını göstermiştir.

Azerbaycan Türkleri devletin bu ayrıştırıcı siyasetine karşı daha güçlü bir şekilde kendi kimliklerine sarılmaktadırlar. Sonuç olarak, Türklerin İran coğrafyasındaki tarihi geçmişi, etkileşimler, etkiler ve zorluklarla dolu zengin bir dokudur. Eski Türk istilalarından modern çağa kadar Türkler, İran'ın kültürel, siyasi ve sosyal manzarasının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu tarihsel arka planı anlamak, Türklerin İran coğrafyasındaki önemini ve İran toplumuna katkılarını kavramak açısından büyük önem taşır.

İran Azerbaycan'ının geçmişi, Azerbaycan halkı arasında milliyetçi hareketlerin ortaya çıkışı ve gelişimini anlamak için zengin bir tarihsel bağlam sunmaktadır. Bölgenin kendine özgü etnik ve dilsel kimliğinin yanı sıra Anayasa Devriminden şimdiye kadar yaşanan tarihi olayların etkisi, canlı bir milliyetçi hareketin oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Azerbaycan Türk milliyetçiliğinin İran'daki gelişimi yalnızca bağımsızlık veya ayrılma arzusundan değil, tanınma, eşit haklar ve kültürel koruma arayışından da kaynaklanmıştır. İran'daki Azerbaycan Türkleri, çok etnikli ve çeşitli İran toplumu çerçevesinde devletin baskıcı ve asimilasyoncu siyasetlerine karşı her dönemde kimliklerini savunmaya çalışmışlardır.

Sonuç olarak, İran'da Azerbaycanlı Türk kimliğinin ortaya çıkış tarihi, kültürel ve siyasi faktörlere dayanmaktadır. Azerbaycan Türk milliyetçiliğinin gelişimi, Türk mirası, kültürel ve entelektüel hareketler, siyasi aktivizm, tanınma ve eşit haklar arayışı tarafından şekillenmiştir.

İran'daki Azerbaycan Türkleri arasındaki kültürel canlanma ve kimlik oluşumu, ülkedeki milliyetçilik hareketinin şekillenmesinde önemli rol oynamaya devam etmektedir. Baskı ve zorluklarla karşı karşıya olmasına rağmen, İran Azerbaycan'ındaki milliyetçi hareketler, kendi kaderini tayin etme, kültürel koruma ve Azerbaycan haklarının tanınması yönündeki köklü arzusunun yönlendirdiği şekilde varlığını sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- Abbas, Khayala. “Güney Azerbaycan’da basın faaliyetleri: Muhammed Hatemi’nin cumhurbaşkanlığı dönemi”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 2019.
- Abrahamian, Ervand. Modern İran Tarihi, İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul, 2011.
- Acar, Mustafa ve Ömer Demir. Sosyal Bilimler Sözlüğü, Ankara: Adres Yayınları, 2005.
- Aka, Assiye. “Kimliğe Teorik Yaklaşımlar”, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2010, C.34, S.1.
- Akgül, Hüseyin. Azınlık Kavramı: Azınlıklarla İlgili Düzenlemeler, Azınlık Kavramı ile ilgili Temel Sorunlar ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Azınlıklara Bakış, İstanbul: Akademi Kitabevi, 2003.
- Akkuş, Mehmet. “Halaç Türkçesi Ağızlarının Algoritmik Uzaklığı: Levenshtein Uzaklık Algoritması Tabanlı Bir Çözümleme”, Çukurova Üniversitesi, Türkoloji Araştırmaları Dergisi, c. 6/ sy. 1, Haziran 2021.
- Albayrak, Recep. “Türklerin İran’ı İran’da 2006 Yılı Karikatür Krizi (12 Mayıs 2006, Cuma) Protestoları”, Gen Deri, <http://genderi.org/dr-recepalbayrak-turklerin-iran.html?page=53>, (Erişim Tarihi: 12.08.2023).
- Albayrak, Recep, Türklerin İran’ı-Yakın Gelecek-1, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.
- Aliyarlı Süleyman, Azerbaycan Tarihi, Bakü: Azerbaycan yayınları, 1996.
- Alp, Adem. “1979 İran İslam Devrimi ve Terörizm”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 2015.
- Alpkaya, Gökçen. AGİK Sürecinden AGİT’e İnsan Hakları (İstanbul: Kavram, 1996): 137-148.
- Altunoğlu, Mustafa. Kimlik’in Modern İnşâı, Kimlik Politikaları ve Türkiye’de Kimlik Tartışmaları, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Ankara: 2009.
- Alund, Aleksandaa. “Immigrant Youth: Transnational Identities”, C. Palmgren et al. (der.), Ethnicity in Youth Culture içinde (Stockholm University, 1992).

- Alund, Aleksandaa & Caal Ulaik Schierup, "Paradoxes of Multiculturalism: Essays on Swedish Society", Aldershot: Avebury, 1991.
- Amar-e Omumi-ye Gozareş-e Holase-ye Sarşomari-ye Keşver der Sale 1335 (1335), II, Tahran.
- Anderson, Benedict. Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması. (İ. Savaşır, Çev.) İstanbul: 2017.
- Arani, Taqi. "Azerbayjan ya yek masaleh-ye hayati vamamati-ye İran." Farhangestan 1(1): 1924, ss.247–254.
- Armaoğlu, Fahir. "20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)", 1. Cilt, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.
- Arsava, Ayşe Füsün. Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1993.
- Aslanlı, Araz. "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", Azerbaycan özel Avrasya Dosyası, 7, 1, 2013, ss.65-73.
- Assman, Jan. Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik. (çev. Ayşe Tekin). İstanbul: Ayrıntı Yay. 2001.
- Aslan A., Çokkültürlülük ve Entegrasyon tartışmaları Bağlamında Üçüncü Kuşağın Kimlik Algısı ve Din: Köln Örneği. Yayımlanmamış doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Samsun: 2018.
- Attar, Aygün. "İran Türkleri", Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, C. 2, S. 1, s. 39-63, 2004.
- Attar, (Haşimzade) Aygün. İran'ın Etnik Yapısı (Yakın Dönem ve Günümüzde). Ankara: Divan Yayıncılık, 2006.
- Attar, Aygün. "İran'in Farslaşma Süreci ve bu Süreçte Farsçanın Rolü", Erdem Dergisi, Sayı 52, 2008.
- Aydoğdu, Hüseyin. "Modern Kimlikte Öznenin Ölümü", Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 2004, S.10.
- Ay, Aysel ve Filiz Aydoğan. Çokkültürlülük Bağlamında Türkiye'de Çokkültürcü Medya ve TRT Kürdi, İnsan & İnsan 3/9, Yaz/Summer, 2016.
- Ayaz, Eyup, Sertaç. "Milli Kimliğin Kurucu Ve Koruyucusu Olarak Dil" Uluslararası Orta Asya Sempozyumu Bildiriler Kitabı "Göç, Yoksulluk ve Kimlik" Bışkek: 2018, 1270 s.

- Aydın, Suavi. Modernleşme ve Milliyetçilik, Gündoğan Yay., Ankara: 1993.
- Azeri, Ali. Azadistan Devleti ve Şeyh Muhammed Hiyabani, (1918-1920), (Çev. Eloğlu), Ankara: Elila Yayınları, Yayın tarihi yok.
- Azer, San'an. İran Türkleri, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1942.
- Azeroğlu, Nabi, Kobotarian. “Güney Azerbaycan Türklerinin Tarihi Romanı “Settar Han Hamaseti”, Türk Dünyası Araştırmaları, Cilt: 130, Sayı: 257, İstanbul: 2022, ss. 357-382.
- Babek kalesi, <https://guneyazerbaycanlilar.blogspot.com/2010/02/babek-kalesi-yuruyusu-ve-guney.html> (Erişim tarihi: 20.03.2023).
- “Bahaîler”, <http://www.karacaahmet.net/arastirma.asp?id=272>, (Erişim tarihi: 21.05.2023).
- Baskın, Orhan. Türkiye'de azınlıklar, kavramlar, iç mevzuat, içtihat, uygulama, İstanbul: TESEV Yayınları, 2004.
- Bayat, Kave. Azerbaycan Der Mochiz-e Tarih [Tarihin Yükselen Dalgalarında Azerbaycan]. S. 102-102. Tahran: Perdis-e Daniş Yayınları, 2011.
- Bayburtluoğlu, Hasan ve Mehmet Tezcan. “Halaçların Menşei”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, c. 8/ sy. 1, 2019, ss.632-654.
- Behnam, Jamşid. “Iranian Society, Modernity and Globalization”, İran: Between Tradition and Modernity, Derleyen: Ramin Jhanbegloo, Lexington Books, Lanham 2004.
- Bilgin, Nuri. Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu, İzmir: Ege Yayınları, 1994.
- Billig, Michael. Banal Milliyetçilik. (C. Şişkolar, Çev.) İstanbul: 2002.
- Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu'na göre 20 milyon. <https://goo.gl/w7I5Uq> (Erişim tarihi: 18.08.2023).
- Blaga, Rafael. İran Halklar El Kitabı, Papirüs Yayınları, Aralık 1997.
- Boztemur, Recep. Tarihsel Açıdan Millet ve Milliyetçilik: Ulus-Devletin Kapitalist Üretim Tarzıyla Birlikte Gelişimi. Doğu Batı Düşünce Dergisi (38), 2006, ss.161-179.
- Boschele ve Aysel Ay. Çokkültürlülük Bağlamında Türkiye'de Çokkültürcü Medya ve TRT Kürdi, İnsan&İnsan (3/9, Yaz/Summer 2016).
- Bradley John R., “Iran’s Ethnic Tinderbox”, The Washington Quarterly, 30, 1. Kış 2006-2007.

- Brenda, Shaffer. Sınırlar ve Kardeşler, İran ve Azerbaycanlı Kimliği, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2008.
- Briggs, Asa. “Kültür”. Çev., Sevim Kebeli, Millî Folklor, 74, (2007): 99-103.
- Buniyatov, Ziya Musa. “Azerbaycan”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt IV, İstanbul: 1991, ss.317-322.
- Calhoun, Craig. Milliyetçilik. (B. Şütçüoğlu, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Castles, Stephan ve Mark J. Miller. Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri, Çev. B. U. Bal, İ. Akbulut, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, 2008.
- Castles, Stephan. Understanding Global Migration: A Social Transformation Perspective. Journal of Ethnic and Migration Studies, 36(10), 2010, 1565–1586. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2010.489381>.
- Cevadbeyli, Rahim. “İran`ın Jeopolitiği”, İran`da Tarihi Devlet Yapılanması ve Türklerin Mücadele Stratejisi, Ankara: astana yayınları, 2019, s.70-71.
- CIA World Factbook’a göre 16 milyon. <https://goo.gl/ouzG6X> (Erişim tarihi: 23.08.2023).
- Clark, James. The History of the Iranian Province of Azerbaijan, 1848-1914, The University of Texas in Austin, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Aralık 1999.
- Cleveland, William L., Modern Ortadoğu Tarihi, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: 2008.
- Connolly, William E., Kimlik ve Farklılık -Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri, çev. Fermâ Lekesizalın, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.
- Copithorne, Maurice Danby. Pursuant to Commission Resolution 2001/17, 16.01.2002.
- Çavuşoğlu, Naz. Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları, İstanbul: Su Yay., 2001.
- Çavuşoğlu, Naz. "Azınlık Hakları: Avrupa Standartları ve Türkiye– Bir Karşılaştırma", Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları (Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, Lozan Antlaşması), (haz. İbrahim Kaboğlu), İstanbul: İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi, ss.124-146.
- Çelik, Kadir Ertaç. “İslam Devrimi Sonrası İran`da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist bir Bakış”, Bölgesel Çalışmalar Dergisi, Cilt 1, Yaz 2016.

- Çelik, Oğuzhan. İran'da Türk Etnik Yapısı ve İran'da Türk Milliyetçiliği Hareketleri, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya: 2018.
- Dalbay, Ramazan Saim. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2018/2, Sayı:31.
- Demirtürk, Sinan. İran Türklerinin Örgütlü Mücadele Girişimleri ve Buna Yönelik Kurduğu Teşkilatlar, AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt: 8 Sayı: 25 2020, ss.343 – 357.
- Djalili, Mohammed Reza ve Kellner Thierry. 100. Soruda İran, Çeviren Reşat Uzman, İstanbul: 2017.
- Doerfer, Gerhard. "İran'daki Türk Dilleri", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1969, ss.302, 1-23;
- Doerfer, Gerhard. "Khalaj and Its Relation to the Other Turkic Languages", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1977, ss.16-33.
- Doerfer, Gerhard. "İran'da Türkler", Türk Dili, TDK Yay, (Kasım 1987).
- Doerfer, Gerhard. "İran'da Türk Dil ve Lehçeleri ve Bunların Hayatta Kalma Şansı", Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, ss.303-310.
- Doerfer, Gerhard. "Turkic Languages of Iran". İçinde Lars Johanson - Éva Ágnes Csató (Yay.) The Turkic Languages, Routledge, 1998, ss.273-282.
- Doerfer, Gerhard. Wolfram Hesse ve Semih Tezcan. "Khalaj Materials", UAS 115, 1971.
- Dönmez, M. Banu. Anadolu Balamasına Ait Çoğul Anlam Havuzunun Çözümlemesi, Folklor/Edebiyat, S. 55, 2008, ss.215-222.
- Doytcheva, Milena. Çokkültürlülük. (Çev: T. Akıncılar Onmuş). İstanbul: 2009.
- Elling, Rasmus Christian. "Minorities in İran, Nationalism and Ethnicity after Khomeini", New York: Palgrave MacMillan, 2013.
- Elton, Daniel L., History of Iran, Westport- ABD, Greenwood Yayınları, 2000.
- 50milyon Medya. (2020, 5 Eylül). Teaktör: -Baku, Tebriz, Ankara, Biz hara farslar hara(biz kim farsiler kim) -Ne Mutlu Türküm diyene [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=F9AWpm7Lze8> (Erişim tarihi: 20.04.2023).

- Encyclopædia Iranica'ya göre 16 milyon. <https://goo.gl/wK2uc6> (Erişim tarihi:23.08.2023).
- Encyclopædia Britannica'ya göre 16 milyon. <https://goo.gl/pGei0v> (Erişim tarihi:18.08.2023).
- Erdoğan M. Murat. Suriyeliler Barometresi 2019. Orion Kitabevi, 2020, s.12.
- Erol, Osman. İran İç Politikasında Azerbaycan Türkleri (1906-2006), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: 2007.
- Ethnologu'ya göre 18.7 milyon. <https://goo.gl/8cWakM> (Erişim tarihi: 18.08.2023).
- Etnik grupların ana dillerine göre nüfus dağılımı harita https://devridunya.blogspot.com/2011/02/iran-haritalar.html#google_vignette (Erişim tarihi: 13.07.2023).
- Gellner, Ernest. Uluslar ve Ulusculuk, çev: Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan, İstanbul: İnsan Yay., 1992.
- Genç, Ali Selim. Güney Azerbaycan Milli Hükümeti, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray: Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetim Anabilim dalı, 2021.
- Giddens, Anthony. The Nation-State and Violence: Volume Two of A Contemporary Critique of Historical Materialism. Oxford: Blackwell Publishers, 1992.
- Gleason, Philip. "Identifying Identity", B. Ashcroft, G. Griffiths ve H. Tiffin (Der.) içinde, The post-colonial studies reader (2nd Edition) (p. 194-196). Oxford: Routledge, 2006, p.194.
- Gordon, Milton. Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origins. New York: Oxford University Press, 1964.
- Gökdağ, Bilge A., ve M. Rıza Heyet, "İran Türklerinde Kimlik Meselesi", bilig, Yaz / 2004, sayı 30, s.51-84.
- Göksel, Göker ve Meşe Gülümser. "Türk Göçmenlerin İtalyanlara Bakış Açısı: Bir Kültürlerarası İletişim Araştırması", Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, C: VII, S. 1, Ocak 2011.
- Gramsci Antonio, "Notes For Introduction and Approach to The Study of Philosophy and the History of Culture", London: 1998,
- Guibernau, Mantserrt. Milliyetçilik 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler, Türkçesi: Neşe Nur Domaniç, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1997.

- Guiberniau, Mantserrt. Milliyetçilikler, (Çev. N. Domaniç), İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1997.
- Gündüz, Aslan. Milletlerarası Hukuk Temel Belgeler-Örnek Kararlar (İstanbul: Beta, 2003), ss.679-685.
- Güney, sesi. <http://guneysesi.blogspot.com/2011/09/adappn-bildirisi-iranda-urmu-golu.html> (Erişim tarihi: 15.03.2023).
- Gümüş, Okan. Aziz Sevi, Ansiklopedik Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Ankara: Polat Yayınları, 1996.
- Hataî, Külliyyatı. (Haz. B. Cavanşir-E. N. Necef), İstanbul: 2006.
- Haydari, Asker. Tufan Der Azerbaycan [Azerbaycan'da Kasırğa]. S. 12. Tebriz: Ahrar Yayınları, 2002.
- Hasanlı, Cemil. Güney Azerbaycan: Tahran-Bakı-Moskova Arasında (1939-1945), Bakı: 1998.
- Hasanlı, Cemil. Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycan'ı, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2005.
- Heyet, Cevat. "20. Asırda Güney Azerbaycan Edebiyatı", Varlık, sayı 20, 1985.
- Heyet, Cevat. "Azerbaycan'ın Türkleşmesi ve Azerbaycan Türkçesinin Teşekkülü", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, c. 1/sy. 1, 2004, ss.7-19.
- Heyet, Cevat. "İran'da Türk Kültürünün Durumu", Varlık Dergisi, Cilt 133, Sayı 2, 2004.
- Heyet, Cevat. Mehmet Emin Resulzade'nin İran Türkleri İle İlgili Hizmetleri. Azerbaycan Türk Kültür Dergisi (374), 2008.
- Heywood, Andrew. Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş. (A. K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnaç, Ş. Akın, & B. Kalkan, Çev.) Ankara: Adres Yayınları, 2013.
- Heywood, Andrew. Siyaset. (B. B. Özipek, Çev.) Ankara: Adres Yayınları, 2014.
- Heywood, Andrew. (2015). Siyasetin Temel Kavramları. (H. Özler, Çev.) Ankara: Adres Yayınları, 2015.
- Hosrokhavar Ferhat, "The Islamic Revolution in Iran: Retrospect After a Quarter of a Century", Thesis Eleven, 76, Şubat 2004.
- Hugt, Seton Watson. "Milliyetçilik ve çok Milletli İmparatorluklar", (Çev. Y. Tekin Kurt), Belleten XXVIII/III.

- <https://www.azoh.net/خبر/3211-به-یاد-قیام-میلیونی-18-آبان-1394-گزارش-کامل-وقایع-آن-ایام-دهها->.html (Erişim tarihi: 20.03.2023).
- <http://araznews.org/tr/?p=746> (Erişim tarihi: 20.03.2023).
- http://musavat.com/news/son-xeber/iran-televiziyasi-azerbaycan-turklerini-tehqir-etdi-video_303957.html (Erişim tarihi: 20.07.2023).
- <https://flaps.club/iranda-futbol-ve-turk-milliyetciliginin-traktor-futbol-kulubu-uzerinden-yukselisi/> (Erişim tarihi: 19.04.2023).
- https://www.turkcewiki.org/wiki/Da%C4%9F1%C4%B1k_Karaba%C4%9Fsorunu#/media/Dosya:Karaba%C4%9F_%C3%A7at%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1_harita.tif
- İbrahimi, Hamid. “İran’da Babek Kalesi Tutuklamaları”, İRAM, <https://iramcenter.org/iranda-babek-kalesi-tutuklamalari/>.2018 (Erişim tarihi: 30.11.2023).
- İbrahimov, (Şahin) T. A., İran Komünist Partisinin yaranması, Bakü: 1963.
- İnanç Zeri,(der) Uluslararası Belgelerde Azınlık Hakları, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2004.
- İpek, Doğaç Cemil. “Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi XII/1 (Yaz 2012), ss.267-283.
- İran İslâm Cumhuriyeti Anayasası, Çev. Abdullah Ünlü, İstanbul: Evrensel Yay., 1996, 31.
- “Iran Constitution”, http://www.servat.unibe.ch/law/icl/ir00000_.html, (Erişim tarihi: 20.08.2023).
- “Iran: Allow Peaceful Protests Over Lake’s Destruction”, Human Rights Watch,10.09.2011 <http://www.hrw.org/news/2011/09/10/iran-allow-peaceful-protests-over-lake-s-destruction> (Erişim tarihi: 04.09.2023).
- İran’da Türk nüfusun yaşadığı bölgeler <https://www.tarihistan.org/iran-da-turk-nufusunun-yasadigi-bolgeler-ve-sinirlari/27082/> (Erişim tarihi: 18.07.2023).
- İran’da Türk nüfusun yaşadığı bölgelerin haritası (Erişim tarihi: 18.07.2023). https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3c/Map_of_Turkic-inhabited_provinces_of_Iran%2C_according_to_a_poll_in_2008.png
- İran eski Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salihî’ye göre 32 milyon. <http://tebaren.org/?p=732> (Erişim tarihi: 20.08.2023).

- Jabarian, Mehdi. Basit dilde milliyetçilik veya milliyetçilik ne anlama geliyor? <https://jabbarian.com/nationalism-in-simple-words/> (Erişim tarihi, 06.05.2023).
- Kafkasyalı, Ali. “İran Türkleri ve İran Türk Edebiyatı”, A.Ü Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı.24, Erzurum: 2004.
- Kafkasyalı, Ali. İran Türkleri Aşık Muhitleri, Erzurum: 2006.
- Kafkasyalı, Ali. İran Türkleri, İstanbul: Bilge oğuz Yayınları, 2010.
- Kafkasyalı, Ali. İran Coğrafyasında Türkler, İstanbul: Bilge Oğuz Yayınları, 2011.
- Kalafat, Yaşar. İran Türklüğü (Jeokültürel Boyut), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- Kalafat, Yaşar ve Arif, Keskin. “İranlılık Paradigmasının Çöküş Süreci ve Güney Azerbaycan Milli Hareketi’nin Yükselişi”, Güney Azerbaycan Sosyal, Kültür ve Siyasi Araştırmalar Dosyası, Ankara: 2005.
- Karakurt, Metehan. Çarlık Dönemi Azerbaycan’da Türk Milliyetçiliği, Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ardahan: 2018.
- Karikatür krizi Haber 7, <https://www.haber7.com/dunya/haber/159989-tahrandakarikatür-krizi> (Erişim tarihi: 21.02.2023).
- Karikatür krizi, <http://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Dosya:Namana.jpg&filetimestamp=20111005170054> (Erişim tarihi: 29.07.2023).
- Kâşgarlı Mahmud, Divanü Lügat-it Türk Tercümesi, cilt I, çeviren: Besim Atalay, 3. Baskı (1. Baskı 1941), Ankara: T.T.K. Basımevi, 1992.
- Kautouzian, Homa. State and Society in İran: The Eclipse Of The Qajars and The Emergence Of The Pahlavis, Londra: I.B.Tauris Yayınları, 2000.
- Kaya, Ayhan. Türk Diasporasında Etnik Stratejiler ve Çokkültürlülük ideolojisi: Berlin Türkleri, Toplum ve Bilim, No. 82 (Güz 1999).
- Kaya, Ayhan. Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık, Çokkültürcülük ve Azınlık Tartışmaları: Birarada Yaşamının Siyaseti, Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık ve Azınlık Tartışmaları. İstanbul: Tesey, 2005.
- Kaya, Mehmet. “İran Türkleri”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı.180, Haziran, 2009.
- Keddie, Nikki. “Iran Under the Later Qâjârs (1848-1922)”, The Cambridge History of Iran, C.7, Cambridge University Press, Cambridge: 1991, ss.202-203.

- Kedourie, Elie, *Avrupa'da Milliyetçilik*. (M. H. Timurtaş, Çev.) Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Kesrevî, Ahmed. *Tarih-i Meşrute-yi İran, İntişârât-i Emir Kebir*, Tahran: 1344/1965, 6. Baskı.
- Keskin Arif, "Güney Azerbaycan'da Türk Milli Direniş Hareketi Tarihi Temelleri", 1999. <http://www.turksam.org/tr/yazdir202.html>, (Erişim tarihi: 13.06.2023).
- Keskin, Arif. "Babek Kalesi Güney Azerbaycan Türk Milleti'nin öze Dönüş Töreni", *Makale Toplusu*, Ankara: 2004.
- Keskin, Arif. "Güney Azerbaycan Milli Hareketine Tarihsel Bakış", *Genç Birikim dergisi*, 11 Sayı, 2004, s.10.
- Keskin, Arif. "ABD-İran Gerginliği Çerçevesinde İran'da Etnik Milliyetçilik", *Stratejik Analiz*, C. 6, S. 72, (Nisan 2006).
- Keskin, Arif, "İran'ın Azerbaycan Politikası", *Global Strateji*, Sonbahar 2006, 2, 7, s.97.
- Keskin, Arif. "Güney Azerbaycan Milli Hareketinin Tarihi Temelleri", *GünAz*, <https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketintarihi-temelleri-arif-keskin-m10707>, (Erişim tarihi: 12.08.2023).
- Keşan, Fatih Mehmet, İran'da Futbol ve Türk Milliyetçiliğinin Traktör Futbol Kulübü Üzerinden Yükselişi, <https://flaps.club/iranda-futbol-ve-turk-milliyetciliginin-traktor-futbol-kulubu-uzerinden-yukselisi/#1595792953197-c6bd43a4-d24ea5e1-b49ae642-f205> (Erişim tarihi: 05.03.2023).
- Kılıç, Selda. "İran'daki İlk Anayasal Hareket 1906 Meşrutiyeti", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı:32, Cilt:20, 2002, ss.143-161.
- Kızıl Kurtlar Türkiye. (2020, 26 Eylül). Türk Dilinde Medrese Olmalıdır Herkese [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=O0K9JNAqb3M> (Erişim tarihi: 19.04.2023).
- Klein E., "The Protection of Minorities: Conception and Implementation," *Law and State*, Vol. 44, 79 (1991).
- Koç Mehmet, GÖRÜŞ - İran Zengezur Koridoru'na neden karşı? 27 Eylül 2023, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-iran-zengezur-koridoruna-neden-karsi/3001011> (Erişim tarihi: 16.10.2023).
- Kohn, Hans. *The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Background*, With a New Introduction by Craig Calhoun, (Originally published by Macmillan Company, 1944), Transaction Publishers, New Jersey, 2005.

- Kymlicka, Will. "Multiculturalism: Success, Failure, and The Future". Transatlantic Council on Migration, Migration Policy Institute (2012).
- Lipson, L., Politika Biliminin Temel Sorunları (Çev. T. Karamustafaoğlu), Ankara: 1978.
- Looklex Encyclopædia'ya göre ise 12 milyon. <http://looklex.com/e.o/iran.peoples.htm> (Erişim tarihi: 23.08.2023).
- Lübnanlı Şii Alim Tufeyli'den ... <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/lubnanli-sii-alim-tufeyliden-iranli-en-kucuk-diplomat-lubnanli-yetkililere-talimat-veriyor-iddiasi/2402237> (Erişim tarihi: 19.06.2023).
- Makuyı Penahi A., Settar Han Hamasesi, Bakü,1957.
- Makuyı Penahi A., Settar khan Tehran- İran, 1979.
- Mehmetzade, Mirza Bala. Milli Azerbaycan Hareketi, Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1991.
- Milli Kimlik, <http://www.tdk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 04.11.2023).
- Nabdel, Alireza. Azarbaijan va Masale-ye Melli. Tehran: Cherikhaye Fadai-ye Khalgh, 196?.
- Nasibli, Nasib L., "Azerbaycan- İran Relation Challenges and prospects", (23 November 1999). <http://ksgnotes1.harvard.edu/BCSIA/Library.nsf/pubs/nasibli>.
- Nesibli, Nesib L., Güney ile Kuzey Azerbaycan Sorunları, Ankara: TEBAREN Yayınları, 2017.
- Nesibli, Nesib L., "İki Azerbaycan," <https://www.tarihistan.org/iki-azerbaycan-nesib-nesibli/18140/> (Erişim tarihi: 12,08.2023).
- Neumann, Ursula, "Eğitim ve Öğretim Sürecinde Bir Kaynak Olarak Çok dillilik", Ayhan Kaya ve Bahar Şahin (der.), Türkiye ve Yakın Dönem Göç Süreçleri içinde, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- New America Foundation'a göre yüzde 21.6. <https://goo.gl/la0puV> (Erişim tarihi: 24.08. 2023).
- Nutki, Hamit. "Mesele-ye Ferheng-e Akvam-e Mohtelef-e İran ve Kanun-e Esasi Cumhuriye İslâmi", Varlık Dersgisi, 2, (1979).
- Nunning, Ursula Boos. Almanya'daki Türk Kökenli Genç Göçmenlerin Topluma Entegrasyonu: Kültürlerarası Eğitim" Kökler ve Yollar, Ayhan Kaya ve Bahar Şahin (der.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, ss.205-221.

- Okan Yeşilot, “Türkmençay Anlaşması ve Sonuçları”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 36, Erzurum 2008, s.189.
- OyanNewsAgency. (2013, 26 Şubat). South Azerbaijan Is Not Iran [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=Wr9vVqc5Hkk> (Erişim tarihi: 20.04.2023).
- Online Etymology Dictionary, <http://www.etymonline.com/> (Erişim tarihi: 06.03.2023).
- Oran, Baskın. Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990.
- Oran, Baskın. Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme, Ankara: Bilgi Yayınevi, 4. baskı, Mart 1997.
- Oran, Baskın. Türkiye’de Azınlıklar-Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Önder, Arif. Güney Azerbaycan Türkleri İran’da Kadın Haklarını Savunuyor (1 Kasım 2019). (Tractor Taraftarları) [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=FuhDhWV6Lg0> (Erişim tarihi: 19.04.2023).
- Ören, Mehmet Metin. “İran Türkleri Hürriyet Hareketleri”, Gırne: Mars Matbaası Yayınları, 1980.
- Özdemir, Seçiş. Güney Azerbaycan Meselesi: Tarihi ve Kültürel Boyutu, Tarih ve Günce, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi, Sayı: 7 (2020/Yaz), ss. 359-386.
- Özkan, Vedat. İran Azerilerinin Etnik Temelli Güncel Sorunlarının Tarihsel Bakış Açısı ile İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul: 2013.
- Özkırımlı, Umut. Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016.
- Özşahin, Merih. Güney Azerbaycan’da Bağımsızlık Hareketleri ve Güney Azerbaycan’ın Türk Dünyası İçin Önemi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli: 2007.
- Öztürk, Osman Metin. “Kaosa doğru İran İncelemeleri”, Yalçın Sarıkaya (der.), Ankara: Fark Yayınları, 2006.

- Paşayeva, Mehebbet. “Azerbaycan Türklerinin Tarihine Kısa Bir Bakış”, 38. ICANAS, C. 5, S. 5, s. 2505-2516, 2007.
- Pentassuglia, Gaetano. *Minorities in International Law (An Introductory Study)*, (Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2002), ss.55-74.
- Preece, Jennifer Jackson. *Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus Devlet Sistemi*, Çev: Ayşegül Demir, İstanbul: Donkişot Yay, 2001.
- Ramazani, Ebrahim. *İran’daki Türklerde Spor ve Toplumsal Hareket İlişkisi: Tractor Futbol Takımı Örneği*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 2013.
- Ramazani, İbrahim. *İran’da Türk Milliyetçiliği Duruşu, Traktör isyanı*, (Tractor, Bir Traktör Değildir). Doğu Kütüphanesi, Ankara: 2015.
- Ramazan, Saim Dalbay. “Kimlik” ve “Toplumsal Kimlik” Kavramı, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2018/2, Sayı:31, ss.161-176.
- Recebzade, Samir. *TEBRİZ TÜRK TÜRKTÜR TÜRK KALACAK! Tractor Sazi FC* (2016, 21 Temmuz). [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=NCuRDx3iv8Q> (Erişim tarihi: 19.04.2023).
- Rehimli, Ekrem. “XX. Asır Güney Azerbaycan Azadlık Harekatında Şeyh Muhammed Hiyabani’nin Yeri ve Rolü”, *Azadlık Uğrunda Mübarize Tarihimizden (Hiyabani Harekatı-90)*, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü, Bakü: 2011, ss.123-126.
- Reisniya, Rahim. *Azerbaycan Der Seyr-e Tarih [Tarih Sürecinde Azerbaycan]*. S. 76. Tahran: Nima Yayınları, 2000.
- Resulzade, Mehmed Emin. *İran Türkleri, Türkyurdu ve Sebilürreşad'daki Yazıları*, İstanbul: 1990.
- Rezmi, Maşallah. “Azerbaycan ve Conbeşe Terfdarane Ayetullah Şerietmedari Dar Sale” 1358[Farsça]. (Azerbaycan ve 1980 Yılında Ayetullah Şeriatmedari Yanlılarının Hareketi), Stokholm: Tribun yayınları, 2000.
- Rohmer, F. B., *The Minority Question in Europe*, Strasbourg: Council of Europe Publishing, 1996.
- Russon, J., “Heidegger, Hegel, and Ethnicity: The Ritual Basis of Self-Identity”, *The Southern Journal of Philosophy* XXXIII, 524 (1995).

- Sametli, Ferzat. İran'da Lor Kimliği ve Loristan, Türk Dünyası Araştırmaları,(TAD), Cilt: 122 Sayı: 241, ss.379-392.
- Saraçlı, Murat. "İran'da Azınlıklar", Ortadoğu Siyasetinde İran, der. Türel Yılmaz-Mehmet Şahin, Barış Kitap, Ankara: 2008, ss.159-180.
- Sarıkaya, Yalçın. İran'da Milliyetçilik ve Bölgeye Yansımaları, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 2007.
- Sarıkaya, Yalçın. Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik, Ankara: Ötüken Yayınları, 2008.
- Sarıkaya, Yalçın. "Geçmişten Günümüze İran", Türk Akademisi Siyasî Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı, 2, 2012, ss.1-44.
- Sarup, Madan. "Identity and Narrative". Identity, Culture and the Post-modern World. Editör: R. Tasneem; G. Athens: The University of Georgia Press, 1996.
- Seyf, İsa. İran'da Meşrutiyet 1906, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 1960.
- Shaffer, Brenda. Borders and Brethren: Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 2002.
- Shaffer, Brenda. "The Formation of Azerbaijani Collective Identity in Iran." Nationalities Papers, Vol. 28, No. 3, 2000, ss.449-477.
- Smith, Anthony D., Milli Kimlik. (Bahadır Sina Şener, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- Simith, Anthont D., Küreselleşme Çağında Milliyetçilik, İstanbul: Everest Yayınları, 2002.
- Smith Benjamin. Land and Rebellion: Kurdish Separatism in Comparative Perspective, 2009.
- Souleimanov, Emil. "The Cartoon Crisis in Iranian Azerbaijan: Is Azeri Nationalism Underestimated?", 14.6.2006, Central Asia-Caucasus Institute, <http://www.cacianalyst.org/newsite/?q=node/4018>.
- Sönmezoğlu, Faruk. "Ansiklopedik Politika Sözlüğü", İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Sporišević, Muhamed. Kültür Değişmeleri Bağlamında Turanköy, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri, Din Sosyolojisi, Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2018.

- Sunbatzâde, E., Ş. Tağıyeva ve O. Melikov (Ed.), Cenubi Azerbaycan Tarihinin Oçerki (1828-1917), Azerbaycan SSR Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü, Bakü: 1985.
- Sütçüoğlu, Bilgen. “Türkiye’de Ulusal Kimliğin Tanımını Değişirme Çabası: Devlet Katında Nâzım Hikmet’in Değişen İmgesi”, Gönül Pultar(Ed.), Kimlikler Lütfen(s.273-288), ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara: 2009.
- Şahit, Babek. Güney Azerbaycan Jeopolitiği, <https://www.tebarens.com/guney-azerbaycan-jeopolitigi-babek-sahit/> (Erişim tarihi: 18.07.2023).
- Şekerbay, Hakkı. “Kimlik Politikası, Milliyetçilik, Etnisite Bağlamında Avrupa’da Ayrılkçı Hareketler ve Avrupa Birliği’ne Olan Etkileri,” Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim dalı, Konya: 2009.
- Tagiyeva Şevket, Ekrem Rehimli ve Samed Bayramzade. “Güney Azerbaycan”, Bakü: Orhan yayınları, 2000.
- Talebi, Reza. “Azerbaycan, İhtilal ve İtiraz”, Londra: Mehri Publication, 2021.
- Talebi, Reza. İran Devrimi Sonrası Hidropolitik ve Su Sorunları (1979-2021), Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Karabük: 2023.
- Taş, Gün. “İran’ın Ulusal Bütünlüğü ve Güney Azerbaycan Sorunu”, Ankara: Binyıl Yayınevi, 2016.
- Tok, Levent. “Seyid Cafer Pişeveri ve Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-46)”, <https://tr.omrandirasat.org/yay%C4%B1nlar%C4%B1m%C4%B1z/makaleler/seyid-cafer-piseveri-ve-azerbaycan-milli-hukumeti-1945-46.html> 2015. (Erişim tarihi: 21.09.2022).
- Togan, Zeki Velidi. “Azerbaycan”, MEB İslam Ansiklopedisi, Cilt II, Eskişehir 1997.
- Topçuoğlu, Abdullah. “Ulus Devlet ve Etnisitic Olgusu”, Türkiye Günlüğü, Sayı: 33, Ankara: 1995, ss.101-110.
- Tractor Sazi – Uygur Türklerine tribünden destek! Haber. (2019, 7 Şubat). [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=RnFyezrKxII> (Erişim tarihi: 20.04.2023).
- Traktör takımı, https://az.wikipedia.org/wiki/Traktor_Sazi_FK (Erişim tarihi: 11.07.2023).
- TRT TÜRK - DÜNYA RAPORU Urmiye Gölünde Çevre Felaketi”, Youtube, <http://www.youtube.com/watch?v=F664Z-GOyBw> (Erişim tarihi: 16.09.2023).
- Türk Aktivistlere göre 35-40 milyon. <http://tebaren.org/?p=732> (Erişim tarihi: 18.08.2023).

- Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1998, s. 1324.
- Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 04.11.2023).
- Uluslararası Azınlık Hakları Gurubu'na göre 16 milyon. <https://goo.gl/W14IGP> (Erişim tarihi: 23.08.2023).
- UNFPA'ya Göre İran Türklerin Nüfusu <http://iran.unfpa.org/Country%20Profile.asp> (Erişim tarihi:18.08.2023).
- Urmiye gölü hava fotoğrafı, <https://krdnews.info/urmiye-golunun-yuzde-95i-kurudu-sorusturma-baslatildi>(Erişim tarihi:11.06.2023).
- Urmiye gölü <http://guneysesi.blogspot.com/2011/09/adappn-bildirisi-iranda-urmu-golu.html> (Erişim tarihi:15.03.2023).
- Ünal, Sonay. Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-1946), Ankara: 2019.
- Yalçın, Cemal, Göç Sosyolojisi, Ankara: Anı Yayıncılık, 2004.
- Yanık, Celalettin. Dünyada ve Türkiye'de Çokkültürlülük. Bursa: 2013.
- Yenisey, Gülara. İran'da Etno-Politik Hareketler 1922–2004, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2008.
- Yılmaz, Şahin Türel. “İran'da unutulmuş bir toplum: Türkmen Sahra Türkmenleri”, 19 Mart 2013 Wayback, Akademik Orta Doğu, C.1, S.2, 2007.
- Zerrînkûb, Abdülhüseyn. “Rûzgârân (Tarih-i İran ez Âğâz tâ Sükût-i Saltanat-i Pehlevî)”, İntişârât-i Sohen, Tahran: 1384, 7. Baskı, ss.853-854.
- Zehtabî, Mehemed Tagi. “İran Türklerinin Eski Tarihi”, Çev., Farhad Rahim, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2010.

TABLÖLAR LİSTESİ

- Tablo 1:** İnan genel költür konseyine göre İnan Törklerinin nüfus dağılımı 38
- Tablo 2:** UNFPA'ya göre İnan Törklerin nüfusu 39
- Tablo 3:** Çeşitli merkez ve ansiklopedilere göre Azerbaycan Törklerinin nüfusu 40

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: İran genel kültür konseyine göre Türklerin nüfus dağılımını gösteren harita.	39
Şekil 2: İran haritası	72
Şekil 3: İran etnik yapısını gösteren harita	75
Şekil 4: İran'daki etnik grupların ana dillerine göre nüfus dağılımını gösteren harita	79
Şekil 5: İran Türklerinin nüfus bakımından dağılımını gösteren harita	80
Şekil 6: Güney Azerbaycan haritası	91
Şekil 7: İran Gazetesinin yayınladığı karikatür	120
Şekil 8: Traktör taraftarları tarafından açılan “South Azerbaijan isn't İran” pankartı	127
Şekil 9: Traktör takımının çocuk taraftarları	128
Şekil 10: Urmiye gölünün %95'inin kurduğunu gösteren hava fotoğrafı	130
Şekil 11: İkinci Savaş öncesi Karabağ'ın durumunu gösteren harita	136
Şekil 12: II. Karabağ savaşı sonrası Zengezur koridorun konumunu gösteren harita	136

ÖZGEÇMİŞ

Alireza GHOUCHI, 1992-1996 yılları arasında Tebriz Şehri, Şehid İsmaili Lisesinde öğrenim gördü. Lisans eğitimini 1996-2000 yılları arasında Abher Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Arkeoloji Bölümünde yaptı, Yüksek Lisansını 2003-2006 yılları arasında yine Abher Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Öncesi Arkeoloji Bölümünde yaptı. Doktorasını 2019 yılında Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalında tamamladı. 2020 yılında Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler alanında yüksek lisansa başladı. Yayımlanmış bir cilt kitap ve 10'ü aşkın makalesi bulunmaktadır.